

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**CENGİZ AYTMATOV'UN ESERLERİNDE ÇOCUK
PSİKOLOJİSİ**

Çare TUFANER

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan-2015

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

CENGİZ AYTMAOV'UN ESERLERİNDE ÇOCUK PSİKOLOJİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Çare TUFANER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ

Ardahan-2015

KABUL VE ONAY

Çare TUFANER tarafından hazırlanan "CENGİZ AYTMATOV'UN ESERLERİNDE ÇOCUK PSİKOLOJİSİ" başlıklı bu çalışma, 08.07.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ

(Danışman)

Prof. Dr. Yakup ÇELİK

(Üye)

Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ

(Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.
08.07.2015

Yrd. Doç. Dr. Levent KÜÇÜK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Ardahan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

08.07.2015

Çare TUFANER

ÖZET

CENGİZ AYTMATOV'UN ESERLERİNDE ÇOCUK PSİKOLOJİSİ

Bu tez çalışmasında, Cengiz Aytmatov'un eserlerindeki çocukların psikolojik yönleri incelenmiştir. Literatür kısmında çocuğun dünyada ve Türk toplumlarındaki yeri, çocuk psikolojisinin konusu ve çocuk psikolojisine etki eden faktörlere yer verilmiştir. Daha sonra Cengiz Aytmatov'u daha iyi tanıyabilmek için; hayatı, eserleri, sanat anlayışı, çocuğa bakış açısı incelenmiş olup eserlerin kısa olay örgülerine ve eserdeki çocuk karakterlerin tanıtımına yer verilmiştir. En son bölümde ise yazarın tüm roman ve hikâyelerindeki çocuk psikolojisini etkileyen faktörler ışığında inceleme yapılmış ve sonuç kısmı hazırlanmıştır.

Aytmatov'un evrensel bakış açısı içinde çocuk ögesi, çok önemli görülmüş ve onun sağaltımındaki etmenlere vurgu yapılmıştır. Bu etmenler; anne, baba, aile ilişkileri, akran, eğitim, toplumsal yaşantılar olarak sıralanabilir. Yazarın ele aldığı konuyu, milli olay çizgisinden evrensel boyutlara taşıma yeteneği, çocuğun sağaltımı izleği ile çok daha büyük bir anlam kazanmıştır.

Duygusal bağ kurma yeteneğinin artışıyla gelen sağlıklı ruh halinin, gelecek kuşaklara da aynı şekilde aktarılacağı yüksek ihtimaldir. Böylelikle sağaltım kaynaklarından faydalanabilen bireyler, gerçek anlamıyla geleceğin ümidi misyonunu taşıyabilmişlerdir.

Yazarın kendi evrensel ahlak anlayışı, birçok çocuğun ve annenin üzerinde gösterilerek, insanların iç muhasebe yolları açılmak istenmiştir. Aytmatov, çocuk ögesini, hiçbir eserinde kişiler bazında karşıt değere oturtmamıştır. Çocuğun yetişkin bir insan olduğunda ondan kaynaklanan sorunları ise, geliştirici bir eleştiriyle sisteme ve algılara yöneltmiştir.

Açar Sözcükler

Cengiz Aytmatov, Çocuk, Psikoloji, Çocuk Ruh Sağlığı, Bağlanma, Aile, Eğitim, Akran, Toplum.

ABSTRACT

CHILDREN PSYCHOLOGY ON CHINGIZ AITMATOV'S OPUSES

In this thesis, we have examined the psychological aspects of the children in Chingiz Aitmatov's work. In the literature review section, we explained the child's place in the world and Turkish society, the subjects of child psychology, and the factors that affect the child psychology. In order to better know Chingiz Aitmatov, we then studied his life, his works, his artistic conception, and his point of view on child. Next we examined the patterns of the events in his works while also introducing the child characters in his works. In the last section, we concluded our study by analyzing all his novels and stories in the light of the factors affecting child psychology.

Aitmatov has considered the child as a very important element in the global perspective and has emphasized the factors in the child's treatment. These factors can be classified as parents, family relations, peer, education, social experimentation. The ability of the writer Aitmatov to move his subject from a national event to a universal dimension has gained more meaning with the theme of the child's treatment in his works.

The healthy mood that comes with the increase of the ability to establish emotional bond is highly likely to be transferred to future generations. Thus, the individuals who can benefit from source of treatment had been able to carry the missions of future's hope.

By applying his own universal morality on many children and mothers, Aitmatov has tried to open new ways for people to conduct internal accounting. Aitmatov has never put the child element into the opposite value based on personality. In the case of the problems caused by the child when he/she is an adult, Aitmatov has directed such problems to the system and perceptions by using constructive criticism.

Key Words

Chingiz Aitmatov (Cengiz Aytmatov), Children, Psychology, Child's Mental Health, Attachment, Family, Education, Peers, Society.

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar.....	x
Önsöz.....	xi
Çizelgeler.....	xiii
Giriş.....	1
1. ÇOCUK VE ÇOCUK PSİKOLOJİSİ.....	2
1.1. Çocuk.....	2
1.1.1. Dünyada Çocuğa Bakış.....	4
1.1.2. Türk Toplumlarında Çocuğa Bakış.....	6
1.2. Çocuk Psikolojisi.....	10
1.2.1. Çocuk Psikolojisinin Konusu.....	10
1.2.2. Çocuk Psikolojisinin Tarihçesi.....	11
1.2.3. Çocuk Psikolojisi Hastalıkları.....	12
2. ÇOCUK PSİKOLOJİSİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	14
2.1. Bireysel Faktörler.....	15
2.1.1. Yaş.....	15
2.1.2. Cinsiyet.....	16
2.1.3. Fiziki Gelişim.....	16
2.1.4. Benlik Algısı.....	17
2.1.5. Ahlaki Gelişim.....	19
2.2. Çevresel Faktörler.....	23
2.2.1. Aile İlişkileri.....	23
2.2.2. Akran İlişkileri.....	30
2.2.3. Eğitim.....	32

2.2.4. Sosyal Çevre Şartları	35
3. CENGİZ AYTMATOV'UN HAYATI, ESERLERİ VE SANATI.....	40
3.1. Hayatı	40
3.2. Eserleri.....	43
3.3. Sanatı	45
4. CENGİZ AYTMATOV'UN ESERLERİNDE ÇOCUK.....	48
4.1. Çocuğa Bakış Açısı	48
4.2. Eserlerin Kısa Özeti ve Eserlerdeki Çocuk Karakterler	50
4.2.1. Yüzyüze (1957)	50
4.2.2. Cemile (1958).....	51
4.2.3. İlk Öğretmen (1961)	52
4.2.4. Selvi Boylum Al Yazmalım (1961).....	53
4.2.5. Deve Gözü (1961).....	54
4.2.6. Toprak Ana (1963)	54
4.2.7. Elveda Gülsarı (1963).....	55
4.2.8. Kızıl Elma (1964)	56
4.2.9. Oğulla Buluşma (1969).....	57
4.2.10. Beyaz Gemi (1970).....	57
4.2.11. Beyaz Yağmur (1970).....	58
4.2.12. Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek (1971).....	59
4.2.13. Asker Çocuğu (1972).....	60
4.2.14. Sultanmurat (1976).....	60
4.2.15. Gün Olur Asra Bedel (1980).....	61
4.2.16. Cengiz Han'a Küsen Bulut (1986)	62
4.2.17. Yıldırım Sesli Manasçı (1990).....	63

4.2.18. Dişi Kurdun Rüyaları (1990).....	63
4.2.19. Cassandra Damgası (1995).....	64
4.2.20. Dağlar Devrildiğinde (2006).....	65
5. CENGİZ AYTMATOV’UN ESERLERİNDEKİ ÇOCUK KARAKTERLERİN PSİKOLOJİK YÖNLERİ.....	67
5.1. Ahlak Gelişimi	67
5.2. Liderlik	69
5.3. Aile İlişkileri.....	73
5.3.1. Anne-Baba Tutumu	73
5.3.2. Anne-Çocuk İlişkisi.....	84
5.3.3. Baba-Çocuk İlişkisi	104
5.4. Akran İlişkileri	115
5.5. Eğitim	119
5.6. Sosyal Çevre Şartları	127
5.6.1. Toplumsal İlişkiler.....	127
5.6.2. Yoksulluk ve Savaş.....	133
5.6.3. Devlet Yönetim Sistemleri	135
Sonuç	138
Kaynakça	142

Kısaltmalar

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
Çev. : Çeviren
Ed. : Editör
hızl. : Hazırlayan
Yay. : Yayın
ÇDA : Çocuk Değeri Araştırması
TDK : Türk Dil Kurumu

Önsöz

Tezimizde Türk toplumunun ciddi bir örneklemini oluşturduğu düşünülen Cengiz Aytmatov'un eserleri ele alınmıştır. Yazarın, bölgesel olarak ele aldığı bir konuyu evrensel boyutlara ulaştırabilme yeteneği sayesinde; ele alınan hangi konu olursa olsun mutlaka geniş bir beslenme yelpazesi açmaktadır. Yazarın, çocuğa verdiği kıymet ve eserlerinin pek çoğunda ana omurgaya oturttuğu çocuk ögesinin incelenmesinin gerektiği düşünülmüştür. Yazarın, çocuğun, geleceğin teminatı olma gerçeğinde, sağaltımına giden yolları işaret ettiği görülmüştür. İnsanın kendine dönüşte, çekirdek olarak sayılan anneye dönüş izleği başta olmak üzere, bunu destekleyici; aile, akran, eğitim, toplumsal yaşantılar konularını yazar, çocuk ögesine tesir eden yönleriyle başarılı bir şekilde işlemiştir.

En büyük beslenme kaynağını Manas destanı olarak belirten Aytmatov, insanlığa dönüşte rol oynayacak en kuvvetli gücün; anne izleği olduğunu keşfetmiş ve bunu etkili bir şekilde eserlerinde işlemiştir. Bu keşfedişini şüphesiz kendi hayatında gördüğü kuşatıcı anne figürleri sayesinde edinmiştir. Dokuz yaşındayken babasının siyasi emellere kurban edilmesiyle annesi Nagima Hanım, babaannesi ve halası onun hayatını sağaltan üç önemli anne figürü olmuşlardır. Aytmatov, bu gücün var eden tesirini yaşayarak öğrenmiş ve insanlığa; kurtuluşun en önemli yolu olduğunu işaret etmiştir.

Çocuğun aileden sonra karşılaştığı her bir fert toplumun bir ögesi olarak çocuğun etkileşim alanına girecek ve onu etkileyecektir. Bu nedenle toplum içerisinde çocuk üzerinde o güne dek biriktirilmiş ön görüşü, çocuğun hayatına yön verecek kuvvettedir. Bu nedenle çalışmamızın ilk bölümünde çocuk tanımı ve çocuğa dünyada ve Türk toplumlarında verilen değer literatür taraması yapılarak incelenmiştir. Sonrasında çocuk psikolojisi, tarihçesi, hastalıkları konularına yer verilmiştir. İkinci konu başlığımızda olan ve tezimizin ana çatısını oluşturan bölümde ise, çocuk psikolojisine etki eden etmenlerin literatür taraması yapılmıştır.

Daha sonraki bölümde yazarın hayatı, eserleri, sanat anlayışına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde eserlerin kısa olay örgüleri ve içinde geçen çocuk karakterlerin özellikleri yer almıştır. En son bölümde ise yazarın eserlerindeki çocukların psikolojik

yönlerine etki eden etmenler ışığında nasıl bireylere yolculukların başladığı incelenmiştir.

Sonuç kısmında Aytmatov'un başta kendi milleti olmak üzere insanlığa vermek istediği çocuk sağaltımına dair mesajı yorumlamaya çalıştık.

Çalışmamız gerçek anlamda disiplinler arası bir çalışma gerektirdi. Bunun en temel nedeni ise şüphesiz Aytmatov gibi derin içerikli bir kaynağın ele alınmasıdır. Edebiyat, psikoloji, sosyoloji, tarih ve eğitim bilimleri alanlarının bir bütünlemesi olarak tez çalışmamızı meydana getirdik.

Çalışmamızın oluşumunda hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ve her zaman şevkimi artıran saygıdeğer danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışma süresi boyunca görüşleriyle her zaman beni aydınlatan Sayın Yrd. Doç. Mitat DURMUŞ'a teşekkür ederim.

Bu çalışmayla birlikte minnettarlığım daha da artan kıymetli annem, babam ve aile fertlerimin her birine teşekkür ederim. Ve benim küçük ailem; oğlum Ahmet Asım, kızım Hümeyra, paylaştıklarımızdan biraz kısarak da olsa, güzel yarınlarımıza benimle birlikte sabrettikleri için teşekkür ederim. Ayrıca kıymetli eşim Fatih TUFANER'e gerek manevi desteği gerekse de düzenlemelerdeki katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Çare TUFANER

ARDAHAN-2015

Çizelgeler

Çizelge 1 Bebeklikten Ergenliğe Bağlanmanın Etkileri.....	28
---	----

Giriş

İnsan sırasıyla; bebek, çocuk, ergen, yetişkinlik, yaşlılık gibi yaşam dönemlerinden geçerek birey olma yolculuğunu tamamlar. Bu süreçte birçok etkenin altında kişilerin bireysel donatıları şekillenir. İnsan, anne rahminden başlayarak mikro sistemden makro sisteme kadar birçok etkinin odağındadır.

İnsanın; mikro sistemde, anne ve babasının genetik özellikleriyle aktardıklarından, yine onların çocukluklarında geçirdikleri hastalıklardan, ailenin çocuğu isteyip-istememesinden, çocuğun bireysel donatılarından; cinsiyeti, sağlığı, karakteri vb, aile içi ilişkilerin şeklinden, karşılaştığı akranlarından, aldığı eğitimden, içinde bulunduğu toplumdaki ya da daha makro düzeyde; varlığına ait o güne dek biriktirilmiş tüm değer yüklemelerinden ve güncel dünya koşullarının tamamından etkilenecek ruhsal bütünlüğü şekillenmektedir.

Psikanalistlere göre tüm hayatı şekillendirenin ilk 5 yaş döneminin sonuna kadar edinilmiş yaşam deneyimleridir. Bilişsel kökenli psikologlar ise bu küçük yaşın yoğun etkisini kabul etmiş fakat daha sonraki ergenlik dönemine kadar etkileşimin sürdüğünü savunmuşlardır. Günümüze dek süregelen deneysel psikoloji alanındaki veriler de küçük yaş döneminin etkileri üzerinde hemfikir olmakla birlikte sonraki dönemlere ait etkileşimlerinde mümkün olduğunu savunmuşlardır.

Biz çalışmamızda insanın birey olma yolculuğunda; çocukluk döneminin, bireysel ve çevresel etmenler ışığında nasıl etkilendiğini, bunlar sonucunda nasıl tepkiler doğurduğu üzerinde duracağız. Daha sonrasında dünya edebiyatında büyük bir ses olan Cengiz Aytmatov'un eserlerindeki çocuklarda, bu etmenlerin hangi yönleriyle işlendiğini, verilerin ışığında nasıl bireylere yolculukların başladığını inceleyeceğiz.

Çalışmamızda Cengiz Aytmatov'un seçilme nedeni öncelikle Türk toplumunun ciddi bir örneğini oluşturmasıdır. Bundan daha da önemlisi ise; yazarın, bölgesel olarak ele aldığı bir konuyu evrensel boyutlara ulaştırabilme yeteneğidir. Böylelikle ele alınan hangi konu olursa olsun mutlaka geniş bir beslenme yelpazesi açan yazarın, çocuğa verdiği kıymet ve eserlerinin pek çoğunda ana omurgaya oturttuğu çocuk ögesinin psikolojik yönlerinin incelenmesi gerektiğini düşündük.

1. ÇOCUK VE ÇOCUK PSİKOLOJİSİ

1.1. Çocuk

Çocuk kavramı, sanayi devriminin başlangıcına dek göz ardı edilmiş bir mesele olmuştur. Sanayi devriminin yavaş yavaş refah seviyelerini yükselttiği toplumlar çocuk kavramını tartışmaya başlamıştır. Bu tartışmalar 20. yüzyılın sonlarında 1989 yılında Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde erken yaşta reşit olma durumunu hariç tutarak 0 ile 18 yaş¹ arasındaki her bireyin çocuk kabul edilmesiyle çocuk kavramının sınırları hakkındaki tartışmaları şekillendirmişse de niteliği bugüne dek tartışma konusu olan önemli bir kavram olarak süregelmiştir. Bazı bilim insanları ise Birleşmiş Milletler Çocuk Sözleşmesi'nin oluşumunu yine 20. Yüzyılın ilk yarısında yaşanan Birinci ve İkinci Dünya savaşları ve bu savaşların etkilediği sosyal olayların etkisiyle kimsesiz, yoksul, evlilik dışı, vb. çocuk sayısındaki artışa bağlamıştır². Türkiye'de ise 1 Nisan 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu aracılığıyla çocuk tanımı değiştirilmiş ve evrensel tanım kullanılmaya başlanmıştır. Güncel Türk Ceza Kanunu'nun 6/1'inci maddesinin (b) bendi çocuğu "henüz on sekiz yaşını doldurmamış kişi" olarak tanımlamaktadır. TDK'nin Büyük Türkçe Sözlüğünde çocuk için yedi ayrı tanım yapılmıştır. Bunlar:

¹UNICEF, *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı*, <http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Uygulama%20Elkitabı%20TR.pdf>, 2003, s.3-7, (17.03.2015).

² Emine Akyüz, *Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2000, s.43.

1. Küçük yaştaki oğlan veya kız: Çocuğun bir sütninesi vardı. -R. H. Karay.
 2. Soy bakımından oğul veya kız, evlat: Anası olacak bir kadın çocuğu omuzundan yakalamış. -B. R. Eyuboğlu. 3. Bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız, uşak: Çocuk köşeyi dönerken ana arkasından su içmeye gitti. -B. R. Eyuboğlu. 4. Genç erkek. 5. mec. Büyüklere yakışmayacak daha çok küçüklerin yapabileceği gibi davranan kimse: Otuz yaşında ama hâlâ çocuk. 7. mec. Belli bir işte yeteri kadar deneyimi ve yeteneği olmayan kimse³ dir.

Yine TDK'nin Eğitim Terimleri Sözlüğünde çocuk, bebeklik çağı ile erginlik çağı arasındaki gelişme döneminde bulunan insan olarak tanımlanmıştır.⁴

Yukarıda da belirttiğimiz Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocuk kavramını yaş sınırlarını kesinleştirmiştir. Fakat sanayi devrimiyle önemi fark edilen çocuk veya büyük yıkıcı olayların içinde kimliği örselenmiş olan çocuk üzerine edebiyattan sosyolojiye, psikolojiden hukuka, eğitim bilimlerinden tıpa kadar birçok alanda bilim insanının araştırmaları olmuş ve birçoğu çocuk kavramını tanımlamaya çalışmıştır. Bunlardan Akyüz; “Çocuk masum, duyarlı, bağımlı ve gelişmekte olan bir insan varlığıdır; aynı zamanda da meraklı, canlı ve umut doludur.”⁵ şeklinde tanımlarken, Yörükoğlu; “Çocuk, gelişen bir insan yavrusu, olgunlaşmamış, ‘reşit’ sayılmayan küçük yurttaştır.”⁶ olarak tanımlamıştır. Postman, bebekliğin tersine çocukluğun, biyolojik bir kategori değil, sosyolojik bir tasarım⁷ olduğunu belirterek çocuğun sosyolojik boyutunu işaret etmiştir.

³TDK (Türk Dil Kurumu), Büyük Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5457483167d131.78296302 (03.11.2014)

⁴ TDK (Türk Dil Kurumu), Büyük Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5457483167d131.78296302 (03.11.2014)

⁵ Emine Akyüz, *Çocuk Hukuku*, Pegem Akademi, Ankara, 2012, s.1.

⁶ Atalay Yörükoğlu, *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2007, s.13.

⁷ Neil Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, Çev. Kemal İnal, İmge Yay, Ankara, 1995, s.8

1.1.1. Dünyada Çocuğa Bakış

Dünyada çocuğa olumlu ve olumsuz değerler verilmiştir. Zaman içerisinde olumsuz ya da çocuğu zararlı olarak gören bakış açısının, gelişen dünya şartları içinde daha pozitif yönde gelişim gösterdiğini söyleyebiliriz.

Bunlardan ilk olarak Batı toplumlarını ele alacak olursak ortaçağda geleneksel geniş aileler içinde büyüyen çocukla karşılaşırız. Eski Doğu ve Roma toplumunda, babaya ait olduğu düşünülen çocuk üzerinde her türlü ceza, işkence, sakatlama hatta ölüm vakalarına kadar giden haklar babası tarafından yapılmak üzere olağan görülmüştür. Ev işçisi olarak çalıştırılma, hizmetçilik etmesi için satılma, istismar edilme gibi işlerde çalıştırılmış ve buralardan kazanılan parayı da baba almıştır.⁸ Çocuğa göre elbiselerden bahsedilemeyeceği gibi o döneme ait resimlerde çocuklar büyüklerin eski elbiseleri içinde adeta küçük yetişkinler olarak tasvir edilmişlerdir.⁹ Çocukluk döneminin bir ayrımı yoktur.

Batıda çocuk kavramı, olumlu yönleriyle Rönesans (15 ve 17. Yüzyıllar) ile kullanılmaya başlamıştır. Çocuklar için o dönemde resim, müzik, hikâye gibi çalışmalarında başladığını bilmekteyiz. Fakat yine çocuğun, kız ve erkek çocuk ayrımında farklı uygulamaların olduğu bilinmektedir. Kızlar daha değersiz varlıklar olarak algılanıp manastırlara gönderilmiş ya da evlerde hep yardımcı kişi olarak kullanılmıştır. 18. Yüzyıl ile birlikte çocuk, aile içinde önem kazanmaya başlamış, annesiyle geçirdiği vaktin kıymeti anlaşılmıştır. Hepsinden de önemlisi çocuk, toplumun bir ferdi olarak görülmeye başlanmıştır. Çocuğun sağlık durumu, eğitimi, psikolojisi 19. Yüzyıla birlikte daha çok sorgulanmaya başlamış ve devamında günümüze ulaşan şekliyle kişilerdeki “ben” kavramının gelişmesini sağlayan özgüveni yüksek, sağlık gelişimi iyi olan, geleceğin belirleyicisi olarak görülen “çocuk bireyler” yetişmiştir¹⁰

Doğu toplumlarında ise yine kız ve erkek çocuk ayrımından başlayan değer yüklemesi, tarımsal ve göçebe toplum olmanın getirdiği zor koşullar altında çocuğu biraz

⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, 2009, Timaş Yayınları, s.117

⁹ Marry J. Garnder-Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Çev. Bekir Onur-Ali Dönmez-Nermin Çelen, İmge kitabevi, Ankara, 2007, s.26.

¹⁰ Garnder-Gardiner, a.g.e., s.29-32.

ötelemiş gözükse de çocukla aile ilişkileri ve bu ilişkilerin ileriye taşınabilmesinde daha başarılıdır. Bu başarının arkasında en büyük etmenlerden birisi doğu toplumlarının çocukları daha gelenekçi, itaatkâr yetiştirmesi olduğunu söyleyebiliriz. Sadece ailesinin değil toplum düzeninin sağlanabilmesi için tüm cemaatin çocuk üzerinde görüş bildirme, yöneltme mekanizmaları ve hakları vardır. Önceliği “ben” değil, “biz” olan bireylerin kabul görmesi Doğu-Klasik toplumlardaki yakın ilişkiyi açıklamaktadır.

Klasik toplumda çocuk üzerinde ailenin, akrabaların ve mahalle ile cemaatin kontrolü vardır. Bu bir içtimai destek mekanizmasıdır. Başarıya göre sevgi tezahürü veya usulsüz davranış üzerine kınama, iyiyi ödüllendirme ve övme veya kötüyü yerme ve men etme fiili birlikte yürür. Doğan çocuğu aile kadar herkes kutlar, edepsizlik eden çocuğu herkes kınar; cemaatin kurallarına uymayanın aile üyeleri kadar, herkes kulağını çeker.¹¹

Kağıtçıbaşı çocuklara verilen olumlu ve olumsuz değerleri ekonomik, psikolojik ve sosyal olmak üzere üç başlıkta incelemiştir.¹² Özellikle 1970’te yapılan uluslararası *Çocuk Değeri Araştırmasına (ÇDA)*¹³ göre çocuğun ekonomik değeri çok daha ön planda tutulmuş, kız ve erkek çocuk arasındaki fayda çizgileri çok daha belirgin çizilmiştir. Çocukların ekonomik değer bağlamında eve para getirme aracı olarak görülmesi ve büyüdüğünde de yaşam sigortası olarak algılanmasını, olumlu çocuk algısına örnek verirken çocuk için yapılan yaşam süreci içerisindeki her bir harcama ise olumsuz çocuk algısına örnek verilmiştir. Psikolojik açıdan değer yüklenen çocukta, aile bağlarını kuvvetlendirme, sevecenlik, meşgale gibi olumlu yönler öne çıkarken ebeveynler arası iş yoğunluğu nedeniyle zaman taksiminin değişkenlik göstermesi, davranış kısıtlılığı gibi olumsuz yönlerini görmekteyiz. Sosyolojik açıdan ise geleceğin inşasını sağlayacak birey, gelenek ve görenekleri aktaracak kişi ya da çevresine statü kazandırabilecek kişi olarak olumlu algılamanın içinde olan çocuk, meslek-ahlak sahibi olabilme, toplum içinde o güne dek getirmiş olduğu soy kriterlerini koruyabilme endişesi gibi olumsuz yargılar yüklenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine dünya üzerinde kız ve erkek çocuk için farklı değerler atfedilmiştir. Erkek çocuk daha değerli

¹¹ Ortaylı, a.g.e., s.118.

¹² Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.189

¹³ Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*, s.188 “den aktarım”

görülürken kız çocuk itibar kaynağı olarak görülmemiş, hamileliklerde de beklenti tercihleri arasına girmemiştir. Ancak Kağıtçıbaşı'nın 1970'e göre biraz daha dar bir sahada da olsa 2000 yılında yaptığı ÇDA'ya göre; refah düzeyi artan dünyanın çocuğa attığı değerler, önemli oranlarda değişkenlik göstermiştir. Çocuğun ekonomik değeri düşerken psikolojik değerlerdeki neşe, zevk, sevgi vb duygular ön plana çıkmıştır. Bunun yanı sıra erkek çocuğun daha değerli olması ve istenmesi de yine bu otuz yıllık süreçte azalmıştır.¹⁴

Çocuğun gelmiş olduğu aileyi ya da toplumu seçme imkânının olmadığı gerçeği ile de tüm bu değer yüklemelerinin çocuğun bütün yaşamını biçimlendirdiği bilinmektedir.

1.1.2. Türk Toplumlarında Çocuğa Bakış

Türk toplumlarında çocuksuz ev hoş karşılanmaz, çocuksuz evlilikler yürümezdi.¹⁵ Ortaylı'ya göre; çocuk aileyi devam ettirecek temel unsurdu ve hayat onun etrafında oluşmuştur.¹⁶ Yavuzer de Türk tarihi incelendiğinde, her dönemde çocuğa değer verildiği ve çocuğun aile içinde belirli bir saygınlığa sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁷ Çocuksuz kadın değersiz görülür, bir kadın saygı duyulmayı ancak anne olduğunda kazanabilirdi. Çocuğun olmaması kişilerde çok büyük bir eksiklik olarak görülüyordu.¹⁸ Bunlardan “*Manas destanında Yakup Han eşinin kısrırlığından şikâyet ederek: “Bu Çırıcı'yı alalı on dört yıl oldu. Bir çocuk koklayamadım, öpemedim...”*”¹⁹ demiştir.

Çocuğun istenildiği Türk toplumunda, özellikle erkek çocuk dünyaya geldiğinde daha fazla sevinilse de kız çocuk bir felaket sebebi sayılmamış, istenilen çocukların arasında hep var olmuştur. “*Dede Korkut'ta Bayındır Han'ın tertiplemediği Toy'da*

¹⁴ Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişim*, s.189-198.

¹⁵ Yörükoğlu, a.g.e., s.29.

¹⁶ Ortaylı, a.g.e., s.115

¹⁷ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s.15.

¹⁸ Yörükoğlu, a.g.e., s.29.

¹⁹ Hayati Başar, *Eski Türklerde Aile*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.24.

“Kimin ki oğlu, kızı yok kara otağa kondurun, kara keçeyi altına döşeyin, kara koyun yahnısından önüne getirin, yerse yesin yemezse kalksın gitsin; Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun; oğlu, kızı olmayanı ulu Tanrı hor görmüştür, biz de hor görürüz, belli bilsin” demişti.”²⁰

Çocuk Türk toplumu için hep kıymetli olmuş, kız çocukları hiçbir zaman insanlık dışı muamelelere maruz kalmamış ama kız çocuğun bir an evvel eş olması, anne olması telkin edilmiştir. Çünkü anne olan kız çocuğu saygı görmeye başlayacak, yaşlılığında bilge bir kadın olarak bulunduğu topluma öğütler verebilecektir. Türk toplumlarında İslamiyet’in kabulünden önce hükümdarların eşleri yönetim meclislerine katılır ve orada söz sahibi olabilirdi. Tüm bunlar kız çocuğunu, yarının annesi olarak görebilen Türk toplumu için değersiz görmediğine dair önemli verilerdir.

Doğan çocuğun sevildiğinin, bakımına özen gösterildiğinin ya da başka bir ifadeyle çocuğun kıymetli olduğunun izlerini Dede Korkut hikâyelerinden anlayabiliriz. *“Anneler için, Han kızı ve Han karısı da olsalar, çocuklarına ‘dolap dolap ak sütlerini emzirdikleri’ söylenir; onlar ‘dolama beşiklerde beledikleri’ bezleyip kundakladıkları ifade edilir.”²¹* Türk toplumunun çocuklara verdikleri bir başka önemi, sık olan çocuk ölümlerinden duydukları endişe ve buna karşı dini inançlarla sağlamaya çalıştıkları korumalardan anlayabiliriz. Bu koruma gayreti, ortaçağ Avrupa’sında yaklaşık 7 yaşlarına kadar çocuğa çok bağlanmak istemeyen ailenin²² (çünkü ölüm ihtimali yüksek olduğu için) yaklaşımından oldukça zıt yöndedir. Şöyle ki:

Yakutlar, aileye musallat olan ölüm ruhunu aldatmak için çocuğu komşulardan birine satarlar. Urenha’lar çocuğu doğduğu gibi kazanın altına saklarlar, kazanın içine “ak ren” denilen ongon’u koyup bunun yanına arpa unundan yapılan bir bebek bırakırlar. Kam bu bebek üzerinde âyin yapar. Kam’ın duasıyla bu hamur canlanır ağlarmış (yani şaman canlanma ve ağlamayı kendisi temsil eder); hamur bebeğin karnını yarar, parçalar, sonra

²⁰ Başar, a.g.e., s.28

²¹ Başar, a.g.e., s.21

²² Garnder-Gardiner, a.g.e., s.27

bu bebeği bir yere götürüp gömer. Ölüm ruhu bunu görüp çocuğun öldüğüne inanır ve aileyi rahat bırakır.²³

Bunlara ek olarak Türk toplumlarında, çocuğun doğduğu vakit yapılan dualar, çocuğu koruyacağı düşünölen iyi ya da kötü isimler bize çocuğun varlığına verilen değeri göstermektedir.

Çocuk Türk toplumlarında psikolojik yönden neşe, sevinç, ümit kaynağı olarak görölse de çocuğu itaatkâr olarak yetiştirmek en kabul gören eğitim modeli olarak gelişmiştir. Özellikle babaya karşı duyulan saygı çok önemli görölmüştür. Osmanlı devletinde baba hâkim olan anlayışı “Ömer bin Ahmed” ya da “Zeynep Bint_i Ahmed” gibi bir aidiyet çizgisinde görebilmekteyken²⁴ bu durum daha eski Türk toplumlarında şöyledir:

Hükümdar ailesi mensuplarına yani umûmiyetle prenslere ve hükümdar oğullarına “Tegin” (Tigin) denilirdi. Kâşgarlı Mahmud’a göre ‘tigin’ kelimesi Türk dilinde köle demektir. Babalarını çok sayan ve büyük tutan Efrâsiyâb oğulları, babalarına söz söyledikleri veya bir mektup yazdıkları zaman, kendilerini küçük göstermek için kul şöyle yaptı, kul böyle işledi.” derlerdi.²⁵

Türk toplumlarında “ben”den önce “biz” kavramının yerleştiği bireyler toplumda saygın biri olabilmiştir. Gerektiğinde toplum için kendini hiç düşünmeden feda edecek birey modeli kahraman, yiğit olarak nitelendirilmiştir. Kendi can korkusu ya da eş dost sevdası nedeniyle yiğitlik edilecek yerde geri durmak utanç meselesi olarak görölmüştür. Dede korkut hikâyelerinden çocuklarla ilgili öğrendiğimiz en net bilgilerden biri şüphesiz, bu yiğitliğin çocuğa önemi öğretilirken çocuğun isminin kaynağını teşkil etmesidir.

Türklerin hikâyeleri ya da destanları özellikle çocuklara anlatma gayreti, çocukların toplumun geleceği olacağı fikrini kavradıklarını göstermektedir. Fakat genelde gerçek, direk aktarılmış çocuğa görelilik gözetilmemiştir. Uyarma niteliği taşıyan

²³ Başar, a.g.e., s.24

²⁴ Ortaylı, a.g.e., s.117.

²⁵ Başar, a.g.e., s.24

bu anlatılarla, çocuğun algı yeteneğinin daha kısa sürede açılması hedeflenmiş olabilir. Çünkü çoğunlukla savaş ortamlarında büyüyen çocuklar için zaman az, düşman kavidir. Sözün tesirini artırarak çocukların daha çabuk olgunlaşmasını sağlamak düşüncesi, gerçekliği direk aktarma fikrine sebep olduğu düşünülmektedir.

Yakın tarihimizden Osmanlı devleti zamanında kurulan Enderun mektebi, Hristiyan tebaanın çocuklarını, nitelikli bir öğretimle, yüzyıllarca devletin en üst yöneticileri olarak yetiştirmiştir.²⁶ Tam bu noktada Türklerin çocuk olgusunun, geleceği şekillendirme gücünü görebilmelerinden ve çocuğun dinine, rengine, kökenine bakmaksızın değer verme ve önüne yükselme imkânları serme gibi bir fırsat eşitliği tanıdığından bahsedebiliriz.

Türk toplumlarında yukarıda bahsettiğimiz çocuğun ekonomik değeri, kız-erkek çocuk değeri, çocuğun gelecekle ilgili değeri ya da itaatkâr olan çocuk değeri 18 ve 19. Yüzyıllara kadar sürmüş günümüzde dahi bazı alanlarda oranı farklılaşsa da etkisini muhafaza etmiştir.

Çocuk Türk toplumlarında ağırlıklı olarak ekonomik değeri ağır basmıştır. Ya ücretsiz bir şekilde ev işçisi olarak çalışmış ya da dışarıda çalışıp eve maddi kaynak sağlamıştır. Bunların her iki türünde de erkek çocuğunun, daha kuvvetli olması ve dışarıdan gelebilecek tehlikelerin daha az etkilenmesi nedeniyle erkek çocuğun değerinin artmasına neden olmuştur. Günümüze yaklaştıkça çocuğun ekonomik değeri düşmüş, psikolojik ya da sosyolojik değerleri artış göstermeye başlamıştır.²⁷

Çocuğun ailesiyle sıkı ilişkiler içinde olması, geleneksel kuralları iyi bilmesi, aile büyüklerine karşı saygılı- itaatkâr olması günümüze kadar değerini korumuştur. Ne var ki oranları ve tercih eden kişi statüsünde değişiklikler görülmektedir. Yeni yüzyılda daha benmerkezci eğitim modelleri yerleştirilmeye çalışılsa da bunlar geleneksel aile modelleri içinde çatışma ortamlarına zemin hazırlamış birçoğu da bu zeminde erimek zorunda kalmıştır. Çünkü Türk toplumlarında bağımsızlığına özen gösteren çocuğun, ailesinin çıkarlarından çok kendi çıkarlarını ön plana almasından korkulmaktadır.²⁸

²⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, kültür koleji yayımları, İstanbul, 1993, s.423.

²⁷ Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişim*, s. 192

²⁸ Dolunay Şenol, Sıtkı Yıldız, *Çocuk İhtiyaçları-Çocuk ve Anne-Baba Bakış Açılılarıyla*, Ankara, 2013, Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları, s.13.

Benmerkezcilikten uzak durmaya çalışan toplumun da en büyük getirilerinden biri daha sıkı olan aile ilişkileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün 18 yaşını dolduran bireyin evden uzaklaşması beklenmediği gibi, evlendiğinde dahi ailenin yanında ya da yakınlarında oturması isteği vardır.

18. ve 19. Yüzyıllarda Batı toplumlarında olduğu gibi Türk toplumlarında da kırsal alanda geniş aile hayatı daha yaygın olarak yaşanmaktaydı. Ortaylı'ya göre bu durum, Batı toplumlarındaki gibi dağınık ve eğitime ayak uyduramayan bireyler yetiştirmeyi engellemiş, gençlerin sokağa ve buhrana düşmesinin önüne geçmiştir.²⁹ Daha sonraki dönemlerde gelişen dünya şartları biraz geriden seyrederek olsa da eğitimde, sanatta ve tıp bilimlerinde çocuğa göreliliği ön plana çıkarmıştır. Günümüze yaklaştıkça çocuk, ailelerin odak noktasına iyice yaklaşmış sosyoekonomik gücü yüksek kesimlerde ise odak merkezine yerleşmiştir.

1.2. Çocuk Psikolojisi

1.2.1. Çocuk Psikolojisinin Konusu

Değişen ve gelişen dünya şartları, insanların çocukluk hatta anne karnından başlayan dönemlerinin önemini keşfettikçe çocuk psikolojisine yönelmişlerdir. Çocukluğunun üzerine kurulan yetişkinlik, toplum hayatının yaşam koşullarını oluşturmada ve tüm dünyayı ilgilendirmektedir. Buna bağlı olarak günümüzde diktatörlerin, canilerin, geniş çaplı toplumsal zarar veren kişilerin çocukluk dönemlerine ait çok olumsuz, aşağılayıcı yaşantı deneyimleri olduğu gündeme getirilir. Bu farkındalık düzeyi arttıkça birçok bilim dalı, çocuğu; sağlık, psikolojik, sosyolojik, gelişimsel boyutlarıyla mercek altına almışlardır.

Dünya Sağlık Örgüt'ü (WHO) sağlığı bireyin sadece hasta ya da sakat olmamak değil beden, ruhen ve sosyal yönlerden tam bir iyilik hali olarak tanımlamıştır. Çocuk psikolojisi, bireyin doğum öncesi döneminden başlayarak ergenlik dönemine kadar olan gelişimini ele alır. *“Bir bilim dalı olarak Çocuk Psikolojisi, büyüme ve olgunluk*

²⁹ Ortaylı, a.g.e., s.103.

aşamalarını, çevresel faktörlerin bireyin gelişim biçimlerine olan etkisini, çocukla toplumun diğer üyeleri arasındaki duygusal ve sosyal etkileşimi konu edinir.”³⁰

Dünyada çocuk psikolojisi kavramının kullanılmasının yanın da hayat boyu olan bir sürece işaret ettiğini belirtmek için gelişim psikolojisi kavramı kullanılmıştır. Onur’a göre çağımızda gelişim psikolojisi daha kapsayıcı ve daha bilimsel verilerden beslenmektedir.³¹ İçerisinde bebeğin dünyaya gelme aşamalarından yetişkinliğe ve sonrasında ölüme kadar süreci kapsamakta ve bütünü görme olanağı tanımaktadır.

1.2.2. Çocuk Psikolojisinin Tarihçesi

On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda tıp, eğitim, felsefe ya da biyoloji alanında eğitim görmüş kişiler insan davranışının incelenmesine ilgi duymuşlardır. Bu incelemeler her geçen gün daha sistematik bir sürece girdiğinde psikoloji ayrı bir bilim olarak karşımıza çıkmıştır. Bugün ise, sosyal bilimlerin hemen hepsine kaynaklık etmektedir.

Tarihsel boyutta çocuk psikolojisine gösterilen ilginin farklılaştığı bilinmektedir. İlk başlarda iyi bir yurttaş yetiştirmek amaç edinilmişken, sonraları çocuğun bakımı ve fizyolojik gereksinimleri daha ön plana çıkmıştır. Çok yakın bir tarihe kadar da çocuğun doğal ilgi ve arzuları, disiplinli bir yetişkin olabilmesi için engellenmiştir.³²

Antikçağ düşünürü Platon, çocukların farklı yeteneklere sahip oldukları ve bu farklılıkların dikkate alınarak eğitilmelerini savunurken, Comenius, 17.yüzyılda çocuğun bireyselliğine vurgu yapmıştır. 18. Yüzyılda Rousseau, Emile adlı kitabında, çocukların doğal dürtülerinin ve arzularının eğitimlerinin temelini oluşturacağını savunmuştur. Yine 18. Yüzyılda Pestalozzi’nin kendi çocuğu üzerinde yaptığı çalışma, çocuk psikolojisine ait ilk bilimsel kayıt olarak kabul edilir. Devamında Tiedemann, aynı yöntemi kullanarak çocuk psikolojisinde ilk biyografik çalışma meydana gelmiştir. 1882’de gelindiğinde, Preyer *Çocuğun Zihni* adlı eseriyle ün yapmış, çocuk psikolojisinin babası olarak kabul görmüştür. Çocuk psikolojisine deneysel görüşü

³⁰ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.13.

³¹ Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s.15.

³² Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.13-14.

getiren ise Stanley Hall'dur. Görüşlerini yaşayarak öğrenme ilkesine dayandıran Dewey ile çocuğun zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişimi ayrıntılı çalışmaları olan Jean Piaget 20.yy'ın ünlü çocuk psikologları arasındadır.³³ Tüm bunlara ek olarak Freud, Gesell, Thorndike, Pavlov, Watson ve daha birçok önemli isim çocuk psikolojisi üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Türk-İslam düşünce sisteminde ise Gazali (1058-1111), çocuk eğitimini “*yabani ısrırgan otlarını ayıklayan bir bahçıvanın faaliyeti*” ne benzetmiştir. Gazali, çocuğun kalbini saf bir cevhere benzetmiş, sık sık sevdiği oyunlardan oynatılmasını tavsiye etmiştir. Oyundan men edilip sadece derse bağlanan çocuğun zekası ölür, kalbi iptal olur fikrindedir. Günümüzde çocuklarda oyun en büyük tanıma ve tedavi yöntemi olarak kullanılması manidardır. Yine çocuk gelişimi ve eğitimi üzerinde duran ilk eserlerden, Keykâvus'un Kabusnâme'si, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'si ve Gazali'nin Ey Oğul eserlerini gösterebiliriz. Bu eserlerde, bir bireyin doğumundan olgunluk evresine kadar yaşamı boyunca karşılaşacağı sorunlar hakkında öğütlere yer verilmiştir. Daha çok güzel huy üzerine vurgu yapılmıştır. 930-1037 yılları arasında yaşayan büyük Türk hekimi İbni Sina, çocuk psikolojisi ve pedagoji aracılığıyla, çocuk ruh ve beden arasındaki paralel gelişmesini sağlamayı hedeflemiştir. İbni Sina çocuk için yumuşak hareketler ve musikiyi önerirken çocuğu aşırı öfkeye-üzüntüye itecek, korkutacak, gece uykularını kaçırarak davranışlardan mutlaka kaçınılması gerektiğini savunmuştur. 870-950 yılları arasında yaşayan Farabi'de çağımızda ses bulan fikirleri daha o zaman dile getirmiştir. Ne aşırı disiplin ne de aşırı serbestlik olarak açıklanabilecek yaklaşımı savunmuştur. Yine bu bilim insanlarının yanında Sadi'yi, Ebul- Hayr'ı, Maraşlı Sümbülzade Vehbi Efendi'yi eserlerinde çocuk eğitimine ilişkin verdikleri önerilerinin olduğu bilinmektedir.³⁴

1.2.3. Çocuk Psikolojisi Hastalıkları

Çocuk psikolojisi hastalıkları psikoz ve psikosomatik kaynaklı olarak iki gruba ayrılmıştır. Psikoz, düşünce ve duyunun ağır oranda bozulduğu zihin durumunu tanımlamakta kullanılan genel bir psikiyatri terimidir. Psikosomatik ise bedensel ve

³³ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.15-17.

³⁴ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.15-17.

duygusal yapının karşılıklı etkileşimine denir. 19. Yüzyılın sonunda Freud ve ekolü, bir hastalığın nedenlerini ararken, bedensel ve duygusal yaşamın birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte çocuklarda çok sık görülen birçok fiziksel hastalığın psikolojik kökenli olduğu tespit edilebilmiş ve daha doğru tedavi yöntemleri kullanılmıştır. Örneğin sonradan başlayan alt ıslatma problemi yaşayan bir çocuğun, kaslarla ilgili değil kardeş kıskançlığı, sevdiği bir aile bireyinden ayrı kalma gibi psikolojik problemler içinde olduğu görülmüştür.³⁵

Otizm, çocukluk şizofrenisi, depresyon, hiperaktivite psikozların içinde sayılırken bayılma, uyku bozukluğu, yemek yeme bozukluğu, karın ağrıları, kabızlık, kolit, fazla ya da yetersiz yeme, bronşit-astım, migren, romatizmal hastalıklar, akut zorlanmalar ve uyum reaksiyonları, özel duygusal bozukluklar, zihinsel engel, merkezi sinir sistemindeki bozukluklardan kaynaklanan ruhsal sorunlar, nedeni beyindeki mikrobik hastalıklar, altını ıslatma psikosomatik kökenli hastalıkların içinde sayılırlar. Bu hastalıklara ek olarak karşıt olma bozukluğu, şiddet uygulayan çocuk, madde kullanımı ve bozuklukları, izinsiz eşya alma, parmak emme, tırnak yeme, yalan söyleme, çocukluk dönemi korkuları, zayıflık-güçsüzlük korkusu, öğrenme güçlüğü, terk edilme korkusu, karanlık korkusu, kâbus korkusu, anne- baba çatışması korkusu, ölüm korkusu, kardeş kıskançlığı, intihar gibi durumları sayabiliriz.

³⁵ Berka Özdoğan, *Çocuk ve Oyun*, Anı Yayıncılık, 2004, Ankara, s.41.

2. ÇOCUK PSİKOLOJİSİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Tarih içerisinde çocuğa verilen değer sürekli bir değişim gösterdiğinden bahsetmiştik. Çocuğa atfedilen değer, çocuğun psikolojisindeki yerleşimlerin sebebini oluşturmaktadır. Bu değerlerin, toplumsal yaşantı normlarına göre şekillendiği de bir gerçektir. En başta kalıtımla gelen etmenler olmak üzere, çocuğun ait olduğu aileden üzerinde yaşadığı evrene kadar tüm koşullar bu değeri etkilemektedir. Birçok araştırmacı tüm bu boyutları farklı farklı yönleriyle araştırmaya, fikir üretmeye çalışmışlardır.

Araştırma yöntemleri psikolojide iki alt dalı geliştirdi bunlar: deneysel psikoloji ve psikanalitik psikoloji. Bunlardan 1800'ün sonlarında tıp eğitimi gören Sigmund Freud, fiziksel sebeplerden çok kişinin zihinsel sağaltımlarına eğildi ve hastalarına bu nedenle çocukluk yaşantılarını anlattırdı. Psikanalitik kurama göre bireyin çocukluk yaşantılarının, yetişkinlik kişiliğini güçlü bir şekilde etkilediği düşünülmektedir. Deneysel psikoloji bu yöntemleri çok bilimsel bulmamış ve kontrol gücü yüksek deneylerle insan davranışlarını açıklamayı hedeflemişlerdir.³⁶

Günümüzde hala farklı bakış açılarıyla konuya yaklaşılsa da çocukluk dönemi yaşantılarının kişinin geleceğini etkilediği görüşünde fikir birliği olduğunu bilmekteyiz. Değişen dünya şartlarında çocukluk dönemi yaşantıların etkilerinin, kalıcılığı, etki alanı, şiddeti gibi birçok konuda deneysel psikoloji alanında pek çok çalışma yapılmaktadır. Biz her iki çalışma grubunun verilerinden faydalanarak çocukluk dönemi yaşantılarını

³⁶ Garnder-Gardiner, a.g.e., s.34-35.

oluşturan bireysel ve çevresel faktörlerin çocuk üzerindeki psikolojik etkilerini ele alacağız.

2.1. Bireysel Faktörler

2.1.1. Yaş

Yaş, psikolojik etkileşimin boyutlarını belirlemede ilk göz önünde bulundurulacak bir kavramdır. Onur da yaşın psikolojik yönüne işaret etmiştir: *“Yaş sadece biyolojik, kronolojik bir kavram değildir, aynı zamanda psikolojik, toplumsal bir gerçekliktir.”*³⁷

Küçük yaşlarda soyut düşünme yeteneğinin gelişmediği bir dönem içerisinde olan çocuk için, meydana gelen iyi ya da kötü her türlü etkileşimden daha fazla kendisine pay çıkardığı bilinmektedir. Küçük bir çocuk zihni savunma mekanizmalarını kullanmayı bilmediği için, kötü bir olaydan, yetişkine göre daha fazla etkilenecektir.

Yaş, bütün bir hayat içerisinde çocukluk döneminde daha hassas algılamaların olduğu bir dönemdir. Fakat çocukluk dönemi içerisinde de yaşın küçülmesi yine bu etkileşim oranını korur. Daha küçük yaşlarda, benmerkezci algı döneminde; “annem beni beslesin, sevsin” ya da “güneş ben bakayım diye var” olduğunu düşünen çocuk, ortamdaki olumsuzluklarında kendi varlığıyla ilişkili olduğunu düşünmektedir. Bu nedenlerden dolayı insanlardaki yaş küçüldükçe, algılar değişmekte ve yaşantı türlerine göre de insanın psikolojik zeminini hazırlayan bir etken olmaktadır.

Freud ve ekolünde küçük yaşın çok daha önemli bir yeri var. Freud’a göre, kişiliğin gelişmesi üzerinde küçük yaşlar, kuvvetli belirleyici bir dönemdir. Oral dönem (0-1yaş), anal dönem (1-3yaş), fallik dönem (3-5yaş) gibi bir sınıflama içinde oluşturduğu psikoseksüel gelişim evreleri, bireyin kişiliğinin olduğu dönemler olarak açıklanır. *“Freud, bu kuram ışığında kişilik ve ahlak gelişmesinin ana hatlarının ilk beş yılda tamamlandığını ve altı yaşından sonra kuramsal bakımdan önemli bir gelişmenin olmadığını ileri sürmüştür.”*³⁸

³⁷ Onur, a.g.e, s.23.

³⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, Evrim Basım, İstanbul, 1988, s.249.

Yaş, çevresel yaşantılara göre cevap vermektedir. Sosyoekonomik seviyesi düşük kesimlerde küçük yaş çocuklar, yetersiz beslenme, kendini savunamama, dayanıksızlık gibi nedenler yüzünden daha fazla etkilenmektedir.³⁹ Bu etkiler fiziki gelişim eksiklikleri ve psikolojik yoksunluk gibi yönleriyle karşımıza çıkmaktadır.

2.1.2. Cinsiyet

Cinsiyet ayrımında, çocuğa verilen değer kapsamında ya da çocuğun dünya tarihinde var olduğu yere dair konularımızda bahsettiğimiz erkek çocuğun istenmesi, kıymet verilmesi, çalıştırılabilirliği gibi nedenlerden dolayı erkek çocuğunun farklı bir yeri olduğunu incelemiştik. Bu farklı yer statüsü, erkek çocuğuna daha fazla yük getirdiği gibi, erken olgunlaşmak zorunda kalma etkileri de olmuştur. *“Kız çocuklarına göre de erkek çocukları, çalıştırılma faktörleri nedeniyle yoksulluk koşullarından daha fazla etkilenmektedirler.”*⁴⁰ Bu çocuklarda; çocukluk dönemine ait olması gereken yaşantılardan mahrum kalmışlık, yeterli aile sevgisi görememek yine psikolojik yönden kişilik gelişimini etkileyen yönler olmuştur.

Kız çocuklarda ise yine tarihten beri süzülüp gelen daha düşük değer algısı, kız çocuklarının üzerinde olumsuz psikolojik etki oluşturmuştur. İstenmemek, ötelenmek, yük olarak görülmek kız çocuklarındaki olumsuz algılardan birkaçıdır. Cinsiyet ayrımında saydığımız bu olumsuz yönler, olumsuz yaşantılar sonucu oluşan durumlar olduğu da unutulmamalıdır.

2.1.3. Fiziki Gelişim

Fiziki açıdan eksiklikler ya da yetersizlikler çocukların en başta öz güvenlerindeki gelişimde etkilidir. Araştırmalar erken olgunlaşan (fiziki anlamda iyi gelişen) erkek çocuklarının daha fazla avantaja sahip olduğunu düşündürmektedir. Olduklarından daha yaşlı görünen bu çocuklar çoğu zaman yetişkin muamelesi görmekte ve onlara daha fazla sorumluluk yüklenmektedir. Yetişkinlerle ve kızlarla daha olgun bir düzeyde ilişkiye girmekte ve yaşlıları arasında liderliği üstlenmektedirler. Diğer taraftan, geç

³⁹ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.81

⁴⁰ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.81.

olgunlaşan erkekler ise bazı dezavantajlara sahiptirler. Yetişkinler ve okul arkadaşları onlara sürekli çocuk gözüyle bakar ve böyle davranırlar. Bu çocuklar kendilerini güvensiz hissettikleri için ilgi çekecek davranışlarda bulunabilirler.⁴¹

Kız çocuklarında ise erken olgunlaşma, çocukta çekince algıları oluşturmuştur. Kız çocukları boyunun hızlı uzaması, bedenindeki diğer gelişmelerin hızlılığından dolayı utanç duymuş ve çekingen yapılı bir kişilik oluşturmuştur. Özellikle de doğu toplumlarında gelişkin bir kız çocuğunun daha çok kendisini kapatması, saklaması isteğini getirmiş ve çocukta özgüven eksikliği, çekingenlik olarak tesirini göstermiştir.⁴²

2.1.4. Benlik Algısı

Benlik algısı, kişinin dünya üzerinde kendisinin ne ifade ettiğini anlamlandırma biçimidir.⁴³ Bu anlamlandırmayı sağlayan, kişisel potansiyelin yanında en başta aile olmak üzere tüm çevresel etmenleri sayabiliriz. Benlik algısı çevresel faktörlerden yüksek oranlı olarak etkilenmesine rağmen bireysel faktörler arasında incelememizin nedeni bireyin algısına bağlı olmasındandır. Bireyin düşüncelerinin önemsendiği, küçük yaştan itibaren birey olarak kabul gördüğü, fiziksel ve psikolojik şiddetin daha az yaşandığı bir ortamda büyüdüğü gibi olumlu yaşantılar bireyin benlik algısının olumlu olmasını sağlayacaktır. Olumlu benlik algısı, insanın kendisiyle barışık olması, kendini olduğu gibi kabul etmesi; özgüvenidir.⁴⁴

Benlik algısı olumlu olan bireylerin kendilerine karşı olan özgüvenlerinin daha yüksek olduğu, mutlu kişiler olduğu ve ileriki yaşlarda da kendini gerçekleştirme evresini başarılı bir şekilde tamamladıkları görüşleri hâkimdir.

İnsanın temel psikolojik gereksinimlerinden biri de benliğine karşı olan saygı duygusudur. Çocuk kendisine nasıl bakabileceğini öğrenmekle çevreye egemen olabileceğini kendine ispatlayarak bu gereksinimi doyurur. Küçük çocuklar çevreye egemen olma isteklerini, bebeklik dönemleri biter

⁴¹ Garnder-Gardiner, a.g.e., s.453

⁴² Garnder-Gardiner, a.g.e., s.454.

⁴³ Nevzat Tarhan, *Aile Okulu*, Timaş, İstanbul, 16. Baskı 2012 s.114.

⁴⁴ Tarhan, a.g.e, s.114.

bitmez kendi kendilerine ayakta durmaya ve yardımsız yemek yemeye gayret etmeleriyle gösterirler.⁴⁵

Küçük yaştaki bu ispat çabası çocuk bireyin, kişiliğinden ya da doğasından gelmektedir. Söndürülmeye çalışılmadıkça olumlu yönde gelişim gösterecek bir ögedir.

Çocukluk ve ergenlik döneminin en büyük amacı ve başarısı kendi kendine yetebilen, problemlerini kendi çözebilen, kendi hayatını kontrol edebilen bireylerin yetişmesidir.⁴⁶ Kendi kendine yetmekle aileden kopan birey değil, kendi görüşleri, hoşnutlukları, seçimleri olabilen kişilerden bahsedilmektedir. Kuzucu'nun "*olumlu sorumsuzluk*"⁴⁷ olarak kitabında yer verdiği kavram ile; karışıklık gösteren çocuğun-ergenin bu davranışları, aslında benliğini hissettiği dair olumlu tutumlar olduğunu bilmekteyiz. Tüm bu basamaklar, çocuğun hayatta daha mutlu, başarılı bir birey olarak yaşamasına neden olacağı gibi kendisinden sonraki nesillere de daha iyi bir aktarım yapma fırsatı verecektir.

Kişiler kendilerini var olduklarından daha farklı göstererek özgüven sahibi olduklarına dolayısıyla olumlu benlik algısı içinde olduklarını göstermeye çalışırlar. Bazı kişiler ise bunun aksine kendilerini daha değersiz, daha aşağıda bir algılama eğilimindedir. Bu iki durumda da sağlıklı bir benlik algısından söz etmek imkânsızdır. Çünkü iki durumda da kişi kendini olduğu gibi kabullenememektedir. Bir insanın hem olumlu yönleriyle hem de olumsuz yönleriyle yüzleşebilmesi; olumlu benlik algısına sahip olduğunu gösterir.⁴⁸

Sürekli stresin hâkim olduğu aile ya da okul ortamlarında ise benlik saygısı zedelenen bireylerle karşılaşırız.⁴⁹ Bu kişilerin uyum başta olmak üzere, başarı, sosyal beceri, kendini önemli hissetme gibi birçok konuda sorun yaşadığı bilinmektedir. Benlik algısı düşük çocuklar kendisinin hiçbir işe yaraman kişiler olarak görürler. İçeride kapanık, girişkenlikten oldukça uzak, bildiği bir konu hakkında dahi şüpheye düşme gibi

⁴⁵ Özdoğan, a.g.e, s.18.

⁴⁶Kemal Sayar, Feyza Bağlan, *Koruyucu Psikoloji: Çocuk Eğitiminde Duygusal Rehberlik*, Timaş yayınları, İstanbul, 2012, s.66.

⁴⁷Yaşar Kuzucu, *Küçükler İçin Büyüklere*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, s.136.

⁴⁸ Tarhan, a.g.e, s.31.

⁴⁹ Berka Özdoğan, *Çocuk ve Oyun*, Anı Yayıncılık, 2004, Ankara, s.19.

durumlar yaşamaktadırlar. Bu tip çocuklardan liderlik, yaratıcılık, eleştiri gibi üst düzey davranışları görmek oldukça zordur. Zayıf ya da kötü benlik algısı, kişiyi, yaşlılıkta kendisini gerçekleştirememiş mutsuz bireye götürme ihtimali yüksek olduğundan hayat boyu kuvvetli bir tesire sahiptir.

Benlik algısı, kişinin gerçekte sahip olduğu donatılardan daha üst bir algılamada ise bu durumda da problem yaşanır. Bu durumda kişi kendisine ait olmayan davranışlara girer. Kendisini olduğundan daha üst bir insan olarak gösterme çabası içindedir. Bu kişiler, karşı taraf nazarında komik duruma düşerler. Kişide olan yanlış algı, komik duruma düştüğünü bile kendisine fark ettirmeyebilir.⁵⁰

Kağıtçıbaşı'na göre benlik algısı kültürel farklılığın net olarak görüldüğü konulardan biridir. Yani toplumun kültürü, kişinin benlik algısına yön vermektedir. Kağıtçıbaşı, kitabında değindiği Karen Phalet'in araştırma bulgularına göre, Belçikalı ve Türk gençler arasındaki benlik algısının kültürel çizgi ayrımını tespit etmiştir. Karen, her iki genç gruba da ileride kendilerinin neyin gururlandıracağı sorusunu sormuştur. Her iki grupta üst düzey mesleklere sahip olmanın, başarılı olmanın kendilerini gururlandıracağından bahsetmiştir. Ancak Belçikalı ergenlerden farklı olarak, Türk ergenler onlara sorulmadığı halde “... ve bu ailemi de gururlandırır” diye ekleme yapmışlardır.⁵¹ Batı ile doğu toplumlarında aile yapılarındaki kültürel farklar, benlik algılarına bu şekilde tesir etmektedir. Batının “ben” kavramı ile doğunun “biz” kavramı kendini burada da göstermektedir.

2.1.5. Ahlaki Gelişim

Günümüzde ahlak gelişmesine eğilen gelişim psikologları ve sosyal psikologlar ahlak gelişmesinde ya duygusal-güdüsel etkenleri, ya da bilişsel etkenleri önemsemişlerdir.⁵²

Freud, duygusal-güdüsel ahlak gelişmesini, id, ego ve süperego ilişkilerindeki denge kavramıyla açıklamaktadır. Bunlardan id (alt-ben) kişiliğin psişik (ruhsal) enerji

⁵⁰ Tarhan, a.g.e, s.34.

⁵¹ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.125.

⁵² Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.247.

deposu olarak nitelendirebileceğimiz bilinçaltı kısmıdır. İd, insanın doğuştan itibaren sahip olduğu tüm güdülerin toplamıdır ve temelde cinsiyet ve saldırganlık güdülerinden oluşur. İd, sürekli olarak isteklerine doyum arar. Burada ego (ben) önem kazanır. Ego kişinin çevreyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan kişiliğin gerçekçi ögesidir İd'in isteklerine sadece ego'nun amaca yönelik işleyişi doyum sağlayabilir.⁵³

Bundan ötürü id, sürekli olarak isteklerinin karşılanması için egoya baskı yapar. Baskı bilinçaltı id isteklerinin egoya yani bilinç düzeyine çıkma çabasıdır. Fakat ego bilinçlidir ve id'in isteklerinden sadece toplumda kabul görüleceklerin bilinç düzeyine çıkmasına izin verir. Bilinç düzeyine çıkmasını istemediklerini “bastırma” mekanizmasıyla bilinçaltında tutar.⁵⁴

Ego'nun hangi isteklerinin bilinç düzeyine çıkıp hangilerinin bilinçaltında tutulacağına ise süper-ego (üst-ben) belirler. Süper- ego çocukluk döneminde çocuğun sosyal çevresi ile etkileşimi sonucu gelişir ve toplumsal yasakları içerir. Süper –ego “vicdan” ve “ego-idealini” içerir. Ego-ideali, çocuğun nasıl bir insan olma isteğidir.⁵⁵

Freud ekolünün bu yapısal analizine göre, toplumun kuralları süper-ego yoluyla kişiliğin bir parçası haline alır. Bununla kişi onu gözlemleyen birileri olmadığında bile, kendi kendisinin gözcüsü olur ve toplumun ahlak kurallarına uyar. Güçlü ve gerçekçi bir ego, id'den gelen ve doyum isteyen daha ziyade cinsel ve saldırgan güdülerle süper-ego'nun bazen aşırıya kaçan yasaklamaları arasında sağlıklı bir denge kurabilir. Bu durumda bireyin, hem ahlak gelişimi yeterlidir, hem de psikolojik sağlığı yerinde olur. Bu denge bozulduğunda, süper-ego ağır basarsa, kişi suçluluk duyguları içinde bunalır; eğer id ağır basarsa, kontrolsüz, taşkın davranışlar görülebilir.⁵⁶

Bilişsel kökenli psikologlar ise Freud'un bu kuramının dar ve yetersiz olduğu görüşündedirler. Bilişsel kökenli kuramlardan Piaget ve Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramları oldukça gelişkindir. Biz bunlardan Piaget'e göre de daha gelişkin bir basamaklama yapan, Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramına yer vereceğiz.

Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Devrelerinin Tanımlanması:

⁵³ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.247.

⁵⁴ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.247.

⁵⁵ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.247-248.

⁵⁶ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.248.

I. Gelenek Öncesi Düzeyi:

Bu düzeyde çocuk iyi- kötü, doğru-yanlış gibi kültürel kural ve değerlere açıktır. Ancak bunları, ceza ödül gibi fiziksel sonuçlarına göre ya da kuralları ortaya koyan kimselerin fizik gücüne göre değerlendirir. Bu düzey, iki devreyi kapsar:

1. Devre: İtaat ve Ceza Eğilimi:

Bu devrede davranışın sonuçları, o davranışın iyi ya da kötü olduğunu tayin eder. Cezadan kurtulmak ve yetkiye karşı tam riayet kendi başına değerlidir. Başın derde girmemesi önemlidir.

2. Devre: Saf Çıkarıcı Eğilim:

Doğru davranış, kişinin gereksinimlerini tatmin eden davranıştır. Değerin, her kişinin görüşü ve gereksinmesiyle görelidir. Pragmatik alış-veriş kavramı (sen bana yardım et, ben de sana yardım ederim), sevgi, bağlılık ve adalet kavramı yerine geçerlidir.

II. Geleneksel Düzey:

Bu düzeyde, aile, grup ya da ulusun beklentileri kendi başına değer taşır. Buradaki tutum sadece sosyal düzen ve beklentilere uymak değil aynı zamanda onlara sadakattir. Mevcut sosyal düzenin korunması ve desteklenmesi ve bu düzenin kurum ve gruplarıyla özdeşleşmek önemlidir. Bu düzey iki devreden oluşur:

3. Devre: İyi Çocuk Eğilimi

Bu devrede iyi davranış, başkalarını memnun eden, onlara yardımcı olan ya da onlar tarafından takdir edilen davranıştır. Yaygın davranış normlarına uyma ön plandadır. Davranış niyete göre değerlendirilir. “iyi niyetli olmak” önem kazanır.

4. Devre: Kanun ve Düzen Eğilimi

Burada yetki, yerleşmiş kurallar ve sosyal düzeni korumak önemlidir. Doğru davranış “görevini yapmaktır.” Kurulu sosyal düzen kendi başına değerlidir.

III. Gelenek Üstü (Özerk ya da İlkeli) Düzey:

Bu düzeyde geçerliliği ve uygulanırlığı olan ahlaki değerleri ve ilkeleri, bunları ortaya koyan grup ya da kişilerin yetkilerinden ve kişinin bu

gruplarla özdeşleşmesinden bağımsız olarak tanımlama çabası görülür. Bu düzeyde de iki devre vardır.

5. Devre: Kontrat ve Yasaya Uygunluk:

Bu devrede doğru davranış, insan hakları ve toplum yararı gözetilerek toplum tarafından incelenip kabul edilmiş ilkelere uygun davranıştır. Bireylerin fikir ve değerlerinde farklılıklar gösterdiği bu devrede iyi anlaşıldığından, görüş birliğine varma teknikleri önemsenir. Ancak doğru ve yanlışın kişisel değer sorunu olduğu da kabul edilir. Yasal görüş kabul edilmekle birlikte, topluma daha fazla yarar sağlayabilmek için yasaların değişebileceğine inanılır (bu bakımdan 4. Devreden farklıdır).

6. Devre: Evrensel Ahlak İlkeleri:

Bu en yüksek devrede doğru ve yanlış, sosyal düzenin yasa ve kurallarıyla değil, kişinin kendi vicdanıyla ve kendi geliştirdiği ahlak ilkeleriyle tanımlanır. Bu ilkeler somut ahlak kuralları olmayıp genel soyut ilkelerdir. Bunlar, evrensel adalet ilkelerini, insan haklarının eşitliğini ve insana saygıyı içerebilirler.⁵⁷

Kohlberg, kişilerdeki ahlak devrelerini belirleyebilmek için onlara karmaşık konulu hikâyeler anlatmış ve tepkilerini kaydetmiştir. Kohlberg'in deneysel çalışmalarıyla birlikte, kişiler bu devreleri sırasıyla yaşarlar. Bunun nedeni de bir önceki devrede kazanılan ahlak gelişiminin yorumlanması ve özümsemesidir. Yine deney sonuçlarına göre; değişik kültürlerde, yaşlarda, kentsel ve kırsal yaşam merkezlerinde herkesin altıncı devreye kadar çıkamadığı sonucudur. Yetişkinlerde ortalama ise; dördüncü devrede kaldığını göstermiştir.⁵⁸

Çocuklarda ahlak ve vicdan gelişmesi konularında yapılan araştırmalara göre, çocuklara çok sık uygulanan, şiddete dayanan gücün, çocukta zayıf ahlak ve vicdan gelişimine neden olduğunu göstermiştir. Çocuğun dövüldüğünde, suçunu anlamadığı gibi, gücü kullanan kişiye karşı kızgınlık, nefret hissi oluşturmasına neden olunur. Aynı zamanda çocuk için olumsuz rol-model örneğidir. Çocukta ahlak veya vicdan gelişmesini sağlamak için önemli olan, çocuğun yaptığı kötülük karşısında ceza çekmesi

⁵⁷ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, 'dan aktarım, s.255-256.

⁵⁸ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.256-262.

değil, kötülük yaptığı kişinin yerine kendini koyup onun için üzülmesi, onun gibi hissetmesi ve yaptığından pişmanlık duymasındır.⁵⁹

2.2. Çevresel Faktörler

2.2.1. Aile İlişkileri

Günümüze kadar gelen süreçte aile ile çocuk ilişkisinin boyutu farklı yönleriyle birçok araştırmamanın konusu olmuştur. Değişen dünya koşullarıyla da hiçbir zaman değerini yitirmeyeceğe benzemektedir. Yavuzer'e göre; çocuğun ailesinin yapısı, genişliği, sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi, onun ilk sosyal deneyimlerini, dolayısıyla duygusal ve toplumsal gelişmesini etkileyecektir.⁶⁰

Freud ve ekolü küçük yaşlara ait yaşantıların, bütün bir hayatı şekillendirmesini savunurken şüphesiz o dönemin en yakın ilişkide bulunan aile kavramının altını önemle çizmiştir. Freud ekolü çocuğun; tuvalet eğitiminden, uykuya geçirilişine, yemek yedirme tutumundan onu sevme şekline kadar birçok konuya değinmiştir. Kalıcı ve değiştirilmesi güç tesirleri olduğu savunulmuştur. Freud'a göre, çocuğun gelişim devrelerinden birisindeki biyolojik ve psikolojik gereksinimler yeterince karşılanmamışsa, o devrede bir miktar enerji saplanıp kalır ve bir sonraki devrede gelişim, bundan zarar görebilir. Örneğin hayatın birinci yılına rastlayan "oral" (ağız) devresinde beslenmeyle ilgili gereksinimleri yeterince karşılanmamış olan bir kimse yetişkinlik devrinde, içki, sigara tiryakiliği, fazla konuşma, sakız çiğneme gibi, ağızla ilgili aşırı davranışlar gösterebilir.⁶¹

Freud kuramının, çocuğun beş yaşına kadar olan yaşantıları içermesi ve çocuğun bu dönem içerisinde neredeyse sadece ailesiyle bir yaşantı geçirdiği göz önünde tutulursa, Freud kuramında ailenin önemi daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

Yine Freud'a yakın bir çizgide olan, fakat savunduğu "arketip" kavramı ile ondan ayrılan, Jung ise çocuğun tüm hayatını şekillendirenin, onun başta ailesi olmak üzere

⁵⁹ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s. 251.

⁶⁰ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.130.

⁶¹ Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, s.247-250.

toplumun farkında olmadan kattıkları ile açıklamıştır. Baba- anne arketipleri, psikolojide birçok konuya ışık tutmuştur. Çocuğun bir şablon gibi algıladığı bu kişiler, yetişkinlikte verilecek kişilik özelliklerinin sinyallerini yansıtmaktadırlar. Jung’a göre özellikle de “anne kavramı” üst bir önem taşımaktadır. Jung çocuk nevrozunun nedenini öncelikle annede arar. Çünkü Jung’a göre; çocuk nevrotik bir gelişimden ziyade normal bir gelişim göstermeye eğilimlidir.⁶² Jung; çocuk psikesi üzerindeki bütün etkilerin tek kaynağı kişisel anne değil, anneye yansıtılan arketiptir; bu arketip anneye mitolojik bir arka plan vererek ona otorite, hatta tanrısallık kattığını savunmuştur.⁶³

Deneyisel araştırma tekniklerinden de elimizde, aile ilişkilerinin boyutlarını gösterebilecek çok sayıda çalışma mevcuttur. Araştırmaların konusunu teşkil eden, daha az çocuk odaklı ve şefkatli, daha fazla ana-baba merkezli, reddedici ve tutarsız, bazen de çok katı disiplinli gibi özellikteki aileler seçilmiş; çocuk üzerindeki etkileri görülmek istenmiştir. Bunlardan ABD’de yapılan Patterson ve Dishion’ a ait olan araştırmada mutsuz anne-babanın çocuk disiplininde daha sinirli oluşudur.⁶⁴ Bu tip bir disipline maruz kalan çocuklarda, anti-sosyal özelliklerin oluştuğu görülmüştür.

Bir başka araştırmada McLoyd yoksunlukların, psikolojik sıkıntıların, ekonomik kayıpların tutarlı- ilgili, ana-babalık kapasitesini azalttığını ortaya koymuştur. Bu araştırmalardan Ceballo ve McLoyd’un yaptığı, kendi kültürümüzde de anlamlı yer bulacak bir diğeri ise şöyledir: özellikle, maddi ve manevi sosyal destek ile daha iyi ana-baba olmak arasında pozitif bir ilişkinin, iyi komşuluk ilişkilerinin olduğu yerlerde daha yüksek olduğu görülmüştür.⁶⁵

Schaffer’e göre aile içindeki huzur ve istikrar çok önemlidir. Belirli bir tür stresten çok, devam eden olumsuzluk durumu psikopatolojiye yol açar.⁶⁶ Her ailede görülebilecek anlaşmazlıklar ya da çatışma ortamları yaşanır. Fakat bazı çocukların içinde buldukları ailelerde bu durum süreklilik gösterir. Schaffer aile içi gerilimin,

⁶² Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, Metis yayınları, 2013, İstanbul, s.23.

⁶³ Jung, a.g.e, s.23.

⁶⁴ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s.86.

⁶⁵ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s.86.

⁶⁶ H. Rudolph Schaffer, *Çocuklar Hakkında Karar Verme*, Çev. Selma Koçak, Doruk Yayımcılık, 2008, İstanbul, S.331.

çocukta depresyon, sel, kasırga, yangın gibi afetlerden daha fazla psikolojik zarar vereceği bulgusunun nedenlerini, çocuğun her gün karşılaştığı aile içi stresin sürekliliğine bağlamaktadır.

Davranış bozukluklarının gelişiminde, fobilerin oluşmasında yanlış eğitim ve anne-baba geçimsizliği önemli rol oynar. Böyle bir ortamda çocuk nevrotik bir kişilik geliştirir. Çocuğun korkuları, davranış bozuklukları ve fobileri zihinsel çalışmasını engeller, öğrenmesini güçleştirir. Sosyal ilişkilerini ve kendine karşı tutumunu zedeler. Bu duygusal zorlanmalar ve gerilimler çocuğa o denli etki eder ki, uç durumlarda çocuk intihar edebilir.⁶⁷

Aile ilişkilerinde tutarlılık gösteren aile modellerinde yetişen çocukların ruh sağlıkları daha iyi gelişim göstermiştir. Bunun tersi durumda ise çocuklarda davranış sorunları olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. *“Yapılan çalışmalara göre anne-babanın kişiliğinin tutarlılık göstermediği ve anne-babanın çocuğa bakımının kontrole dayandığı, düşmanca olduğu ve şefkat içermediği ailelerde çocuklar gelişim ve davranış sorunları yaşarlar.”*⁶⁸

Aile tutumları çocuğun kişilik haritasını çizen en önemli etmendir. *“Araştırmalar ana-babalığın kültürlerarası birçok gelişimsel sonuç üzerinde kanıtlanabilir bir etkisi olduğunu göstermiştir. Son zamanlarda yapılan çok sayıda araştırma, hangi tür ana-babalığın ve sosyalleşmenin benliğin gelişiminin temelini oluşturduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.”*⁶⁹ Aşırı koruma, hoşgörü sahibi olma, aşırı hoşgörü ve düşkünlük gösterme, reddetme, kabul etme, baskı altında bulundurma, çocuklara boyun eğme, çocuk ayırma, aşırı disiplin, demokratik olma, dağılmış aile olma gibi aile modelleri çocuğun kişiliğini, hayatını dolayısıyla da toplumu etkilemektedir. Yavuzer’e göre aile tutumları ve bazı etkileri şöyledir:⁷⁰

Aşırı Koruma: Anne babanın aşırı koruması, çocuğa gerektiğinden fazla kontrol ve özen göstermesi anlamına gelir. Bunun sonucu çocuk, diğer kimselere aşırı bağımlı, kendine güveni olmayan, duygusal kırıklıkları olan bir kişi olabilir.

⁶⁷ Özdoğan, a.g.e., s.17.

⁶⁸ Oğuz Polat, *Çocuk ve Şiddet*, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.329.

⁶⁹ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s.211

⁷⁰ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 2014, s.138-140

Hoşgörü Sahibi Olma: Anne babanın çocuklarına karşı hoşgörü sahibi olmaları, çocukların bazı kısıtlamalar dışında, arzularını diledikleri biçimde gerçekleştirmelerine izin vermeleri anlamına gelir. Böyle durumlarda çocuk, evine yönelik bir birey olur. Eğer anne babasının hoşgörüsü normal bir düzeydeyse, bu çocuğun kendine güvenen, yaratıcı, toplumsal bir birey olmasına yardım eder.

Aşırı Hoşgörü ve Düşkünlük: Bu tutum çocukta bencilliğe neden olur. O, daima diğerlerinin dikkatini çekmek ve kendisine hizmet edilmesini ister. Böyle çocuklar ev içinde ve dışında çok zayıf bir sosyal uyum gösterirler.

Reddetme: Reddetme, çocuğun bedensel ve ruhsal gereksinimlerini karşılamayı aksatarak, ona düşmanca duygular beslemek şeklinde tanımlanabilir. Bu ortamdaki çocuk, yardım duygusundan uzak, sinirli, duygusal kırıklıkları olan, özellikle kendinden küçük ve zayıflara karşı düşmanca duygulara sahip olan bir birey olabilir.

Kabul Etme: Anne babanın kabulü, çocuğu sevgi ve sevecenlikle ele alması biçiminde davranışa yansır. Kabul görülen çocuk genellikle sosyalleşmiş, işbirliğine açık, arkadaş canlısı, duygusal açıdan dengeli ve mutlu bir bireydir.

Demokratik Tutum: Çocukların uyulması gereken kurallar ve standartlara uymalarına yardım edilir. Ana babalar çocukların, çocuklar ana babaların görüşlerine değer verirler. Haklar karşılıklı olma temeline dayandırılır. Sorumluluk bilinci yanında çocuğun bağımsız bir kişilik geliştirmesi desteklenir. Demokratik aileler, hoş görülü, güven verici ve destekleyici bir tutum içinde, çocuğun da kabul edeceği mantıklı bir denetime başvururlar. Kesin sınırlamalar yerine, çocuğa söz ve tercih hakkı veren seçenekler sunar ve bu anlayış doğrultusunda isteklerde bulunurlar. Böyle bir ortamda çocuk girişim yeteneğine sahip olur. Özgüvenini kazanır ve kendi kendine karar verip sorumluluk taşımasını öğrenir.

Baskı Altında Bulundurma: Anne ve babadan birinin ya da her ikisinin baskısı altında kalan çocuk, nazik, dürüst ve dikkatli davranmasına karşın, çekingen, başkalarının etkisinde kolay kalabilen, aşırı hassas bir kişilik yapısına sahip olabilir.

Çocuklara Boyun Eğme: Çocukların evde egemenliğini kabul eden anne babalardır. Bu tip ailelerde çocuklar anne ve babalarına hükmeder ve onlara çok az saygı gösterirler. Bu çocuklar yalnız anne ve babalarıyla yetinmeyip, zamanla ev dışındaki kimselere de egemen olmanın yollarını arayan bireyler haline dönüşebilirler.

Çocuk Ayırma: Anne baba bütün çocuklarını eşit düzeyde sevdiğini söylemelerine karşın eğer herhangi birini daha fazla sevgi gösterirlerse bu çocuk, daha çok anne babayla oynamak isteyecek, akranlarıyla ilişkilerinde saldırgan ve baskıcı bir tutum sergileyecektir.

2.2.1.1. Anne-Çocuk İlişkisi

Ailede çocukluk dönemine ait yaşantılarda, özellikle anne-çocuk ilişkisi çok önemlidir.⁷¹ Duygusal bağ kurma yeteneğinin artışıyla gelen sağlıklı ruh halinin, gelecek kuşaklara da aynı şekilde aktarılacağı yüksek ihtimaldir. Özellikle de anneye karşı duyulan ve bağlanma adı altında incelenen kurama göre de veriler, anne-çocuk ilişkisinin önemi üzerinde durmaktadır. Bağlanma kuramının kurucusu John Bowlby' e göre bağlanma; erken çocukluk döneminden itibaren çocuğun belirli bir figüre karşı özellikle stresli durumlarda yakınlık arama ve sürdürme eğilimi tarafından oluşturulmuş sürekli duygusal bağlıdır.⁷² Bowlby bağlanmanın gerçekleştiği kişileri kategorize etmiş ve birincil figürün anne olduğunu belirtmiştir. Yine Bowlby anne figüründen kastının, sadece doğal anne olmadığını çocuğa annelik eden ve çocuğun bağlanmış olduğu kişi olduğunu belirtmektedir.⁷³ Bağlanma, bebeğin ilk sosyal ilişkisidir ve bu ilişki anne ile kurulur. Bowlby' e göre dört önemli basamağı vardır. Bunlar; çocuğun yiyecek ve sıcaklık gibi fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması, bebeklerin oral yoldan anne memesini emme eğilimi, bebeklerin bir insana ya da nesneye yapışma isteği, bebeklerin rahimden çıkarılışlarına kızmaları ve geri dönme istekleri.⁷⁴ Bunların sağlanması ve sağlanma biçimleri ilk bağlanma algılarını geliştirir. Ainsworth bağlanma şekillerini güvenli ve güvensiz olmak üzere sınıflamıştır.⁷⁵ Anne ya da onun yerini temsil eden kişi tarafından istekle, sevgiyle, samimiyetle bağlanmanın gerçekleştiği durum güvenli bağlanmayı sağlar. Bu çocukların daha sosyal, daha mutlu, daha yaratıcı çocuklar olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan sevgisiz, özensiz, isteksiz bir şekilde ihtiyaçların

⁷¹ Tarhan, a.g.e, s.53.

⁷² Serdal Seven, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Pegem Akademi, Ankara, 2013, s.56.

⁷³ John Bowlby, *Bağlanma*, Çev. Tuğrul Veli Soylu, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.234.

⁷⁴ Bowlby, *Bağlanma*, s.234-235.

⁷⁵ Seven, a.g.e, s.64.

karşılandığı yaşantılarda güvensiz bağlanma ortaya çıkmıştır. Güvensiz bağlanma yaşayan çocukların; çekingen, korkulu, kızgın, öz saygısı düşük çocuklar olduğu tespit edilmiştir.

Bağlanmanın, güvenli veya güvensiz boylamlarda şekillenmesiyle çocuklarda pek çok olumlu ve olumsuz etkileri tespit edilmiştir. Seven, diğer toplam verilerle birlikte bebeklikten ergenliğe uzanan dönemde bağlanmanın etkilerini tablo ile şöyle özetlemiştir:

Çizelge 1- Bebeklikten Ergenliğe Bağlanmanın Etkileri⁷⁶

Genel bağlanma stili	Gelişim Dönemleri			
	0-3 yaş	3-6 yaş	6-11 yaş	11-18 yaş
Güvenli	Dünyayı keşfetmede güven duygusu, uygun korku tepkisi, neşelilik, nadiren kızgınlık	Meraklılık, yakın ilişki kurabilme becerisi, empatik bakış, esneklik, özgüven, olumlu etkileşim, sosyal beceri, öz-kontrol becerisi	Fiziksel koşullara kolayca uyum sağlama, arkadaşlık kurma ve devam ettirme, grup içerisinde etkililik	Yüksek düzeyde özsaygı, güçlü kişisel kimlik duygusu, düşük depresif belirtiler ve yüksek sosyal yeterlilik
Güvensiz	Keşfetmede güvensizlik, aşırı korku, düşük neşe, sürekli kızgınlık	Yakın ilişki kuramama, ben merkezli düşünme, özgüven eksikliği, olumsuz etkileşim, sosyal yetersizlik, saldırganlık	Fiziksel koşullara uyum sağlayamama, arkadaşlık kurmada zorlanma, grup içerisinde etkisizlik	Sosyal zorluklara düşük direnç, düşük öz saygı, düşük kişisel kimlik duygusu, yüksek depresif belirtiler ve sosyal yetersizlik

Bowlby'e göre de bağlanmanın sağlıklı gerçekleşmediği çocuklar etraflarındaki cansız nesnelere bağlanma gerçekleştirebilirler. Bağlanmanın cansız bir nesneye yönelmesi ve bunun devam etmesi Bowlby'e göre kesinlikle çocuğun, gelecekteki ruh sağlığına zararı olacağı görüşündedir.⁷⁷

Özdoğan'a göre ise ruhsal hastalıkların yanın da birçok biyolojik hastalıkların dahi nedeni anne-çocuk ilişkilerindeki duygusal eksikliklerdir. Bu noktada verilebilecek

⁷⁶ Seven, a.g.e, s.67.

⁷⁷ Bowlby, a.g.e, s.376-377.

en etkileyici örnek; doktorların çaresiz kaldıkları, anneden ayrılan bebeklerin, sağlıklı bir ortam, iyi beslenme şartlarına rağmen %95'inin öldükleri bilgisidir.⁷⁸

Aile ilişkilerinin önemini ve özellikle de anne-çocuk ilişkisinin önemini görebileceğimiz bir başka veri de Harnack'a aittir. Davranış bozukluğu gösteren çocuklar üzerinde yapılan aile incelemelerine göre, dağılmış ailelerden gelen çocuklar; boşanmış ailelerden gelen çocuklarda, evlilik dışı olan çocuklarda, üvey babası olan çocuklarda davranış bozuklukları tespit etmiştir. Buna karşın baba ölümü nedeniyle parçalanmış olan ailelerdeki çocuklarda davranış bozuklukları görülmemiştir.⁷⁹ Bu durum bize, ailenin çocuk üzerindeki etkisini gösterirken bunun en kuvvetli ayağı olan annenin aile içindeki gücünü göstermektedir. Yavuzer de annenin çocuk için önemini şöyle ifade etmiştir:

Ruh sağlığının temelinde, bebeklik ve çocukluk dönemlerinde, özellikle anneye kurulacak sıcak sevgi ve yakın ilişki yer almaktadır.(...) Anneden yoksun olma, çeşitli düzeylerde davranış bozukluklarının nedenidir. Örneğin, "kısmi yoksunluk", beraberinde endişe, aşırı sevgi gereksinimi, güçlü bir intikam duygusu ve bunlardan doğan suçluluk davranışı, bunalımı getirebilir. İç dünyasındaki zorlukları bu tür tepkilerle dışa vuran çocuğun sinir sisteminde bozukluklar, davranış ve karakter yapısında dengesizlikler görülebilir.⁸⁰

Anne, çocuk için hem temel bakım açısından hem de ruh sağlığı bakımından birincil hayat kaynağıdır. Çocuk, anne eksikliği ile birlikte yaşam kalitesinin düşmesi, gelişim geriliği, ruhsal bozukluk veya ölümle sonuçlanabilecek kayıplara maruz kalabilmektedir. Dr. Spitz'in bu konuda yaptığı araştırmalar sonucu, çocuğun yaşamından annenin çekilmesi halinde gelişmede gecikme, gerileme ve duraklamaların görüldüğünü kanıtlamıştır.⁸¹

⁷⁸ Özdoğan, a.g.e., s.52.

⁷⁹ Özdoğan, a.g.e., s.6.

⁸⁰ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.142-143.

⁸¹ Refia Şermin Uğurel, *Ruh Sağlığı*, İstanbul ün. Edebiyat fakültesi Matbaası, İstanbul, 1972, s.66.

2.2.1.2. Baba-Çocuk İlişkisi

Aile içi ilişkilerde baba-çocuk ilişkisinde kuramsal açıdan; davranışçı yaklaşımda, babanın çocukla geçirdiği sürenin kısa olması nedeniyle rolünün daha önemsiz olduğu savunmaktadırlar. Sosyal öğrenme modeline göre, çocuğun aynı cinsten yetişkin modelini izleme sürecine vurgu yapar. Psikanalitik teori ise, 4-5 yaşlarına kadar çocukla özdeşimde babanın öneminin çok büyük olmadığı vurgulanır.⁸²

Özdeşim modeli olarak ise, babanın önemi çok büyüktür. “*Özdeşleşme, bireyin içinde bulunduğu grubun bir üyesinin duyuş, düşüniş ve davranışlarını izlemesi, onu taklit etmesi, kendisine model almasıdır.*”⁸³ Güçlü, kuvvetli bir babayla kendisini özdeş tutan çocuk, önemli bir güven kaynağına sahiptir. Baba özdeşimde en başta güven olmak üzere başarı, saygı, disiplin, dürüstlük gibi konularda anneden daha fazla etki alanına sahiptir. Bekman’a göre, babaların çocukları ile etkin bir yaşam paylaşımı içinde olmaları, çocuğun analitik düşünce yapısını, zekâsını, sözel becerisini ve akademik başarısını da olumlu yönde etkilemektedir.⁸⁴

Babanın kaybıyla ise çocukta kendini güvende hissedememe hali yaşanabilmektedir. Bunun ilerleyen yaşlarda çekingenlik olarak kişide etkileri görülebilir. Özellikle erkek çocuğu için babanın ölümü büyük bir model kaybıdır. Çocuk için yerinin doldurulması oldukça güçtür. Sosyal açıdan ise babanın kaybıyla çocuğun üzerine aile sorumluluklarının düşmesi gibi durumlar yaşanabilir. Bu sorumluluk; manevi kuşatıcılıktan, maddi destek sağlayacak çalışmaya kadar uzanabilir.

2.2.2. Akran İlişkileri

Arkadaş ihtiyacı, bebeklik dönemine kadar uzanır. Ağlayan bir bebek, yanına bir başkasının yaklaştığını görünce susar. Konuşmalar dahi bebekler kalabalık bir

⁸² Haluk Yavuzer, *Ana- Baba ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 20.basım, 2009, s.20-21.

⁸³ Yavuzer, *Ana- Baba ve Çocuk*, s.22.

⁸⁴ Sevda Bekman, *Genel Değerlendirme ve Geleceğe Yönelik Öneriler, Çocuğun Yaşamında Babanın Rolü ve Önemi Sempozyum Raporu*, Anne Çocuk Eğitim Vakfı Yayını, No:12, İstanbul, 2001, s.6.

ortamda dahi yine kendisi gibi bebek olan akranına ilgi duyar, gülücükler atar, elleriyle ona dokunmaya çalışır. Bu arkadaşlık isteği bireyin tüm hayatında kendisine yer bulmaktadır.⁸⁵

Bebeklikten çıkan çocuklar özellikle de yaşlılarıyla oynamaktan zevk duyarlar. İlerleyen yaşlarda bu arkadaşlar daha özelleşir ve çocuk kendisine bir ya da iki kişi seçer. Takriben 8 yaş itibariyle de biraz daha, bir grubun üyesi olarak arkadaşlık ilişkilerini sürdürürler. Gruba ait olma ve grupta kalmayı hak etmek için fedakârlıklar yaparlar. Bunlar doğru davranışlar olabileceği gibi yanlış davranışlar da olabilir. “Bu akran grubuna kabul edilme ihtiyacı o denli güçlüdür ki, şayet bu grup okul başarısını önemsemiyorsa gruba kabul ihtiyacı tüm akademik motivasyonlardan daha ağır basabilir.”⁸⁶ Mesela okul başarısızlığı sadece tembel gözücü, tembel çocukların olduğu bir gruba dâhil olmak için oluşabilecek bir durum olabilmektedir. Aynı şekilde başarılı olanların grubuna dâhil olabilmek için, çok çalışan çocuğun gayreti de bu yödedir. “*Öğrenme isteği bir gruba ait olma isteğinden doğar.*”⁸⁷

Çocuk, aile çemberinden, içinde akranlarının bulunduğu dünyaya doğru kaydıka, bu kimselerle birlikte olmaktan daha çok doyum sağlamayı öğrenmek zorunda kalacaktır. Artık akran grubunun bir bireyi olan çocuk dostluk ilkelerini öğrenmek zorunda kalacaktır. Bu grup, giderek çocuğun davranış ve tavırları üzerinde etkisini gösterecek ve aile grubunun yerini alacaktır.⁸⁸

Psikolojik olarak, çocukların okula, sosyal ortamlara başarılı bir uyum gerçekleştirmelerinde akranlar önemli rol oynamaktadırlar. Duygusal açıdan, akranlar stresli durumlarda birbirlerine destek sağlayarak, birbirlerini rahatlatırlar. Akranlar tarafından sağlanan destek, çocukların stresle baş edebilme, şiddete maruz kalmaktan korunma, akademik başarısının artmasını sağlar.⁸⁹

Piaget’e göre akran ilişkileri, yetişkin-çocuk ilişkisinden farklıdır. İki ilişki türü de bilişsel ve psikolojik gelişim açısından dengeleme sürecinin gerçekleşmesini sağlar.

⁸⁵ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.145.

⁸⁶ Yavuzer, *Ana- Baba ve Çocuk*, s.198.

⁸⁷ Özdoğan, a.g.e., s.18.

⁸⁸ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.144.

⁸⁹ Hülya Gülay, *Okul Öncesi Dönemde Akran İlişkileri*, Pegem Akademi, Ankara, 2010, s.53.

Ancak akranların çocuğa sağladığı ortam psikolojik açıdan daha rahat olduğu için öğrenme, yetişkin-çocuk ortamlarına göre daha fazladır. Yine akran ilişkilerinde adalet duygusunu kazanma aile ilişkilerine göre daha etkilidir. Yetişkin-çocuk ilişkisinde güç dağılımındaki dengesizliğin akran ilişkisinde olmadığı da hesaba katılırsa ahlaki normların kazandırılmasında daha zengin bir yaşantı deneyimi sunar.⁹⁰

Akranlarıyla kurduğu ilişkiler çocuğa; bencillikten kurtulmayı, işbirliğini geliştirmeyi, insanların birbirine gereksinim duyduğunu göstermesi bakımından oldukça olumlu kişilik özellikleri kazandırır. Ne var ki olumsuz akran ilişkilerinde ise kayıtsızlık, başarısızlık, suç işleme, madde bağımlılığı gibi istenmeyen yönelimlere rastlanılmaktadır.

Akranlar arasında sık görülen başka bir olumsuz yaşantı ise kıskançlık ve rekabettir. Tarhan'a göre kıskançlık ve rekabet doğal bir duygudur fakat yönetilmeye ihtiyacı vardır. Kişi bu duyguyu kardeşleri ya da akranlarıyla yaşayabilir. Çocuk, arkadaşının başarısından hem rahatsızlık duyup hem de bu duygusundan dolayı suçluluk hissedebilir. Böylesine suçluluk ve utanç duygularını bir arada yaşayan çocuk, eksik olmadığı halde kendisini eksik hisseder. Çocuk bu haliyle mutlu değildir, sürekli huzursuzluk hali hâkimdir. Yine Tarhan'a göre doğal olan kıskançlık duygusu durumunda kişinin ne yaptığıdır. Kişi hissettiği eksiklik acısını memnuniyet haline ya da şükran duygusuna dönüştürebilir. Duygunun bu dönüşümünde, ailenin kıskanılan kişiye bakış açıları, çocuklarını motive etme biçimleri yüksek oranda etkilemektedir.⁹¹

2.2.3. Eğitim

Eğitim, bireyin davranışlarındaki kalıcı yönlü davranış değişikliği süreci olarak tanımlanmaktadır. Tyler, Preston, Taba, Bloom gibi eğitimciler de eğitimin birey

⁹⁰ Gülay, *a.g.e.*, s.12.

⁹¹ Tarhan, *a.g.e.*, s.114.

üzerinde davranış değişikliği oluşturma yönü üzerinde hemfikirdirler.⁹² Eğitimle birlikte yaşanan kalıcı davranış değişikliği, iyi yönde olacağı gibi kötü yönde de gerçekleşebilir.

Eğitim, birey için zaman ve mekân tanımaksızın gerçekleşebilecek bir olgudur. Kişiler, aile, akran ya da iletişimde olduğu her ortamda, eğitim olgusuyla karşılaşır. Okul ortamında, oran olarak daha fazla karşılaşacağı gibi, eğitimin kurallı ve sistematik yönüyle de karşılaşmış olacaktır. Çocuğun ailesi, yakın akrabaları ve arkadaşlarını izleyen sosyal çevre düzeneği, okulla kurumsal bir hal alır. Bu eğitim kaynaklarının hiçbirini bir diğerine üstün sayamayacağımızı da belirtmek gerekir. Ancak bu eğitim kaynaklarıyla kişinin sık karşılaşması ve kaynakların niteliği etkileşimi boyutlandırmaktadır.

Eğitim-öğretim faaliyetleri kişinin bilgi, beceri ve deneyimlerini yükseltmeyi hedefler. Öğrenme, benlik saygısının yerleşmesine olanak sağlar. *“Düşük öğrenme ortamlarının doğurduğu güçlükler ruh sağlığı bakımından büyük önem taşırlar. Bu gibi hallerde çoğunlukla huzursuzluk, düzensizlik ve hırçınlık görülür. Öğrenmek istediği halde öğrenememek çok engelleyicidir. Öğretmenlerin ve anne-babaların hoşuna gidememek bir gerilim yaratır. Devamlı bir gerilim benlik saygısını zedeler.”*⁹³ Benlik algısı düşük gelişen çocuk yetişkinliğinde de bunun çekimserlik, başarısızlık, kabiliyetsizlik gibi tezahürlerini yaşayacaktır.

Düşük öğreneme ortamları çocuğun kapasitesi, öğretmen modeli, aile ve sosyal çevre şartlarından etkilenir. Çocuk için eğitimin amacı, bazen toplum içinde statü kazanma yoludur. Kalıcı olmayan ve bir noktada zoraki yapılan eğitim faaliyetleri kişide sıkıntı, isteksizlik, başarısızlık, depresyon gibi etkilere neden olur.

Bunun yanında bazıları için ise eğitim, bilme isteği ve öğrenme zevkidir. Bu istek bazen sonuçları, hırsa kadar gidebilecek düzeyde olabilir. Kişinin kesinlikle başarılı olacağından bahsetmek söz konusu değildir. Fakat kişi bilgiye ulaşmanın hazzını toplumsal başarıdan daha üstün tutabilir.

⁹² Ayten Ulusoy, “Eğitim Öğrenme İlişkisi ve Temel Kavramlar”, Ed. Ayten Ulusoy, “Gelişim ve Öğrenme”, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002, s.120.

⁹³ Özdoğan, a.g.e., s.19.

Aile, çocuğun üzerindeki etkileşimini, gerek kendi iç dinamiklerinden gelen eğitim şekilleriyle gerek dışarıdan gelecek eğitime karşı tutumlarıyla yine yüksek oranlı olarak şekillendirir.

Aile içindeki düzenli, samimi ilişkiler en başta çocuğa, mutlu bir çocuk olmayı öğretecektir. Aile ilişkilerini daha geniş, daha düzenli ve samimi yaşayan kişilerde bu olumlu etkileşim daha fazla olacaktır. Dedeler, nineler, amcalar, dayılar, teyzeler, halalar vb. çocukta yakınlık, aitlik, sevecenlik duygularının gelişmesini artıracaktır. Aile büyüklerinden dinlenen aile anıları, masallar, hikâyeler, destanlar çocuğun zihni ve hissi gelişimde büyük önem teşkil eder.

Aile ilişkilerinde sürekli çatışma, kavga, çocuk odaklı çatışma gibi bir aile modelinde ise, çocuk itelenmenin, istenmemenin derecesini daha fazla hissedecektir. Dışlanma, yok olma, gözden ırak olma istekleri belirecektir. Bu bireylerin sadece aile içinde değil akran ve okul eğitim ortamlarında da kendisini olumlu alımlara kapattığı gözlemlenecektir.

*“Çocuk, ebeveynin okul ve eğitim konusundaki düşünce ve duygularını kendine mal eder, bir anlamda özdeşleşir.”*⁹⁴ Bazı aileler için eğitim büyük ve tek sıçrama tahtası olarak algılanır, çocuk üzerinde bunun gerilimi ve stresi oluşturulur. Sürekli stresin ve gerginliğin olduğu bir ortam çocuk için ciddi bir tehdit ortamıdır. Bazı aile modellerinde ise eğitimin zaman ve para kaybı bir yol olduğu görülmektedir. Bu tip ailelerin çocukları genellikle eğitim açısından başarısız kişiler olmakta ve sorumluluk duyguları ya gelişmemekte ya da geç gelişmektedir.

Öğretmen yaklaşımlarında ideal olanın *“Uygun pedagojik yaklaşımla bilgiyi yaymak, grup veya bireyin problemlerine eğilmek”*⁹⁵ olarak belirtebiliriz. Olumlu bir öğretmen tarafından öğrencinin kabiliyetleri fark edilip, özgüveni yüksek, öğrenmeyi kendi iç kontrol sisteminde haz duymayla birleştiren mutlu bireylerin yetişmesini sağlamaktadır.

Fakat *“Eğer öğretmen yeterince olgun değilse, kendi çocukluk problemlerini aşamamışsa, öğrencinin otorite karşısındaki zayıflığı ve pasifliği ona üstünlük duygusu*

⁹⁴ Yavuzer, a.g.e, s.192.

⁹⁵ Yavuzer, a.g.e, s.188.

verecektir, davranışları bu yönde olacaktır.”⁹⁶ Yanlış öğretmen tutum ve davranışlardan; çocukla alay etme, aşağılayıcı ses tonu, ders dışı faaliyetlerden men etme, düşük performansı ya da başarısızlığı eleştirme, isim takma, ceza olarak ders yaptırma, çocuğun diğer öğrenciler tarafından aşağılanmasına göz yumma, dayak, iteleme sayılabilir. Bu davranışlar, çocuğun benlik algısında düşmelere neden olabileceği gibi toplumdan dışlanma, ötelenme, yalnızlık, kendini işe yaramaz hissetme, saldırganlık gibi sonuçlar doğuracaktır.

Toplum, eğitimi, kendi kültürüne uyan ve uymayan olarak görmüş, çocuklara da bu şekilde yaklaşmışlardır. Toplum normlarından en küçük sapma, kişinin toplumdan dışlanmasına, belki şiddet görmesine sebep olmuştur.

Toplumsal algılar yönetsel boyutlarda, zaman zaman değişiklikler göstererek daha erdemli, daha dindar, daha ahlaklı bireyler yetiştirme hedeflenirken daha itaatkâr, daha asimile olmuş, daha materyalist bireyler yetiştirmek de hedeflendiği olmuştur. Bunlar büyük-küçük her birliğin, her yönetimin doğru kabul ettiği bir yöntemdir. Tezcan’ın kitabında konuya eğitimde verilen “Gizli Müfredat” başlığı altında değinmiştir. Tezcan’a göre; toplumsal denetim, eğitim kurumları içinde gizli müfredat aracılığıyla sağlanır. Bireyden itaat etmesi, otoriteye uyması istenir. Böylece toplumsal denetim ile yeniden bir kültürel üretim görülür. Bu yolun herkese uygulanmasıyla da toplumsal bütünleşme de sağlanmış olur.⁹⁷

2.2.4. Sosyal Çevre Şartları

Sosyal çevre şartları içerisinde, başta ekonomik seviye olmak üzere; savaşlar, göçler, kıtlık, küresel değişimler, toplumsal algılar, yönetim biçimleri gibi birçok şartı sayabiliriz. İnsan psikolojisi ve daha korumasız olan çocuk psikolojisi de sosyal çevre şartları karşısında kırılabilir bir yapıya sahiptir. Kağıtçıbaşı bu konuda “ *Kültür psikolojik işlevlerin ortamıdır; gözlemlenen davranışın farklı kültürel ortamlarda farklı anlamlara geldiğini göstermiştir. Dolayısıyla ortam (kültür) psikolojik analizin içine*

⁹⁶ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.188.

⁹⁷ Mahmut Tezcan, *Sosyolojik Kuramlarda Eğitim*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s.182.

alınmalıdır."⁹⁸ demektedir. İnceleyeceğimiz eserlerde özellikle savaş, kıtlık, yoksulluk gibi çevre şartlarının çocuk üzerindeki etkilerine vurgu yapacağımız için bu maddeleri daha geniş boyutlu değerlendireceğiz.

Tarih boyunca savaşlar, salgın hastalıklar, tabii afetler, göç ve yoksulluk gibi durumlarda en çok zarar gören kesim daha güçsüz olan kadınlar ve çocuklar olmuştur. Gerek fiziki gerek ruhi zedelenmelerde bu iki kesim daha fazla örselenmiştir. Özellikle de çocuklar, iç savunma mekanizmaları gelişmemiş olduğu için psikolojik açıdan çok daha fazla olumsuz etkiye maruz kalmışlardır. *"Günümüzde milyonlarca çocuk savaşların, terör saldırılarının ve politik çatışmaların masum kurbanları durumuna gelmektedir. Bu şiddet eylemlerinin çocuklar üzerinde yarattığı travmatik etkiler, onların fiziksel, psikolojik ve ahlaki gelişimleri üzerinde kalıcı zararlar bırakmaktadır."*⁹⁹

Çocuklar, karmaşa ortamlarında ana-baba kayıpları, ailesine ve yakın çevresine gözleri önünde şiddet, tehdit, öldürme gibi olaylara şahitlik etme, çocuğun kendisinin kaçırılması ve devamında kötü işlerde kullanılması gibi olumsuz durumlar yaşayabilir. Bunlara ek olarak savaş, kıtlık gibi durumlarda gelişim geriliği, hayatta kalma mücadelesi içinde yer alma, çocukluk dönemine ait yaşantıların çok kısa sürede kesilmesi ve olgunluğa geçiş için kaçınılmaz toplum baskısı gibi durumlar da yine karmaşa ortamlarında çocuk üzerinde görülebilecek olumsuz etkilerdendir. *"Sözü edilen bu zorlayıcı koşulların ya da çeşitli siyasi politikaların baskısı, çocukları evlerinden, yurtlarından ve daha da kötüsü ailelerinden koparak sığınma kampları gibi hiç tanımadıkları yerlerde, belirsizlik içerisinde yaşayan kimliksiz ve belgesiz yabancılar haline gelmeye zorlamaktadır."*¹⁰⁰ Yurtlarında kalan çocuklardan ise çocukluk döneminden hemen olgunluk dönemine geçen bireyler olması istenir. Sonu belirsiz bir mücadelede yaşam için çaba göstermeleri beklenir.

⁹⁸ Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*, s.87.

⁹⁹ Gülsen Erde, Gökçe Gürdil, *"Savaş Yaşantılarının Ardından Çocuk ve Ergenlerde Gözlenen Travma Tepkileri ve Psiko-Sosyal Yardım Önerileri"*, Türk Psikoloji Yazıları, Aralık 2009, 12(24), s.1-13.

¹⁰⁰ Gülsen Erde, Gökçe Gürdil, a.g.m., s.2.

2.2.4.1. Yoksulluk

Çevre şartlarından yoksulluk, bugüne dek dünyada büyük bir çoğunluğu olumsuz etkilemiştir. Başta fiziki gelişim problemleri oluşturan yoksulluk, sosyal statüyle birlikte psikolojik etkilenmeler oluştururken kıtlık gibi boyutlarda kişinin kalıcı hastalıklar ya da ölümü gibi çözümsüz sorunlara yol açmaktadır. ABD’de yapılan sayısız araştırma yoksullukla çocukların çeşitli gelişimsel ölçümleri, fiziksel ve ruhsal sağlıkları arasında ilişki olduğunu göstermiştir. Sonuçlar yoksulluğun zararlı etkileri olduğuna işaret ederken bunlardan kalıcı yoksulluk ise geçici olandan daha fazla etkiler ortaya çıkardığı tespit edilmiştir.¹⁰¹ Kalıcı yoksullukların en büyük nedenlerinden biri olan toplumdaki gelecek belirsizliği, sonunu kıtlığa kadar dayandırabilmektedir. Bunun sonucunda fiziken ya da ruhen gelişim eksikliği ve ölüm vakaları görülmektedir.

Toplumsal refahın yüksek olduğu kesimlerde ise çocukların üzerindeki olumlu etkileri görülmüştür. Gennetian ve Miller’in konu üzerine yaptığı araştırmaya göre; ana-babaların işsizlik oranındaki düşmenin ve yoksulluğun azalmasının çocuklarda sorunlu davranışlarda azalma, okul başarısında artma ve okulu daha fazla benimseme gibi olumlu yansımaları olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁰²

2.2.4.2. Savaş

Savaşlar nedeniyle besin, su, elektrik, yakıt veya tıbbi malzeme gibi temel gereksinimlere ulaşamayan milyonlarca çocuk açlık, hastalık ve yoksulluk içerisinde yaşam mücadelesi vermektedir. Savaşın yaşandığı toplumlarda çocuk ölümlerinin ölüm sebebinin büyük bir çoğunluğu temel gereksinimlere ulaşamamak nedeniyle gerçekleşir. Çok az bir kısmı sıcak çatışma nedeniyle hayatlarını kaybeder. UNICEF’in Uganda’da yaptığı bir çalışmaya göre toplam ölümlerin sadece %2’sinin sıcak çatışma ve buna bağlı şiddetten kaynaklandığını, %78’inin beslenme yetersizlikleri nedeniyle yaşamlarını yitirdiğini tespit etmiştir. Geriye kalan %20’lik kesim ise ortamda meydana

¹⁰¹ Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*, s.81.

¹⁰² Kağıtçıbaşı, *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*, s.82.

gelen salgın hastalıklar nedeniyle hayatlarını kaybetmişlerdir.¹⁰³ Her ne kadar bu veriler fiziki bir etki gibi dursa da bir çocuk için anlamlandırılmayan bu ortamlar, çocuklarda yüksek oranlı öfke, huzursuzluk, kaygı, depresyon, tedirginlik, gerginlik, irkilme durumları, huzursuzluk, öfke patlamaları, saldırgan davranışlar gibi ruhsal hastalıklara neden olmaktadır. Bunların yanında savaş ortamının sonlanmasına rağmen daha sonra yaşananları fikri canlandırma, kâbus olarak görme gibi durumlarla kişi olayı tekrar yaşama olasılığıyla karşı karşıyadır.

Savaş, evdeki yetişkin erkek bireyleri cepheye asker olarak sürüklemesiyle evde kalan kadın, yaşlı ve çocuklar üzerinde zorunlu bazı yönelimlere gitmeye neden olur. Yaşlılar, orada kalan topluma psikolojik destek noktası olurken kadınlar ve çocuklar, hayatta kalabilmek için üretmeye, yetirmeye çalışarak hayatta kalma mücadelesinde aktif rol alırlar. Literatürde çocuklarla ilgili bu konu çocuk işçiliği başlığı altında işlenmiştir. Hayatta kalma mücadelesi içine giren çocuk, çocukluk döneminden ani bir çıkış yapmak ve olgunlaşmak zorunda kalır. Çocuksu istekler, ilgiler, ihtiyaçlar toplumca ve kendisi tarafından geride bırakılır. Psikolojik açıdan sağlıklı bir çocukluk dönemi geçirememiş bu kişiler, ileride oluşabilecek olumsuzluklardan kendisini sorumlu tutar. Kayıplar, üzüntülerle sonuçlanmış vakalar için elinden daha fazla şeyin geleceğini düşünebilirler. *“Küçük çocuklar başlarına gelen olayların ya da yaşadıkları kayıpların kendi hatalarından kaynaklandığını düşünebilirler.”*¹⁰⁴

Karmaşa durumlarında evdeki babanın, abinin, amcanın, dayının evden ayrılıp gitmesi ve bir daha dönmemesi de çocuklar için başka bir psikolojik olumsuz etki kaynağıdır. Özellikle erkek çocuk üzerinde, gücün temsili olan bu kişilerin ölüm haberlerini almak ya da akıbetlerinden haber alamamak çocuklarda güven kaybı, yalnızlık hissi, umutsuzluk, mutsuzluk, korku, suçluluk duygusu, sürekli cezalandırılacağı endişesi, her an geri dönebilir beklentisi gibi sonuçlar doğurur.¹⁰⁵

¹⁰³ UNICEF (1996), The State of World's Children, <http://www.unicef.org/sowc96/ciwcont.htm>, (28.11.14).

¹⁰⁴ Gülsen Erde, Gökçe Gürdil, a.g.m, s.3.

¹⁰⁵ Haluk Yavuzer, *Ana- Baba ve Çocuk*, s.54.

2.2.4.3. Devlet Yönetim Sistemleri

Sosyal çevre koşullarından bir başkası ise yönetim biçimlerine bağlı değişkenlerdir. Zorla bir topluma olduğu değil, olması istenilen kişi dayatması gerginlik yaratan bir ortamdır. İstenilen kalıba girmeyen kişinin, tehlike olarak görüldüğü yönetim biçimidir.

Korkmaz, kitabında kavramı, “ötekileşme sorunu” olarak detaylı bir şekilde incelemiştir. *“Siyasal erki elinde bulunduranların, insanları, tiranlıklarını oynayacak birer ‘taslak kişi’ haline dönüştürme çabası, potansiyel bir tehdit olarak çağımızın en önemli sorunlarından birisini oluşturmaktadır.”*¹⁰⁶ Böylesi bir ortamda büyüyen çocuklar “ben” e ait özellikler taşıyan her şeyden kaçınan, korkan aile ve toplumunu anlamlandıramaz ve kendisi de korku ve suçluluk duyguları içinde yaşamaya başlar. Özellikle eğitim kurumlarıyla ele geçirilecek birer yem olarak görülen çocuk ise, ailesi ve içinde bulunduğu toplumla ters düşer. Aile bağları zayıflar, güveni zedelenir, inanç değerleri yıkılır. Yetişkinliğinde, “ben”den utanan, aile ve kültür bağları zayıf bireyler olurlar. Böyle bir sistemde, kişi, “ben”in en büyük düşmanı haline getirilebilir. *“Ötekileşmenin, en trajik boyutu, kişinin, kendini vareden değerleri yıkan gücün kendisine dönüşmesidir.”*¹⁰⁷

Kültür veya yönetim dayatmasıyla zoraki kalıplara sokulmaya çalışılan birey, çoğunlukla kabul görüp hayatını idame ettirebilmek için dayatılanı seçmiştir. Bu yönlü bir ortamda yetişen çocuk sürekli stres ve korku altında yaşamaktadır. Düşündüğü fikirlerden, hissettiği duygulardan suçluluk duymaktadır. Böyle bir bireyin sağlıklı bir psikoloji ile hayatını sürdüreceğinden bahsetmek güçtür.

¹⁰⁶ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, Ankara, 2008, S.22

¹⁰⁷ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.18.

3. CENGİZ AYTMAOV'UN HAYATI, ESERLERİ VE SANATI

3.1. Hayatı

1928'de babası Törekul, annesi Nagima Aytmatovların en büyük çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Dört kardeşirler ve Moskova'da yaşamaktadırlar. Babası Törekul, Kızıl Profesörlük eğitimini almış aydın bir kişidir. Cengiz Aytmatov da hayatın talihlerinden biri olarak dokuz yaşına kadar Moskova'da eğitim görmüştür. Ne var ki Moskova'daki şaşaalı hayat ve kaliteli eğitim koşulları Stalin diktasınca, babasının Kırgız Türkçesini savunması nedeniyle rüzgârı tersine çevirecektir. Dikta tarafından öldürüleceğini anlayan baba Törekul, dört çocuğunu ve eşi Nagima Hanımı baba ocağı Şeker köyüne göndermiştir. Zira ailesinin, onun başına geleceklere tanıklık etmesini istemediği gibi kendisinden sonra sürgünlere, tecavüzlere maruz kalmalarını istememiştir. Aytmatov'un çocukluğuna ait anılarda bu trajik hayatın ilk perdesi olan ayrılmayı şöyle kaleme almıştır:

Henüz altı aylık olan küçük Rosa ile birlikte dört kardeşik. Babam Kazan garına götürmüştü bizi. Tren oradaydı. Kapıları açıldı. Vagonun biri bize rezerve edilmiş bölümlerden oluşuyordu. Altı üstlü ranzalar vardı. Babam bunlardan ikisine bizi yerleştirdi. Ve vedalaştı. Annemin nasıl ağladığını ve babamın kendisine nasıl güçlkle hâkim olabildiğini görüyordum. (...) Bu arada tren hareket etti ve yürümeye başladı. Babam uzun müddet, gücünün yettiği kadar pencerenin yanı sıra koştu, bize el salladı.. Ben ranzanın üst

tarafındaydım, her şeyi anlamıştım, en azından hissetmişim-birbirimizi bir daha asla göremeyecektik!¹⁰⁸

Baba Töreku, Moskova’da kısa süre sonra tutuklanmış ve idam edilmiştir. Fakat ölüm haberini ailesi ancak yirmi bir yıl sonra öğrenecektir. Bu idamla da yetinmemiş, sadece kardeşi olma vasfı nedeniyle ailenin tek yetişkin erkek bireyi amca Rızkulbek’te abisiyle aynı sonu yaşamaya mecbur bırakılmıştır.

Kürkür ırmağının kenarında küçük bir köy olan Şeker; iptidaidir, yoksuldu. Fakat bu ocak, onları hor gören bakışlardan sakınmış, korumuştur. Küçük Cengiz ve kardeşleri, baba ocağında olan babaannesi Aymhan ve halası Karakız Apa’nın sevgi sarmalında büyürler. Bu iki insandan masallar, efsaneler destanlar dinler. “*Kırgız toprağının kişileşmiş biçimi olan bu iki insan, Küçük Cengiz’e yalnızca masallar, efsaneler anlatmakla, maniler, türküler söylemekle kalmaz; onun yaralı bilincini de sağaltırlar.*”¹⁰⁹ Aytmatov babaannesi ve halasını şöyle özetler: “*Beni yeniden doğuran iki insan.*”¹¹⁰ “*Böylece Aytmatov, koruyucu ve doğurgan sığınak olan söze dönüşerek sırlarını ödünçlediği suların ve öyküsünü dinlediği toprakların adına geleceğe akar.*”¹¹¹

13 yaşlarında İkinci Dünya Savaşı başlar. Aytmatov, cephe gerisi hizmetleri yürüten köy meclisinin sekreteri olur. Burada babasını, eşini, kaybeden insanlarla yüz yüze gelerek kendi iç dünyasında derin izler bırakacak deneyimlere şahitlik eder. Bu nedendir ki ileride yazacağı romanlarda savaş unsurunu sık ve etkileyici bir biçimde kullanacaktır. Savaş bittiğinde Cumbul’daki veteriner okuluna gider. Burada hocaları onu öyküye yönlendirir. Tarım enstitü yıllarında ise öykü, hayatında daha geniş bir yer kaplar. İlk öyküsü, Rusçaya çevrilerek Pravda dergisinde yayımlanır. Öykü Gazeteci Cyuda’dır (1952). Sonrasında yazdığı öykülerle de edebiyat eleştirmenlerinin dikkatlerini üzerinde toplar ve Moskova’daki Gorki Edebiyat Enstitüsüne davet edilir (1956-1958).

¹⁰⁸ Cengiz Aytmatov, *Çocukluğum*, Çev. Muhammet Mertek, İstanbul, 2002, s.35-36.

¹⁰⁹ Ramazan Korkmaz, *Suların Sırrını Ödünçleyen İnsan: Aytmatov*, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, S.15.

¹¹⁰ Louis Aragon, “*Dünyanın Aşkı Anlatan En güzel Hikâyesi*”, (Ed. Ramazan Korkmaz), Cengiz Aytmatov, Çev. Kemal Göz, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.90.

¹¹¹ Aragon, Ed. Ramazan Korkmaz, Cengiz Aytmatov, s.90.

Cengiz Aytmatov, Cemile adlı öyküsüyle dünya çapında bir yankı uyandırır. Sovyet edebiyatından pek çok ses, ahlaki yönden bu öyküyü doğru bulmaz. Fakat Fransız yazar Louis Aragon'un Dünyanın en güzel aşk öyküsü olarak nitelendirip Fransızcaya çevirir. Dünyada Aytmatov'un sesinin yankılanması bu çeviri ile başlar. Artık Cengiz Aytmatov, küçük Şeker köyünde başlayan, talihsizliklerle pişen hayatının yönünü dünyaya çevirir.

Stalin'in ölümünden (1953) sonra Kuruşçev'in, Anti-Stalinist politikaları doğrultusunda devlet halkla barışma yoluna gider. Aytmatov, Sovyet Komünist Partisi'ne ve Sovyet Yazarlar Birliği'ne kabul edilir. 1958 yılında Moskova'da edebiyat fakültesine kabul edilir. Literaturny dergisinde editörlük, Pravda dergisinde ise Orta Asya muhabirliğini yapar.

Normalleşme sürecinde suçsuz yere ceza çeken ya da öldürülenlerin iadeyi itibarları sağlanır. Bunların içinde Cengiz Aytmatov'un babası da vardır(1957).

Cengiz Aytmatov dünya yazarlığını artık bilgelige dönüştürür. Sovyet bürokrasisinde yükselir. Bu yükselişle, Kolcunun ifadesiyle: "*Devlet Baba'yla hesaplaşma fırsatı yakalar.*"¹¹² Seksenli yılların sonunda iflasını açıklayan Sovyetler'de Mihail Gorbaçov'un dört danışmanından biridir. "*İşte kader hükmünü icra etmiş ve Katil Devlet Baba tarafından öldürülerek Contaş toplu mezarlığına atılan Törekul Aytmatov'un, Cengiz Han gibi güçlü ve iradeli olsun diye adını Cengiz koyduğu oğlu, bir bakıma intikamını almış (...) Katil Baba'nın ipini çeken birkaç elden biri olma fırsatını bahşetmiştir.*"¹¹³

Cengiz Aytmatov, babasının kemiklerine ise 1991 yılında Contaş bölgesinde açılan toplu bir mezarda ulaşır. Aynı mezarda 137 Kırgız aydınına ait kemikler vardır. Cengiz Aytmatov devletle olan hesaplaşmasını eserlerinde daha kuvvetli vurguladığı milli şuur uyanışları ile sonsuza dek sürecek bir galibiyetle bitirmiştir. Yine Kolcu'ya

¹¹² Ali İhsan Kolcu, "*Cengiz Aytmatov ve Eserlerinde Babalık Psikozu*", Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.161.

¹¹³ Kolcu, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.161.

göre, Aytmatov, “*Kırgız milli ruhunu yeniden canlandırarak Manas’tan sonra Kırgız adıyla birlikte anılan bir fenomen haline gelmiştir.*”¹¹⁴

Aytmatov, fırtınalı çocukluk dönemleriyle yoğrulup büyüyen erdemli benliği ile bir bilge olarak dünyada ses buldu. Her nefsin ölümü tadacağı suretssel dünyamızdan ise 2008 yılında ayrıldı. Babası Törekul’a ancak ölümüyle kavuşabildi. “*Dokuz yaşından beri, ateşin özlemlerle yollarını beklediği babası Törekul Aytmatov’a, Atabeyit mezarlığında ancak 80 yaşında kavuşabildi...*”¹¹⁵

3.2. Eserleri

1952 Gazeteci Cyuda

1957 Yüzyüze¹¹⁶

1958 Cemile¹¹⁷

1961 İlk Öğretmen¹¹⁸

1961 Selvi Boylum Al Yazmalım¹¹⁹

1961 Deve Gözü¹²⁰

1963 Toprak Ana¹²¹

1963 Elveda Gülsarı¹²²

1964 Kızıl Elma¹²³

¹¹⁴ Kolcu, Ed. Ramazan Korkmaz, Cengiz Aytmatov, s.161.

¹¹⁵ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.13.

¹¹⁶ Cengiz Aytmatov, *Yıldırım Sesli Manasçı, Yüzyüze, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2013.

¹¹⁷ Cengiz Aytmatov, *Cemile-Sultanmurat*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2013.

¹¹⁸ Cengiz Aytmatov, *İlk Öğretmen*, Elips Kitap, Ankara, 2013.

¹¹⁹ Cengiz Aytmatov, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, Elips Kitap, Ankara, 2013.

¹²⁰ Cengiz Aytmatov, *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu, Deve Gözü*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2013.

¹²¹ Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2013.

¹²² Cengiz Aytmatov, *Elveda Gülsarı*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2013.

¹²³ Aytmatov, , *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu*.

- 1969 Oğulla Buluşma¹²⁴
- 1970 Beyaz Gemi¹²⁵
- 1970 Beyaz Yağmur¹²⁶
- 1971 Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek¹²⁷
- 1972 Asker Çocuğu¹²⁸
- 1975 Fujiyama (Tiyatro)
- 1976 Sultanmurat (Erken Gelen Turnalar)¹²⁹
- 1980 Gün Olur Asra Bedel¹³⁰
- 1986 Cengiz Han'a Küsen Bulut¹³¹
- 1990 Yıldırım Sesli Manasçı¹³²
- 1990 Dişi Kurdun Rüyaları¹³³
- 1995 Kassandra Damgası¹³⁴
- 2006 Dağlar devrildiğinde / Ebedî Nişanlı¹³⁵

¹²⁴ Aytmatov, , *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu*.

¹²⁵ Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2013.

¹²⁶ Aytmatov, , *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu*.

¹²⁷ Aytmatov, *Yıldırım Sesli Manasçı, Yüzyüze, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*.

¹²⁸ Aytmatov, *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu, Deve Gözü*.

¹²⁹ Aytmatov, Cemile-Sultanmurat.

¹³⁰ Cengiz Aytmatov, *Gün olur Asra Bedel*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2013

¹³¹ Cengiz Aytmatov, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2013

¹³² Aytmatov, *Yıldırım Sesli Manasçı, Yüzyüze, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*.

¹³³ Cengiz Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyaları*, Çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2013

¹³⁴ Cengiz Aytmatov, *Kassandra Damgası*, Çev. Çev. Prof. Dr. Ahmet Pirverdioğlu, Elips Kitap, Ankara, 2008.

¹³⁵ Cengiz Aytmatov, *Ebedî Gelin Dağlar /Yıkıldığı Zaman*, Çev. Çev. Prof. Dr. Ahmet Pirverdioğlu, Elips Kitap, Ankara, 2012.

3.3. Sanatı

Aytmatov'un hayatı, sanat anlayışına yön vermiştir. Rusçası, dokuz yaşına kadar yaşadığı Moskova'da aldığı Rusça eğitim daha sonralarında da annesinin Rusçasının iyi olması nedeniyle gelişmiştir. Aytmatov iyi öğrendiği Rusça ile Rus edebiyatına ait eserleri ilk kaynaklardan okuma fırsatını bulmuştur. Rusçasının iyi olmasıyla edebi kimliği beslenen Aytmatov ileride yazacağı eserleri Rusça yazarak dünya kapılarını aralama fırsatı bulacaktır.

Dil yönünden avantajlı durumda olan Aytmatov, yaşantılarda birbirini izleyen talihsizliklerle karşılaşmıştır. Babasından ayrılıp ana yurtları Şeker köyüne gitmek bunlardan ilki olacaktır. Burada Aytmatov'un bilinç beslemesini yapan babaanne ve halasıdır. Ne var ki 13 yaşlarına yaklaştığında II. Dünya Savaşı başlamıştır ve ona da cephe gerisinde kâtiplik görevi verilmiştir. Aytmatov her gün babasından/kocasından/kardeşinden bir haber alma umuduyla gelenler ile ölüm ve kayıp haberini alanların yaşadığı trajedilere tanıklık etmekte onların acılarını resmi boyutlarıyla kaleme almakta ya da okumaktadır. Korkmaz'a göre bu büyük savaş ve oradaki görev, Aytmatov için temel dönüm noktalarından birisidir. *“Ruhunda derin yankılar uyandıran bu trajik gelişmeler, onu, ileride yazacağı öykü ve romanlarında bir savaş metafiziği kurmaya zorlayacaktır.”*¹³⁶

Bu zihni beslenmeler biriktikçe günü gelip büyük çağlayanlara dönüşecektir. Aytmatov bu deneyimleriyle her ne kadar zihni beslenmelerini gerçekleştirmiş olsa da onun asıl besin kayağı Manas Destanı olmuştur.¹³⁷ Babaanesi ve halasının yanında sürekli dinlediği kendi kimliğine ait destan ve hikâyelerle tıpkı bir bebeğin ana sütüyle beslenmesi gibi hissi ve zihni beslenmeleri gerçekleşmiştir. İlk sesleri olan öyküler, Rus eleştirmenler tarafından beğenilir ve Moskova'daki Gorki Edebiyat Enstitüsüne kabul edilir. Burada aldığı teknik eğitimin ardından yazdığı *Yüzyüze* (1957) yüksek psikolojik vurgulu bir öyküdür. İnsanın duyguları ile aklı arasında yaptığı seçimi tezli bir şekilde sorgular.¹³⁸

¹³⁶ Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.15.

¹³⁷ Abdilcan Akmataliyev, *Yıldırım Sesli Manasçı Aytmatov*, Manas Yayıncılık, İstanbul.

¹³⁸ Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.15.

Cengiz Aytmatov'un asıl ün yapmasını sağlayan Cemile (1958) adlı öyküsüdür. Rus eleştirmenler, kocası cepheye vatan için savaşan bir kadının başka bir erkekle aşkını uygun bulmaz. Fakat Fransız yazar Louis Aragon, bu öyküyü “*Dünyanın en güzel aşk öyküsü*” olarak bahsedip geniş bir takdimle Fransızcaya çevirmesiyle tartışmalar durulur. Cengiz Aytmatov artık dünyaya adım atmıştır.

Kolcu'ya göre, Aytmatov ve onun gibi aydınlar devlet tarafından hep “*iğdiş edilme*” korkusuyla yaşamışlardır. Bu korku Kolcu'ya göre ilk dönem eserlerinde kendini göstermiştir. Suya sabuna dokunmayan ya da rejimin hoşuna gidecek şekilde konular işlenmiştir. Bunlardan dünya çapında ses getirmesine rağmen Rus eleştirmenler tarafından sert eleştirilere tabi tutulan *Cemile*'den sonra aile içi bağı, sadakati konu edinen *Selvi Boylum Al Yazmalım* bu korkunun bir tezahürüdür. Sonraları dünya çapında kazandığı haklı ün ve rejim safsatalarının hafiflemesiyle özgüveni yüksek; *Elveda Gülsarı*, *Gün Olur Asra Bedel*, *Dişi Kurduñ Rüyaları*, *Kassandra Damgası* gibi romanlarıyla rejimi eleştirmiştir. Kaleme aldığı bu eserlerde geliştirici bir eleştiriyle kendi milletinin ruhunu yeniden canlandırmaya çalışmıştır.¹³⁹

Aytmatov'un yaşantıları onu savaş kurgusuna yöneltmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan payına ölümler, kayıplar, yoksulluk, sefalet, açlık düşen Sovyetlerin birincil tanıklarından olan Aytmatov, savaş sonrasında eserlerinde “*toprağın diliyle savaşın metafiziğini kurmaya ve sorgulamaya girişir.*”¹⁴⁰

1963 yılında, *İlk Öğretmen*, *Deve Gözü*, *Cemile* ve *Selvi Boylum Al Yazmalım* adlı öykülerden oluşan *Steplerden ve Dağlardan Hikâyeler* adlı yapıtıyla Lenin Edebiyat Ödülü'ne layık görülür.

Toprak Ana, *Elveda Gülsarı* (1963) ve *Beyaz Gemi* (1970) gibi romanlarından sonra, daha kompleks bir anlatı yapısına geçer. “*Aytmatov anlatılarının zirvesi sayılan Gün Uzar Yüzyıl Olur* (1980) adlı romanı yazar.” Bu romanda, bir günlük bir dilim içinde bir asrın anlatılmış olması en büyük başarısıdır. Bunun yanında günlük hayattan seçmesine rağmen kişilerin ve olayların detaylandırılmış olmasıyla kompleks yapı kazandırılmıştır. Korkmaz'a göre, Aytmatov romanlarındaki karakterler o kadar boyutlu

¹³⁹ Kolcu, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.161.

¹⁴⁰Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.16.

ve derindir ki romandan herhangi bir karakter veya olay birimciği çekilip alınarak yeni bir roman oluşturulabilir.¹⁴¹ Bunlardan Gün Olur Asra Bedel (Gün Uzar Yüzyıl Olur) romanının yayımlanmasında bir bölümü sansüre uğramış ve çıkartılmıştır. Bu bölüm daha sonra Cengiz Han'a Küsen Bulut (1990) adıyla yayımlanmıştır.

Dişi Kurdun rüyaları romanı çevre ile insan ilişkilerini konu edinen bir romandır. İnsanoğlunun çevreye verdiği zararların aslında kendine yaptığı ihanetler olduğu anlatılırken yazarın ilerleyen yaşlarda kaleme aldığı bir eser olarak dini öğelere ağırlık vermeye başladığını da görebiliriz. *“İnsan yazgısının evrendeki diğer canlı varlıklarla ne kadar birbirine bağlı olduğunu anlatan Dişi Kurdun Rüyaları (Plaha/Kıyamet), yayımlandığında (1986) o, artık bir dünya yazarıdır.”*¹⁴²

Artık bir dünya yazarı olan Aytmatov bilim kurgu tadında olan Cassandra Damgası romanıyla mekân olarak da bölgesellikten çıkmış eserinin kahramanlarını yurt dışında ve uzayda yaşatmıştır. Cassandra Damgası kaderi, oluşu ve insanlığı sorgulayan üst düzey bir eserdir. En son romanı olan Dağlar Devrildiğinde/Ebedi Nişanlı eseri de yine bu sorguların kuvvetle işlendiği eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Korkmaz bu iki eseri şöyle anlatmıştır: *“İnsanın kaderiyle ilgili sorunları tartışan yazar, evrenin bilinci olan insanın, hırslarına yenildiğinde kıyameti hazırlayan yıkımın gücüne nasıl kolayca dönüşebildiğini anlatır. Evrende varoluşsal anlamda işlenen suçlar döngüselidir ve suç, onu işleyeni aşarak evrensel bir felakete kolayca dönüşebilir.”*¹⁴³

¹⁴¹ Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.16.

¹⁴² Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.16.

¹⁴³ Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.16-17.

4. CENGİZ AYTMAOV'UN ESERLERİNDE ÇOCUK

4.1. Çocuğa Bakış Açısı

Türk toplumlarında, Manas Destanı ve Dede Korkut hikâyelerinde gördüğümüz çocuğa verilen değer, Aytmatov anlatılarında da yerini korumuştur. Çocuk her şeyden önce geleceğin teminatıdır. Türk toplumlarında var olan bu anlayış, sağlıklı bir şekilde Aytmatov'da da aktarılmıştır. Yazar, öncelikle kendi çocukluk hayatından başlayarak ailesinden ve çevresinden gördüğü değeri, sonrasında eserlerinde işleyerek tüm dünyaya aktarmıştır. Yazarın eserlerinden Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek'te on bir yaşındaki Kirisk'in yaşaması için, üç yetişkinin kendisini denizin soğuk sularına bırakma nedeni, çocuğun geleceği yaşatacak güç olduğunun farkındalığıdır.

Aytmatov'un, babasından ayrılış şekli ve sonrasındaki eksikliği nedeniyle tarifsiz acılar ve zorluklar yaşamıştır. Fakat geleneksel Türk aile modeli içinde babaanne, hala, teyze ve fedakâr anne kuşatılmışlığı içinde; Korkmaz'ın deyimiyle “*sağaltılmış*”¹⁴⁴ ve dünyadaki ender kişilerden birisi olmuştur. Korkmaz'ın bireyin kendine dönüşünde “*çekirdek imge*”¹⁴⁵ olarak gördüğü anneye dönüş izleği, yazarın kendi hayatında yaşayarak kanıtladığı ve aktardığı bir öge olmuştur.

Aytmatov, çocuğun sevgiyle harmanlanmış bir himayeye muhtaç olduğu üzerinde durmaktadır. Bu görüş, psikoloji ve sosyolojide yapılan araştırmalarda defalarca doğruluğu kanıtlanmış bir görüştür. Beyaz Gemi ve Kassandra Damgası'nda

¹⁴⁴ Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.15.

¹⁴⁵ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.202.

itilmişliğin, ötelenmişliğin bir sonucu olarak yalnızlık içinde büyüyen iki ayrı kişinin, ikisi de intihara sürüklenmiştir. Öte yandan hiçbir kan bağı bulunmamasına ve belki de onur meselesi yapılacak şekilde kucağında kalan Canbolat'ı hayata tutunduran ise Toprak Ana'daki Tolgonay'ın kuşatıcılığı olmuştur.

Aytmatov, eserlerinde babalarından ayrılmak zorunda bırakılan çocukları anne ya da onun uzamında bir kişiye teslim etmiştir. Baba gücünden yoksun büyüyen ve zorlukları en acı tecrübeleriyle edinen yazar, Gün Olur Asra Bedel'de Abutalip ve çocukları üzerinden yaşanan anlamsız haksızlıkları irdeler. Öte yandan yine insanların iktidar mücadeleleri sırasında arada savrulan çocuklarla dünyaya önemli mesajlar verilir. Asker Çocuğu'nda beş yaşındaki Avalbiyek, Sultanmurat'ta babaları askere gittiği için her şeyden sorumlu olmak zorunda kalan beş çocuk, ya da yine babaları askerde olduğu için bütün çocuksu ümitlerini ve sabırsızlığını evlerindeki ineğin doğum haberine yönelten Yüz Yüze'deki Toytoy'un oğlu Asantay.

Çocuk, yazar için kimi zaman düşüncelerinin doğruluğunu ispatlama ögesi olarak karşımıza çıkar. Bunlardan Cemile hikâyesinde on beş yaşındaki Seyit'in tüm toplumsal yargıları karşısına alarak tanık olduğu aşkı savunması, bu aşkın gerçekliğine ve büyüklüğüne olan tutumu nedeniyledir. Demek ki yazar, çocuğu doğrunun ispatı olarak görece kadar güvenmektedir.

Yazar, Kızıl Elma ve Selvi Boylum Al Yazmalım eserlerindeki çocuk karakterleri ile de daha farklı bir değer yüklemesi yapmış ve bu kez çocuk; ailelerinin sağaltım ögesi olmuştur. Yazar, böylelikle çocuğun, psikolojik ve sosyolojik değerini ön plana çıkarmıştır.

Aytmatov, çocuk ögesini hiçbir eserinde kişiler bazında karşıt değere oturtmamıştır. Çocuğun yetişkin bir insan olduğunda ondan kaynaklanan sorunları ise geliştirici bir eleştiriyle sisteme ve algılara yöneltmiştir. Bunun örneğini Gün Olur Asra Bedel'de Sovyet Okullarının bir kurbanı olarak gördüğü Sabitcan'da görmekteyiz. Yazar, Sabitcan'ı ötekileştiren Sovyet Okulları'nı ısrarlı bir dille eleştirilmiştir. Öte yandan terk edilmişlik ve toplum baskısı gibi etmenler nedeniyle Beyaz Gemi ve Cassandra Damgası'ndaki kişilerin intiharları da aile kurumunun ve toplum yargılarının ciddi boyutlarda eleştirildiği önemli eserler olmuşlardır. Yazarın bu karakterler üzerinden yaptığı eleştiri; başta kendi milleti içinde geliştirici rol oynarken yazarın,

dünya çapında ses bulmasıyla daha derin bir anlam kazanmıştır. Koçak'ın Aytmatov eserlerinde intihar ögesiyle Batı edebiyatında işlenen intihar ögesinin karşılaştırmasında; Batı edebiyatındaki intiharların bireysel psikolojik sorunlara dayanırken, Aytmatov eserlerinde insani değerlere kaynaklık etmesi beklenen evrensel bir öge olarak kullanıldığı belirtilmiştir.¹⁴⁶

4.2. Eserlerin Kısa Özeti ve Eserlerdeki Çocuk Karakterler

4.2.1. Yüzyüze (1957)

Seyde ve İsmail yeni evlenmişlerdir. Birbirlerini sevmektedirler. Aynı zamanda oldukça çalışkandırlar. Evlerinin sıvalarını yoğurdukları balçıkla kendileri yapmakta, türlü türlü gelecek hayalleri kurmaktadır. Fakat bu sıralarda savaş çıkmış, köyün yiğitleri de bu savaşa çarpışmak üzere götürülmeye başlanmıştır.

Seyde o kadar utangaçtır ki eşini cepheye uğurlarken yaşlılardan utanıp ona bakamaz, sarılamaz. Hatta ona hamile olduğunu bile söyleyemez. Bir gece Seyde kapının çalındığını duyar. Gelen İsmail'dir. Fakat bu geliş anlı-şanlı bir geliş değil, bir savaş kaçacağının gelişidir. Seyde bu kaçmanın ihanet olduğunu bilmektedir. Fakat çocuğunun babasını korumaya karar vermiştir.

İsmail kışa denk gelen bu kaçışta, soğukta mağaralarda yatıp kalkmaktadır. Bazen günlerce aç kalmaktadır. Kirlenmiştir, ayazdan kavrulmuştur. Sabrı tükenmiş hiçbir şeyi gözü görmeyen birine dönüşmüştür. Bahar gelince karısıyla kaçıp kurtulacağını hesap etmektedir.

Seyde'nin komşusu Totoy'un yetimleriyle, doğum yapacağı günü bekledikleri bir tanecik ineklerinin bir sabah yerinde olmadığı anlaşılır. Feryat figanın birbirine karıştığı günün gecesini, İsmail elinde et çıkınıyla Seyde'ye gelir. Seyde bu vicdanı muhasebenin içinde saçları beyazlar, çöker. Kocasının saklandığı yeri askerlere kendisi gösterir. Mağaradan gelen ateşin önüne geçer ve sonunda İsmail ile yüz yüze gelir. İsmail, karısını tanıyamaz. Sendelenir ve olduğu yerde teslim olur.

¹⁴⁶ Mesut Koçak, *Cengiz Aytmatov Eserlerinde İntihar*, Orhan Söylemez (Ed.), **Cengiz Aytmatov: Tematik İncelemeler**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2010, s.71-90.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Çocuk karakterlerden ilki, Seyde ile İsmail'in erkek çocukları Amantur'dur. Amantur hikâyenin geçtiği olaylarda bebektir. Annesi bakımına özen gösterir. Anne evde yokken de yaşlı babaanne bebeğin bakımıyla ilgilenir. Amantur, Seyde'nin kocası İsmail'in kaçak durumunu saklamada öncelikli etkendir. Çünkü Seyde, oğlunun ileride babasıyla birlikte yaşamasını istemektedir. Bu nedenle oğlunun geleceği, vicdani baskısını hafifletme aracıdır.

Diğer çocuklar Seyde'nin yakın komşusu Toytoy'un üç çocuğudur. Bunlardan Asantay, yaklaşık beş yaşlarındadır. Seyde'ye vicdanının sesini dinlemede ve böylelikle doğru yola gitmede farkında olmadan büyük etkisi olmuştur.

Aytmatov anlatılarında sadece insan üzerinden değil tabiat üzerinden de his dünyasını aydınlatan mesajlar verilmiştir. Bu hikâyede de doğurması dört gözle beklenen hamile bir inek vardır. Doğumu yaklaşmıştır, annelik güdülerini canlandıran hormonları salgılanmıştır. Yavrularının doğacağını hissetmekte ve onları emzirmeye hazırlanmaktadır. Özellikle de İsmail'in ham ruhunu gösterebilmesi için hamile bir ineğin, et yemek için kesilmesi vurgusu çok etkili olmuştur. Yüzyüze'de İsmail, ahlak yargılarıyla cezalandırmıştır, yazar kendi yorumunu katmamıştır.

4.2.2. Cemile (1958)

Cemile genç, güzel, sosyal ilişkiler bakımından girişken, içinde bulunduğu toplum yargılarına göre daha serbest karakterde bir bayandır. Geniş bir ailenin oğlu olan Sadık ile evlidir. Hikâyenin anlatıcısı, Sadık'ın küçük erkek kardeşi Seyit'tir. Olayların yaşandığı zamanlarda Seyit, on beş yaşlarında bir çocuktur.

Savaş yıllarıdır ve evin yetişkin erkekleri cephelerde çarpışmak üzere götürülmüşlerdir. Cemile'nin eşi Sadık'ta cephededir. Sadık cepheden durumuyla ilgili haber vermek amacıyla mektuplar yazar fakat bu mektuplarda genç ve güzel eşi Cemile'ye mektubun sonunda selam söylemek gibi küçük bir bölüm ayırır. Cemile bu duruma çok içerler ama kimselere bir şey söyleyemez. Yaşadığı yerde de bütün erkeklerin gözü Cemile'dedir.

Erkeklerin cephede olması nedeniyle kolhozlardaki işlere bayanların da katılmıştır. Cemile de kayını olan Seyit'le kolhozda çalışırken savaşta sakatlanan

Danyar adındaki gençle tanışır. İlk zamanlar Cemile'yle Danyar çatışsa da zamanla karşılıklı büyük bir aşkın içinde olduklarını anlarlar. Bir gün Cemile'yle Danyar beraber kaçarlar. Seyit onları görür, seslenir fakat kendisini duyuramaz. Orada Seyit hem Cemile'ye karşı kendisinin de farklı duygular içinde olduğunu anlar hem de onların bu aşkına saygı duyarak yaşamaya haklarının olduğunu düşünür.

Savaş sona erip Sadık eve geldiğinde bir gün evde küçük bir resim parçası bulur. Bu resmi Seyit çizmiştir ve yasak olan aşkın tasviri vardır. Tüm olanları bildiği ve anlatmadığı için abisi, Seyit'e kızar. Ama Seyit aşkı yaşayan insanların mutluluğunu düşündüğü için bundan hiç pişmanlık duymaz.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Cemile'deki çocuk on beş yaşındaki Seyit'tir. Savaş döneminde genç erkeklerin savaşa gitmesi üzerine kadınlar ve çocuklar da köyün işlerinde çalışmak zorunda kalmışlardır. Çalışması için istenen gelin Cemile'nin yanında ona göz kulak olması için eşinin erkek kardeşi Seyit'te çalışmaya katılmıştır. Seyit, çalışma arkadaşlarından Danyar ile Cemile'nin yaşadıkları aşka şahit olmuş ve bunu kendi aile büyükleriyle de paylaşmamıştır. Yazar'ın bu kitaptan sonra ağır eleştirilere tutulması kadar, Seyit'te ailesi tarafından eleştiri altındadır.

4.2.3. İlk Öğretmen (1961)

Eserde, on dört yaşındaki yetim ve öksüz Altınay ile ona eğitiminde yardımcı olan Öğretmen Duyuşen'in hikâyesi anlatılmaktadır. Altınay anne ve babasının ölümünden sonra babasının amcasının yanında yaşamaya başlamış fakat özellikle de amcanın eşi tarafından (teyze diyor) oldukça hor görülümüş, itilip kakılmıştır.

Bir gün oldukları köye Duyuşen adında bir genç gelir ve devlet tarafından öğretmen olarak atandığını ve köye bir okul kurmakla görevlendirildiğini söyler. Halk önce buna karşı çıksa da cebinden bir şey çıkmayacağını duyunca ve yönetimin emri olduğunu öğrenince kabul ederler. Duyuşen tamamen kendi gücüyle bir tepeye, derme çatma bir okul kurar. Öğrencileri evlerinden toplar. Altınay da okula gitmek istiyordur. Amcası ve yengesi karşı çıkmıştır ama Duyuşen, onları kanunla korkutmuş ve Altınay'ı okula almıştır.

Altınay çok zeki farklı bir çocuktur. Duyuşen onun şehirde okumasını ister. Amcası ve yengesi ise onu evlendirmek üzere yaşlı olan birisine verir. Duyuşen, Altınay'ı o insanların elinden kaçıtır ve şehirdeki yatılı okula gönderir.

Altınay, gerçekten de düşünüldüğü gibidir, okur ve bir akademisyen olur. Yıllar sonra köyde bir okul açılışına gelir. Yıllarca aradığı Duyuşen'in yine köyde olduğunu öğrenir. İhtiyarlamış Duyuşen, posta dağıtıcısıdır. Öğretim üyesi olan Altınay Süleymanova eski günlerin acısıyla olacak ki köyde daha fazla duramaz ve ayrılır.

Altınay ve Duyuşen'den, o köyde sadece eski okulun kenarına diktikleri iki kavak ağacı kalmıştır.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Eserde anlatılan çocuk, on dört yaşında yetim ve öksüz bir kız olan Altınay'dır. Amcasının yanında kalmaktadır. Yük olduğu düşünülmekte, hor görülmektedir. Altınay zeki, kabiliyetli, yüksek hissiyatlı bir çocuktur.

4.2.4. Selvi Boylum Al Yazmalım (1961)

Eserde Kamyon şoförü olan İlyas ile genç kız Aysel'in hikâyesi anlatılmaktadır. İlyas, Aysel'in nişanlanması üzerine beraber kaçarak evlenirler. Evliliklerinden bir erkek çocuk dünyaya gelir. İlyas'ın işindeki hırsı nedeniyle yaşadığı sıkıntılar nedeniyle Aysel ile tartışmalar yaşar ve ondan uzaklaşır. Çalıştığı yerdeki dul bir kadın olan Kadiça ile yakınlaşır. Bu ilişki Aysel'in kulağına gittiğinde Aysel oğulları Samet'i de alarak evi terk eder. Aysel yolda rastladığı yol yapım ustası Baytemir ile yolları kesişir. Baytemir'in verdiği emekler karşısında ona bağlanan Aysel, seneler sonra dönen İlyas'ı tercih etmez. Oğlu Samet de Baytemir'e baba demekte ve onu çok sevmektedir. Bu ilişki karşısında İlyas, onların huzurunu bozmaya hakkının olmadığını düşünerek yaşadığı yeri terk eder.

Eserdeki Çocuk: Çocuk karakter, İlyas ve Aysel'in küçük oğlu Samet'tir. Biyolojik babasıyla beraber büyüyemeyen Samet, öz olmayan fakat baba olarak bildiği Baytemir'le oldukça yakın bir baba-oğul ilişkisi içerisinde.

4.2.5. Deve Gözü (1961)

Kemal orta dereceli okulu bitirir bitirmez yeni toprakların kullanıma açılması var olanların ıslahı gibi işlerde çalışmak üzere Anarkay'a gitmiştir. Çok büyük bir coşkuyla geldiği bu topraklarda, Abakir adındaki kendisinden daha büyük olan bir gencin -başta "üniversiteli"- sataşmalarıyla hayalleri yıkılır, zor günler yaşar. Abakir ham ruhlu, kırıcı, kaba bir insandır.

Bir gün Kemal tarla sürülürken ağır bir altın parçasına benzer bir şey bulur. Çocuksu haliyle bunu Abakir'e söyler. Abakir alır, inceler. Bu metali cebine koyar ve Kemal'in yanında gözden kaybolur.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Eserdeki çocuk karakter, yetişkinliğine yakın bir yaşta olan Kemal'dir. Kemal orta öğrenimini yeni bitirmiş, yüksek umutlarla toprağı işlemek üzere Anarkay düzlüğüne gelmiştir. Genç, idealist ve okul görmüş hali ile orada çalışan ham ruhlu Abakir tarafından alay ve baskı konusu haline getirilir. Kemal bir müddet hayatın farklı bir yüzünü tanımak zorunda kalır.

4.2.6. Toprak Ana (1963)

Roman, iki ananın dertleşmesi olarak başlar. Bunlardan birisi savaşta üç oğlunu, eşini ve evdeki gelinini kaybeden yaşlı Tolgonay ile onları besleyen, barındıran Toprak Ana'dır.

Tolgonay'ın eşi ve oğulları cephede savaşırken ölür. Tolgonay, oğlu Kasım'ın eşi çok sevgili gelini Aliman ile kalır. Birbirlerine çok bağlıdırlar. Aliman genç olmasına rağmen kocasının ölümünden sonra dahi Tolgonay'la kalmayı tercih etmiştir. ne var ki ilerleyen zamanlarda Aliman'da gençlik çağlıtlarına kapılmış, evli bir çobandan hamile kalmıştır. Gelininin bir başkasından hamile olduğunu anlamasına rağmen Tolgonay, bu durumu gelininin yüzüne vurmaz. Evlenmenin onun da hakkı olduğunu düşünür. Aliman ise büyük suçluluk içindedir ve hamile kaldığı kişi de ona sahip çıkmamıştır. Günü geldiğinde Aliman bebeği doğurur fakat kendisi vefat eder. Tolgonay, doğan erkek bebeği kendi torunu olarak bağrına basar, babasına benziyor diyerek oğlu Kasıma bile benzettiği olur.

Tolgonay da Toprak Ana da kıyılarına hangi can yaklaşmışsa hakkını vermiş, sahip çıkmış, kuşatmış, kendisinin saymıştır. Bu ortak yönleriyle şimdi bu iki dost can dertleşmektedir.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Eserdeki çocukları ikiye ayırmak gerekirse ilki; Tolgonay'ın çocukları kavramında (yaşları çocuk yaşları sınırında değil), ikincisini ise; yine Tolgonay'ın elinden geçen öz torunu olmayan gelini Aliman'ın oğlu Canbolat üzerinden değerlendireceğiz. Tolgonay'ın öz çocukları olan Kasım, Maysalbek, Caynak tek tek cepheye gitmişlerdir ve ölüm haberleri gelmiştir. Torun Canbolat ise Aliman'ın bebeğidir. Aliman, bu bebeği tek başına doğururken hayatını kaybetmiştir. Canbolat'ı ilk gününden itibaren Tolgonay büyötmüştür.

4.2.7. Elveda Gülsarı (1963)

Tanabay, siyasi eğilimlerde kendi kardeşine dahi ayırım yapmayacak kadar dürüstlük savunucusu bir insandır. Biraz aksi fakat çalışkan bir kişidir. Tanabay da devrinde yaşayan diğer genç erkekler gibi savaşa katılmış, çarpışmıştır. Savaştan döndüğünde içinde büyük umutlar vardır, hayat ona göre yeni başlamıştır. Gülsarı'yla da savaş sonrasında karşılaşmıştır. Aslında bir demirci olan Tanabay, yakın arkadaşı Çora'nın ısrarı ile yilkıcı olur ve ailesiyle dağlara çıkarlar.

Tanabay, yürütölen politikalara inanmakta, sabrederlerse güzel günlerin yakınlarında olduğunu düşünmektedir. Ne var ki dağda yilkıcılık yaparken yaşanan kayıtsızlıklar onun hayallerini yıkar, yanlış yapıldığını anlar. Bu sırada yilkıda özgürce yetiştirdiği Gülsarı ise bir altın gibi parlamaktadır. Tanabay'ın yönetimin iyi niyetli olmadığını kesinlediği yaşantısı ise, çok sevdiği Gülsarı'nın ondan zorla ayrılması ve Gülsarı'nın başına getirilenlerle olur.

Gülsarı; hızlı, zeki, çevik, güçlü, özgür ruhlu, alımlı bir attır. Romanda, Gülsarı, aşık olur, özlem duyar, üzölür. Tanabay'dan alındıktan sonra zincirlerle, iğdiş edilmeye zapt edilmeye çalışılan Gülsarı, bunlara dirense de bir zaman sonra kabullenir, mücadeleyi bırakır. Gülsarı'nın bu bitmişlik hali ise kimsenin hoşuna gitmez ve onu tekrar Tanabay'ın kapısına atarlar.

Tanabay, aşklarının, isteklerinin, kızgınlıklarının yakın ve sadık tanığı Gülsarı'yı ölüm yolculuğunda yalnız bırakmaz.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Eserdeki çocuklar çok fazla öne çıkmamıştır. Tanabay'ın iki küçük kızı bir de oğludur. Kız çocuklar ailesinin yanında tüm zorlukları görerek büyümüşlerdir. Hatta pek çok yerde ailesine büyük insanlar gibi yardım etmeleri beklenmiştir. Erkek çocuk ise şehirde okumuştur. Erkek çocuk büyüüp evlenmiş ve şehre yerleşmiştir. Rejimin okul politikaları içinde yetişen Tanabay'ın oğlu ailesini görmeyi pek istememektedir. Tanabay'ın gençlik döneminde savunduğı rejim, daha sonraları bir daha ele geçmeyecek olan çocuk aile ilişkilerini zedelemiştir.

4.2.8. Kızıl Elma (1964)

İsabiekov, mizaç uyuşmazlığı nedeniyle eşiyle ayrılık kararı almıştır. Eşi aslında tüm bakışları üzerinde toplayacak kadar güzel, alımlı, hoş bir bayandır. Fakat İsabiekov eşine sevgisini gösterme çabasına girmediğı için eşiyle sıkıntılar yaşarlar, ayrılırlar. Kızı için tekrar bir araya gelme fikirleri içerisinde.

Ayrılık kararlarını henüz bir çocuk olan kızları Anara'ya söyleyemezler. Anara, annesinin Moskova'ya eğitim amaçlı gittiğini bilmektedir. Annenin de ısrarları ile İsabiekov, kızına ayrılık kararlarından bahsetmek üzere bir sonbahar gezintisine çıkar.

Anara bu gezintide sararmış yaprakların arasında parlayan nadide bir elma bulur. Bu elma, İsabiekov'un gençlik aşkına ait anılarını hatırlamasını sağlar. Bir gün o da böylesi bir nadide elma bulmuş, onu yememiş ve büyük bir istek ve coşkuyla gençlik aşkına sunmuştu.

İsabiekov, akşam eve geldiklerinde kızının elinde kızıl elmayı yemediğini görüp sorduğunda, kızının elmayı annesine vermek üzere sakladığını öğrenince karmaşık duygular hisseder. Kızının annesine karşı olan özlemini anlar ve bu özlemin sebebinin kendi kızıl elmasını eşine sunma isteksizliğinin ya da ihmalinin olması karşısında üzülür.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Eserdeki çocuk, boşanma kararı almış olan İsabiekovların kızı Anara'dır. Yaşına dair net bir bilgi olmasa da on bir yaş dolaylarında bir çocuk olduğunu düşünmekteyiz. Anara, çok küçüklüğünden beri evde olan en küçük

huzursuzluğu anlayacak kadar hisleri kuvvetli bir çocuktur. Doğayı seven, ailesi tarafından sevilen bir kızdır. Annesinden ayrı kaldığı süreçte onu çok özlemiştir. Eserde, Anara'nın varlığı, babasının kendi iç mülahazalarında hatalarını anlama ve düzeltme fırsatı yaratmıştır.

4.2.9. Oğulla Buluşma (1969)

Yaşlı Çordon, yirmi yıl önce savaşta kaybettiği oğlunun yaşadığı hissine kapılarak onun savaş öncesinde öğretmenlik yaptığı köye gitmeye karar verir. Oğlunu orada bulabileceğine inanmaktadır. Çordon'un eşi ölen çocuğun annesi olmadığı için çekinmiş eşine gitme diyememiştir.

Çordon yolda eski bir tanıdığıyla karşılaşır ve ona oğlunu ziyarete gittiğini söyler. Çordon sebebini bilmeden yalan söylemiştir. Yola devam ederken oğlunun savaşa gittiği günü hatırlar. Hatırladıklarının içinde oğlunun savaşa gönüllü katılmasına engel olmadığı için kızlarıyla yaptığı tartışma da vardır. Ona göre oğlunu bu yoldan çevirmek onun erkeklik gururuna leke sürerdi.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Eserdeki çocuk kavramı yaşlı Çordon'un, yirmi yıl önce savaşta ölen çocuğu olarak yer almıştır. Oğlunun cepheye gitme kararı karşısında onu bu yoldan döndürmeye çalışmaması baba-çocuk ilişkisi boyutunda kıymetli veriler içermektedir.

4.2.10. Beyaz Gemi (1970)

Beyaz gemi romanın kahramanı, yedi yaşında bir çocuktur. Adsız çocuk, annesi ve babası ayrılmış ve annesi tarafından dedesi olan Mümin dedenin yanında büyümektedir. Mümin dede çocuğa Maral Ana destanını anlatır, onun varlık sebepleri olduğunu çocuğa öğretir, inandırır. Bunun dışında çocuk babasının bir gemide çalıştığını ve bir gün gelip kendisini alacağını zannetmektedir. Mümin dedesinden eline geçen bir dürbünle bir tepeye çıkar babasının gelme hayallerini kurar. Hayalindeki gemi beyaz bir gemidir. Kendince gemiyi uzaklarda gördüğünü zanneder.

Mümin dedenin emrinde çalıştığı damadı ham ruhlu Orozkul çocuğu olmadığı için sürekli eşini dövüp huzursuzluk çıkarmaktadır. Mümin dede müdahale etmek

istediğinde ise sonradan eşi olan ninenin karşı çıkmasıyla olduğu yerde çaresizce kalakalmaktadır. En kötüsü de adsız çocuk sürekli stresin hâkim olduğu bu ortamda itelenerek olaylara tanıklık etmektedir.

Bir gün bir maral ormanlarında görülür. Ham ruhlu Orozkul ve onun gibiler et yiyebilmek için Mümin dedeye yakalattırıp bu maralı kestirirler. Bunu gören çocuk, tüm değer dünyası çöküntüye uğrar ve beyaz gemisinde çalışan babasına ulaşabilmek için bir balık olmayı hayal ederek kendini Isık Göl'ün sularına bırakır.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Beyaz Gemi'deki çocuk yedi yaşındadır. İçinde yaşadığı yerde o kadar önemsizdir ki yazar bunu hissettirmek için, adını kullanmamıştır. Eserdeki çocuğu incelerken biz de diğer incelemelerde olduğu gibi “adsız çocuk” ifadesini kullanacağız.

Adsız çocuğun anne ve babası ayrıdır. Anne şehirde, baba da bir denizde gemi işçisi olarak çalışmaktadır. Adsız çocuk sadece üç ailenin oturduğu San-Taş'ta annesi tarafından dedesi olan Mümin Dedesinin yanında kalmaktadır. Mümin dedenin karısı, çocuğun öz ninesi değildir. Üç aileden biri olan teyzesi, ham ruhlu Orozkul ile evlidir. Bu çiftin çocuklarının olmaması, yaşanan bu üç evli küçük yerleşimi sürekli stresin hâkim olduğu bir mekâna çevirmiştir.

Adsız çocuk; doğayı seven, sürekli sevgiyi ve güveni arayan bir çocuktur. Çekingen, korkak bir yapısı vardır. Hayalinde eşyalarıyla konuşmakta, yaşadığı çevreden balık olup gitme hayalleri kurmaktadır.

4.2.11. Beyaz Yağmur (1970)

Saadet her yaz tarım işçisi olarak evden ayrılır toprakların işlenmesi ve hayat sunabilmesi için çalışırdı. Ama artık genç bir kız olmuştu ve hem orada çalışmasına hem de uzaklardan birisiyle evlenip ayrı kalma korkusu annesi Zeynep-Apa'yı derinden üzer.

Saadet ise çalışmaktan memnundur. Çünkü orada mutluluğu tattığı, âşık olduğu kişi Kasımcan ile tanışmıştır. Zeynep-Apa'nın endişeleri doğru çıkar ve Saadet evlenmek üzere kaçarlar. Önceleri bu duruma çok kızan Zeynep-Apa aldığı telkinlerle onları affeder, ziyaretlerine gitmek üzere yola koyulur. Yolda giderken bir gelin gibi

bezenmiş tarlaları görünce kızının ve damadının da içinde bulunduğu emeğin karşısında duygulanır. Geleceğin ümidi; sevinç ve gururla, gözlerinden akan yaşlara yağın beyaz yağmurlara karışır.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Eserde yaş olarak çocuk kavramına ait bir öge yoktur. Zeynep-Apa'nın çocuğu Saadet ile olan ilişkisine yer verilmiştir. Zeynep-Apa bir anne olarak, Saadet'in hiç yanından ayrılmayacak gibi sahiplenmesinin yanlış olduğunu anlayacak ve geleceğin; sağlıklı, huzurlu gençlerin varlığıyla mümkün olacağı gerçeğini kavrayacaktır.

4.2.12. Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek (1971)

Hikâye, Ala Köpek Dağı eteğindeki Deniz Kızı Oymağı'nın balıkçılığı küçük bir çocuk olan Kirisk'e öğretmek için üç yetişkinle denize açılmasıyla başlar. *“Kirisk, anlatıda üç neslin bir araya gelerek, insanlaşmanın en önemli göstergesi sayılan, zamansal tutarlılığa gönderme yapar.”*¹⁴⁷ Kirisk, daha çok küçüktür fakat tek geçim kaynakları olan balıkçılığı öğrenmek için küçük yaştan eğitilmesi gerekmektedir.

Bu yolculuğa oymağın en yaşlısı Orhan Dede, çocuğun babası Emrayın ve akrabaları Mılgın ile çıkarlar. Yolda önlerini amansız bir sis keser. Su ve yiyecek kısıtlıdır. Çocuğun yaşamda kalabilmesi için önce Orhan Dede bir vakit sonra Mılgın ve son olarak baba Emrayın kendisini denize atar. Çocuk çaresizdir, korkuyordur. Fakat bir müddet sonra Ala Köpek dağının gittikçe kendisine yaklaştığını görür. Bu hikâyede, çocukla geleceği yaşatmak için kendi benliklerinden geçen insan vurgusu önemlidir.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Hikâyedeki çocuğun yaşına dair net bir bilgi olmamakla birlikte ne çok küçük ne de çok büyük olduğu vurgusu vardır. Çocuk, ailesi ve çevresi tarafından sevilen, sahip çıkılan, değer verilen bir çocuktur. Eserde, çocuk için yetişkinlerin kendisini suya atması, çocuğu geleceğin var edici gücü olarak görmelerinden ileri gelmektedir.

¹⁴⁷ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.161.

4.2.13. Asker Çocuğu (1972)

Hikâyenin kahramanı beş yaşlarındaki Avalbiyek'tir. Babası Toktos, o daha anne karnındayken cephede hayatını kaybetmiştir. Annesi Cihangül, Sovhoz Postanesi'nde çalışmaktaydı. Avalbiyek'e kimin oğlusun diye sorulduğunda babasının ismini söylerdi, fakat baba uzun zaman önce ölmüş olduğu için çoğunlukla tanınmazdı. Bu durum çocuğu üzse de hayat devam etmekteydi.

Bir gün köye bir sinema gelir. Film savaş konuludur. İzlerken annesi çocuğa perdedeki savaşan askerin babası olduğunu söyler. Bunu duyan çocuk sevinçten ve heyecandan çılgına döner. Arkadaşlarına bu askerin, babası olduğunu söyler. Seviniyor, yerlerde yuvarlanıyordur. Onun bu haline bir anlam veremeyen çocuklar ve yetişkinler onunla alay ederler. Sonrasında annesi, oğlunun elinden tutup eve götürmek istediğinde; çocuk, annesine o askerin babası olup olmadığını sorar. Annesi yavaş bir sesle evet der. Çocuk ilk kez bir yakını kaybetmenin acısı, uğradıkları haksızlık karşısında üzüntüye kapılarak ağlamak ister. Çocuk, artık ölmüş babasını içinde yaşatmaya başladığının farkında değildir.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Hikâyedeki çocuk Aytmatov anlatılarında olan en küçük çocuklardan birisidir. Avalbiyek, beş yaşındadır ve babası cephede ölmüştür. Annesinin büyüttüğü çocuk, hiç tanımadığı babasının varlığını aramaktadır. Bir gün köyelerine gelen sinema perdesinde babasını bulduğunu zanneder. Çevredekilerin kendisine gülmelerine karşılık perdedeki askeri, yaşıtı çocuklara gösterir.

4.2.14. Sultanmurat (1976)

Hikâyenin kahramanı, Bekbay'ın on beş yaşındaki oğlu Sultanmurat'tır. Sultanmurat hayvanları seven, doğayla özdeşleşmiş, aynı zamanda becerikli bir çocuktur. Sınıf arkadaşı Mirzagül'ü sevmektedir.

Savaş yıllarında kış aylarıyla birlikte gelen kıtlık için çözüm arayan kolhoz yönetimi, çocuklardan bir ekip oluşturarak tarlaları sürüp ekmeleri için görevlendirir. Çocuklar bu dönemde okullarından ayrılacak ve disiplinli bir şekilde çalışacaklardır. Yaşları 15 ile 16 arası olan bu beş çocuğun komando şefi Sultanmurat'tır.

Hepsi yüksek bir gayretle çalışmaktadırlar. Çocukların bu çalışma gayretleri Manas Destanı'ndaki gençlere benzetilmiştir. Sultanmurat bu arada Mirzagül'e aşkını ilan etmiş ve karşılığını bulmuştur. Sonsuz mutluluk içindedir.

Tarlada zor şartlarda çalışan bu çocukların her birine dört tane at verilmiştir. Hırsızlar bu atlara göz dikmiş ve bir gece kaçırmışlardır. Sultanmurat, peşlerine babasının atı Çabdar ile düşmüşse de yakalayamamış ve Çabdar'a da kurşun isabet ettiği için ölmüştür. Sultanmurat tüm bu acılarla gecenin karanlığında kalakalmıştır.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Sultanmurat hikâyesinde çocuk karakterler, oldukça geniş bir yelpaze içindedirler. Başkahraman on beş yaşındaki Sultanmurat, onun erkek kardeşi Hacımurat, sevdiği kız olan Mirzagül ve arkadaşları; Anatay, Erkinbek, Ergeş, Kubakul'dur.

4.2.15. Gün Olur Asra Bedel (1980)

Gün Olur Asra Bedel romanında yazar, Yedigey'in zihni geri dönüşleriyle bir günlük zaman diliminde bir asrı anlatma imkânı vermiştir. İçinde aşklar, efsaneler, çatışmalar ile harmanlanmış anlatısı kuvvetli bir romandır.

Yedigey'in, Kazangap'ı törelerine uygun bir cenaze töreniyle Ana-Beyit mezarlığına gömme çabası romanın ana olay çitasını oluşturmaktadır. Roman, Kazangap'ın bir gece yarısı evde tek başına yaşamını yitirmesiyle başlar. Yedigey, Bilge Kazangap'ın Ana-Beyit'e gömül(e)meme gerçeğiyle Kırgız halkının gözünde, mankurtlaşmanın kara yüzünü yırtmaya çalışmıştır. Ne var ki Yedigey'in kendisi de artık Ana-Beyit'e hiçbir zaman ulaşamayacaklarını anlamış, öldüğünde, bir tepenin üzerine gömmek zorunda kaldıkları Kazangap'ın yanına defnedilmeyi vasiyet etmiştir.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Romandaki çocuklar; Yedigey'in iki kızı, Abutalip ve Zarife'nin çocukları Daul (beş yaşında) ve Ermek (üç yaşında), Kazangap'ın oğlu Sabitcan'ın okul dönemine ait çocukluk yaşantıları olarak yer almıştır.

Yedigey'in kızları özellikle de anne Ukubala'nın kuşatılmışlığı sayesinde huzurlu bir ortamda büyümüşlerdir. Abutalip ve Zarife çiftinin çocukları, aileleri tarafından çok değer görüp, sevilmektedir. Fakat yönetsel tutumlar dolayısıyla zor bir yaşamın

içerisindedirler. Kazangap'ın oğlu Sabitcan ise, -evinden uzakta- küçüklüğünde gittiği Sovyet Okullarının tesirinde kalmış, ötekileşmiş bir birey olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2.16. Cengiz Han'a Küsen Bulut (1986)

Gün Olur Asra Bedel yayımlandığında sansüre uğramış ve bir bölümü çıkarılmıştır. Bu bölüm yazar tarafından başka bir roman olarak yayımlanmıştır. *“1990 yılında maneviyatın sorunları, hayatın anlamı, namus, vicdan, ömür ve ölüm Cengizhan'a Küsen Bulut romanıyla irdelenir.”*¹⁴⁸

Romanda Abutalip'in çocuklarından koparılıp alındıktan sonra başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Akdoğan bakışlı müfettiş Tansıkbayev, onu yazdıklarından ötürü suçlamış kendi yükselişindeki bir basamak olarak kullanmak emelindedir. Abutalip, ruhen ve fiziken ağır işkence altındadır. Daha fazla dayanamaz ve kendisini tren yoluna atarak ölümü tercih eder. Ölüm haberini duyan Tansıkbayev öfkelenir, sinirlenir. Zira elindeki yükseltme basamağı yok olmuştur.

Abutalip'in suçlandığı yazılardan birisi de Cengiz Han dönemine ait Sarı-Özek Kurbanları efsanesidir. Cengiz Han savaşa çıktığında tebaasına çocuk doğurmayı yasaklamıştır. Fakat doğanın kanunu sözle kesilememiş ve subaylarından biri ile sancak işleyen bir kadın bu neden dolayısıyla idam edilmiştir. Doğan bebek yaşlı bir kadına verilmiş ve terk edilmiştir. Bu olaydan sonra Cengiz Han'ın başının üzerinde gezen bulut onu terk etmiştir. Artık bu bulut küçük bebeğin üzerinde gezmeye başlamıştır.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Abutalip'in çocukları olan Daul ve Ernek'i düşünmesi, onlara olan kavuşma isteği sırasında çocuklara vurgu yapılmıştır. Bir diğer çocuk vurgusu da aşkları nedeniyle Cengiz Han'ın hışmına uğrayan yüzbaşı Erdene ve Togulan'ın çocuğudur. Cengiz Han savaş otağında çocuk doğurulmayacak emrini bozduğu gerekçesiyle bu genç çifti öldürtür. Bebek ise yanlarında yardımcı kadın olan Altın'a verilerek yalnız bırakılırlar. Bu olaydan sonra Cengiz Han'ı takip ettiği düşünülen bulut kaybolduğu gibi, Altın'ın da kısır göğüslerinden süt gelmeye başlar. Bu

¹⁴⁸ Georgiy Gaçev, *“Yaşamak... ve Ölmek Hakkında...”*, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, Çev. Farizat Kuramayeva, T.C.Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009. s.119.

eserdeki çocukla, ilahi düzenin ayarı ve hüküm giydirme yetisi üzerine vurgu yapılmıştır.

4.2.17. Yıldırım Sesli Manasçı (1990)

Senirbay ve Kertolgo-Zayıp çiftinin üç çocukları vardır. Bunlardan Koyçuman Almaş ile evlidir ve cephede savaşmaktadır. Almaş'ın henüz çok genç olan kız kardeşinin ölüm haberi üzerine kayınvalidesi cenaze törenine katılmak üzere yola çıkar fakat eşi Senirbay çok hastadır ve savaş yerinden de hiç haber gelmemektedir. Kertolgo-Zayıp yolda çıkmadan önce Isık-Göl kenarında bütün içtenliği ile Tanrı'ya dua eder. Duada savaştaki tüm yiğitlerin sağlam gelmesinden, topraklarının muhafazasına oradan da küçük oğlu Eleman'ın bir Manas Ozanı olması istekleri vardır.

Eleman, ileride başını getirene ödülleri verileceği vaat edilen bir Manas ozanı olur. Manas ozanlığı ile halkın millet şuurunu hep taze kalmasını sağlar.

Esedeki Çocuk Karakterler: Baba Senirbay ile anne Kertolgo-Zayıp'ın savaşta olan büyük oğlu Koyçuman ile yanlarında olan Eleman ve Turman isimli çocukları eserde yer almıştır. Hikayede Eleman, savaşın etkilerini ağır bir şekilde yaşamış, küçük yaşta acılara tanıklık etmiştir. Ailesi tarafından değer gören, sevilen bir çocuktur. Babasını küçük yaşta kaybetmesi ve savaşa giden halkın eksikliğiyle Eleman'ın erken olgunlaştığını görmekteyiz. Annesinin, yanında yaptığı duada olduğu gibi genç bir Manas Ozanı olmuş ve halkına dirilişin ruhunu fısıldamıştır.

4.2.18. Dişi Kurdun Rüyaları (1990)

*“İnsan yazgısının evrendeki diğer canlı varlıklarla ne kadar birbirine bağlı olduğunu anlatan Dişi Kurdun Rüyaları (Plaha/Kıyamet), yayımlandığında (1986) o, artık bir dünya yazarıdır.”*¹⁴⁹ Dişi Kurdun Rüyaları, yazarın en kompleks romanlarından biridir.

Romanda dört ana hikâye mevcuttur. Papaz okulundan yeni fikirleri nedeni ile kovulan Abdias'ın çıktığı hayat yolculuğunda istediklerini elde edememesi ve defalarca

¹⁴⁹ Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, Cengiz Aytmatov, s.16.

ölümle burun buruna gelmesi. Dişi kurt Akbar ile onun eşi Taşçaynar'ın doğan her bir yavrularını tahrip eden insan gücüne karşı yaşatma mücadelesi. Abdias'ın rüyasında Hz. İsa dönemine giderek Hz. İsa'nın çektiği ıstırapları görmesi. Ve son olarak da kurtların yavrularının insanlar tarafından kaçırılması üzerine yaşanan olaylar anlatılmaktadır.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Papaz okulundan aykırı fikirleri nedeniyle atılan Abdias genç çocuk karakterlerdendir. Babası da papaz olan Abdias, sorgulanmadan kabul edilen kurallara karşıdır. Hayatında anneye ait bir yaşantı deneyimi görmemektedir. Ailesinden ablası vardır ve onunla da yüz yüze konuşmaktansa mektupla daha rahat iletişime geçtiğini belirtmektedir. Abdias idealist bir gençtir ve eroin pazarlamacılığı yapan gençleri bu yoldan döndürebileceğine inanır. Büyük bir çete halinde çalışan eroin pazarlamacılarının içinde yaşları küçük olan çocuklar da vardır. Anne ve babası ayrılmış olan Lenka adındaki çocuk bunlardan birisidir.

Esere adını veren Dişi Kurt Akbar'ın, yavrularını yaşatma mücadelesi ise önemli bir bölümü kapsamaktadır. Kurtların yavrularına verdikleri kıymet, bizi, anne-baba-çocuk ilişkisinde pek çok bilgiye ulaştırmaktadır. Yine dişi kurdun yavrusuna ulaşma yolunda karşımıza çıkan bir diğer çocuk karakter, aile sevgisi ile donatılmış küçük Kence'dir. Kence, küçük, hayat dolu bir çocuktur.

4.2.19. **Kassandra Damgası (1995)**

Henüz küçük bir bebekken karlı bir günde annesi tarafından çocuk yuvasının merdivenlerine bırakılan Adrey Kriitsov, uzay rahibi olarak gittiği mekikten geriye dönmemiş ve orada bazı önemli gözlemlerde bulunmuştur. Uzayda kullandığı isim Filofey'dir. Filofey, hamile kadınların, gebeliklerinin ilk dönemlerinde, eğer bebek dünyaya gelmek istemiyorsa annenin alnında küçük bir sivilce olarak işaret gönderdiğini söylemiştir. Uzaydan yaptığı bu gözlemi, bir mektupla dünyaya gönderdiğinde ise dünyadaki görüşler insanları bölmüştür. Birçok hamile kadın, bunu vücutlarına yapılan bir hakaret sayarken geleceğin katli olarak görenlerin sayısı da az değildir. Dünyada bu konu hakkında görüşleri merakla beklenen ünlü fütürolog Robert BORK, siyasetçiler tarafından yeryüzünde bu fikrin savunucusu olarak ilan edilir ve kalabalık gruplar izdiham yaratarak Bork'u öldürürler.

Dünyada çıkan bu karmaşadan kendisini sorumlu tutan ve hiçbir zaman sevilmediğini söyleyen Filofey, içinde bulunduğu uzay aracından kendisini boşluğa bırakarak intihar eder.

Eserdeki Çocuk Karakterler: Eserdeki çocuk, Uzay Rahibi Filofey'in çocukluk anılarını anlattığı bölümlerde ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Filofey, karlı bir kış gününde birkaç battaniyeye sarılarak annesi tarafından yetiştirme yurdunun merdivenlerine bırakılmıştır. Almanlarla yapılan savaşın cezası küçük bu bebeğe kesilmiştir. Babasının Alman bir asker olduğunu düşünen Filofey, annesinin de kendisini toplum baskısı nedeniyle terk ettiğini düşünmektedir. Hiçbir zaman sevilmediğini, toplum tarafından hor görüldüğünü düşünmektedir.

Çocuk vurgusunun bir diğeri de Filofey'in tespit ettiği; embriyo halindeyken dünyaya gelmek istemediğine dair işaret gönderen çocuk vurgusundadır. Bu işareti gönderen çocukların, bu dünyada yaşamak istemediklerine ya da ileride dünyaya zarar verecek kişiler olacakları söylenmektedir. Bunun kanıtı olarak da yunusların ve bazı kuşların toplu intiharları gösterilmiştir. Bu dünyanın yaşanılmaz bir şekle dönüştüğüne dikkat çekilmek istenmiştir.

4.2.20. Dağlar Devrildiğinde (2006)

Romanın ilk olarak Arsen Samançin adlı karakterin başından geçen olaylar ile Caabars adlı parsın hayatına ait kesitlerle başlamaktadır.

Arsen, romanda gazetede çalışan bir kişidir. Aydana adlı bir opera sanatçısına âşıktır. Karşılıklı büyük aşk yaşayan bu iki insan, Arsen'in bir projesi üzerine hayaller kurmuşlardır. Arsen, eskiden köylerinde kamların söylediği Ebedi Gelin adlı anlatıyı operada tüm dünyaya duyurmayı hayal etmektedir. Aydana da ilk başlarda bu fikre çok sıcak bakmıştır. Fakat zaman içerisinde Aydana'ya gelen şöhret onu bir pop sanatçısı olacak kadar Arsen'den yabancılaştırmıştır. Arsen, Aydana'dan uzak durması gerektiğini gurur kırıcı bir şekilde öğrenmiştir.

Caabars da Arsen gibi kendisine ait dışının daha güçlü bir erkek gücü nedeniyle elinden alınmış yaralı bir parstır. O da yaralı ve gururu incinmiş haldedir.

Arsen, tüm yaşadığı olumsuzlukları unutmak ve biraz da para kazanmak amacıyla amcasının düzenlediği av partisine katılır. Bu sıralarda tanıştığı ve av partisine karşı olan Eles adındaki bayanla aralarında bir aşk başlayacaktır. Eles, Arsen'in av konusundaki düşüncelerini değiştiren, şekillendiren kişidir.

Arsen Arap misafirlere her şeyi anlatmak ve hayatlarının tehlikede olduğunu söylemek istediği bir sırada çatışma başlar ve kendisini can havliyle bir mağaraya atar. Mağarada kaderdaşı Caabars vardır. Mağara tam olarak yıkılmadan önce Eles, Arsen'in cesedini oradan çıkarır ve dini törenlere uygun olarak defneder. Halk içinde ise Arsen hain kabul edilir.

5. CENGİZ AYT MATOV’UN ESERLERİNDEKİ ÇOCUK KARAKTERLERİN PSİKOLOJİK YÖNLERİ

5.1. Ahlak Gelişimi

Cemile hikâyesindeki Seyit daha on beş yaşındaki bir çocuk olmasına rağmen yengesi Cemile’nin Danyar ile olan aşkının masumiyetine hüküm biçer. Bu hele de öyle bir ortamda varılabilecek zor bir hükümdür. Ailesine olanlardan bahsetmediği gibi Cemile ile Danyar’ın gidişlerinde de koşup onları yakalamaya çalışmaz. Tüm olanları bildiğinin açığa çıkmasından da endişe duymamaktadır. Zira çizdiği resmin parçasını bulan ağabeyinin yanında suçluluk, korkaklık gibi şeyler hissetmemiştir. Ağabeyine: “*Ben onların resimlerini yine yapacağım*”¹⁵⁰ demiş, toplum yargılarını tamamen karşısına almıştır.

Bu noktada Seyit’in ahlak gelişiminin, böylesi kapalı bir Asya coğrafyasında Kohlberg’in sınıflamasına göre gelenek üstü düzeyde ve altıncı devre olan Evrensel Ahlak İlkelerine uyumlu olduğunu görmekteyiz. Bu en yüksek devrede doğru ve yanlış, sosyal düzenin yasa ve kurallarıyla değil, kişinin kendi vicdanıyla ve kendi geliştirdiği ahlak ilkeleriyle tanımlanır. Kohlberg’e göre yetişkin insanların dahi çoğu bu devreye ulaşamamaktadır. Yazar, bu devreye çocuk olan Seyit’i ulaştırmakla, sağlam karakterli bir çocuk çizmiştir. Yazar, böylesi bir çocuğa yaşanan aşkı anlattırarak bu aşkın gerçekten ne kadar büyük olduğunu bize ispatlamıştır.

¹⁵⁰ Aytmatov, *Cemile-Sultanmurat*, s.69.

Sultanmurat hikâyesinde ahlak gelişimini Sultanmurat ve onun sürekli çatıştığı Anatay üzerinde inceleyeceğiz. Başlangıçta birbirlerini sevdikleri kız nedeniyle rakip olarak görmekte, basit ama şiddetli bir çatışma hali içindedirler. Anatay'ın babasının ölüm haberi geldikten sonra karşılıklı olarak kişilik sınırlarına saygı ve merhamet gösterdiklerini görmekteyiz.

Sultanmurat'ta gittikçe gelişen bir ahlak gelişiminden söz edebiliriz. Sultanmurat'ın okulda iken sebepsiz yere Anatay'a dayak atmak isteyip de bunu öğretmen sınıfta olduğu için yapmaması; birinci düzey gelenek öncesinde itaat ve ceza eğilimine örnek teşkil etmektedir. Çünkü sevdiği kıza karşı ilgisinin olduğunu bildiği Anatay'a zarar vermek istemektedir. Ama öğretmenden alacağı cezadan korktuğu için bunu yapmamıştır. Sultanmurat'ın, Anatay'ın babasının ölüm haberindeki yakınlığı ikinci geleneksel düzeyde; üçüncü devre iyi çocuk eğilimine işaret eder. Bu devrede iyi davranış başkalarını memnun eden, onlara yardımcı olan davranıştır. Yine Aksay'da uyum içinde çalışma halleri ise her ikisinin de geleneksel düzeyde dördüncü devreye girer ki bu; yerleşmiş kurallar ve sosyal düzeni korumanın önemi, görevini yapmanın öneminin kavrandığı dördüncü devre kanun ve düzen eğilimidir.

Beyaz Gemi'de çocuk iki masal üzerine kurulu yaşamaktadır. Birincisi; ona, dört gözle kavuşmayı beklediğini düşündüğü beyaz gemide çalışan babasıdır. İkincisi ise, dedesi Mümin'in anlattığı Maral Ana Destanı'dır. Bunlardan Maral Ana'nın, benliğindeki yaşatıcısı Mümin Dede tarafından kesilip etinin kaynatılması nedeniyle tüm değer sistemleri çöküntüye uğrar ve birinci masalındaki babasına kavuşma ümidiyle kendisini Isık-Göl'e akan suya bırakır. Çocuğun bu noktaya nasıl geldiğini aşağıdaki maddelerde detaylandıracağız. Fakat dedesinin anlattığı Maral Ana Destanı'na karşı gösterdiği duyarlılığı bize ahlaki gelişim ipuçlarını vermektedir.

Adsız çocuğun, pişen etin boynuzlu marala ait olduğunu anlaması ve bundan tiksiniyerek uzaklaşmak istemesi bir değer sistemi oluşturduğunu açıklamaktadır. Biz bunu Kohlberg'in ahlak gelişimi cetvelinde en üst seviye olan, kişinin kendi vicdanıyla ve kendi geliştirdiği ahlak ilkeleriyle tanımlanan altıncı devre; Evrensel Ahlak İlkeleri ile açıklayabiliriz. Vicdani sorgulamasında, yapılan katliamı bir yere oturtamayan çocuk kendisine diğer masalında bir yer aramaya yönelir. Bu yönelimin sonu intihar olur. Aytmatov yine bir çocuğu ki bu sefer daha küçük bir çocuğu, yetişkinlerin erişemediği

bir gelişim seviyesine yükselterek insanlarda yüksek vicdanî sorgulama yapmayı sağlamıştır. Yazar, küçük bir çocuğun kırgın kalbinin ardından evrene şöyle seslenmiştir:

Çay boyunca yüzüp gittin çocuğum. Şimdi ben sana yalnız şunu söyleyebilirim: “Çocuk kalbinin, çocuk ruhunun bağdaşmadığı her şeyi reddettin. İşte beni teselli eden de budur. Bir şimşek gibi yaşadın sen. Bir defa çaktın ve söndün. Şimşeği çaktıran göktür. Ve gök ebedîdir. İşte budur beni teselli eden. Bir başka tesellim daha var: İnsandaki çocuk vicdanı, tohumdaki öz gibidir. Ve o öz olmadan tohum filizlenemez, gelişemez. Yeryüzünde bizi neler beklerse beklesin, insanoğlu doğdukça ve öldükçe, insanoğlu yaşadıkça, hak ve doğruluk denen şey de var olacaktır...¹⁵¹

5.2. Liderlik

“Aytmatov anlatılarında çocuk, doğa ve kültür karmaşıklığına düşselliği ile son veren onu uyuma dönüştüren bir umut imgesidir.”¹⁵² Savaşlarla, yoksullukla ya da doğaüstü olaylarla sona geldiği düşünülen noktalarda, bir tohum gibi taptaze olan çocuk ortaya çıkar. Halkının milli şuurunu canlandırmaya çalışan yazarın, çocuklar üzerinden verdiği bu mesajı çok önemlidir.

Bunlardan en kuvvetli lider çocuk karakter; Sultanmurat'tır. Savaşın yakıp geçtiği toplum; kadın, çocuk ve çoğu sakat yaşlı erkeklerle kalakalmışlardır. Savaşa gidenlerin birçoğundan ölüm haberleri gelmektedir. Sağ dönenlerse sakattır. Anneler yarınlar için endişelidir. Geceleri sürekli gözyaşı dökerler. Yazar bu kötü tabloda bir Manas ruhu yaratır. Yaşları on beş civarındaki beş çocukla hayatı yeniden kurmaya çalışır. Bunun için sağlam iradeli kişiler çıkarmalıdır. Yazar, hedefine adım adım gider. Aksay'a gitmeden önce Sultanmurat'ı liderlik, arkadaşlarını da çalışkanlık, güven ve sadakat üzerine eğitir.

Sultanmurat, ailesi tarafından sevilen, hayatı öğrenmesi için fırsat verilen, yaptığı işlerden dolayı övünç duyulan bir çocuk olarak anlatılır. Böylesi sağlıklı bir ortamdan

¹⁵¹ Aytmatov, Beyaz Gemi, s.168.

¹⁵² Korkmaz, Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu, s. 169.

şüphesiz öz güveni sağlam bir birey çıkacaktır. “Gençlerin başarılı oluşlarında, şüphesiz doğayla ve ata ruhlarıyla barışık samimi bir aile ortamında büyümelerinin büyük payı vardır.”¹⁵³ Aile farkında olmadan sağladıklarıyla bir çocuğu lider ruhlu olmasını sağlamış ve bu çocuk, sadece kendisinin değil tüm toplumun ümit kaynağı olmuştur.

Üzerinde durulan bir başka çocuk karakter Anatay’dır. Anatay, on altı yaşındadır ve Sultanmurat’tan daha büyüktür. Hikâyede Anatay daha çok Sultanmurat’ın lider olma nedenini vurgulama aracı olarak kullanılmıştır. Başkan Tinaliev’in, sınıfın en büyüğünün Anatay olduğunu söyleyenlere karşı: “Ben yaş bakımından demiyorum, boy bakımından en büyüğünü sordum. Önemli olan en büyük olmak değil -tekrar Sultanmurat’a bakarak- Sultanmurat, geçen yıl sen bostan sürmüştün değil mi?”¹⁵⁴ demesi Sultanmurat’ın üstünlüklerinin, Anatay üzerinden vurgulandığı noktalardan birisidir.

Çatışma haline soktuğu bu iki karakterden yine Sultanmurat’ı lider kişiliğine göndermeler yapılmıştır. Atları yarıştıran kendilerini sevdikleri kıza; Mirzagül’e göstermek isteyen Sultanmurat ve Anatay, Anatay’ın atının düşmesi ve ayağını topallamasıyla çatışma ortamına girmiştir. Bu olay üzerine oraya gelen Çekiş’in çocukların üzerine kamçıyla yürümesi esnasında hepsi kaçışmışlardır. Sultanmurat ise kaçmamış, sorumluluğunun farkındalığı ile olanlardan korkmuş ve üzülmüştür. “Küfürler savurarak kamçısını sallaya sallaya koşarken Sultanmurat’la yüzyüze geldi. Bütün çocuklar kaçtığı halde o yerinden kılmadamamıştı. Yüzü sapsarıydı, korkmuştu ama sorumluluğunu da unutmamıştı. Çekiş’in gözlerine bakıyordu dikkatle.”¹⁵⁵ Sultanmurat bu tutumuyla, Aksay’a gitmeden önceki ilk sınavında başarılı olmuştur. Daha sonra Mirzagül’den Sultanmurat’a gelen mendil üzerine Anatay’la tartışmaları esnasında, Sultanmurat’ın korkaklık göstermemesi şöyle anlatılır: “O aptalca duruma düşmüş olmaktan ikisi de utanıyordu. Ama o olayın Sultanmurat’ı memnun eden bir yanı yok değildi. O kavga önemli bir sınav olmuştu onun için. Eğer korkmuş olsaydı,

¹⁵³ Korkmaz, Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu, s.171.

¹⁵⁴ Aytmatov, Cemile- Sultanmurat, s.106.

¹⁵⁵ Aytmatov, Cemile- Sultanmurat, s.127.

kendisine olan saygısını yitirecekti. Korkak bir insan da komando komutanı olamazdı. Olmamalıydı.”¹⁵⁶

Hiçbir anlatısında çocuğu karşıt değerler içerisine koymayan Aytmatov, Anatay’ı da babasının ölüm haberi üzerine sendelenişiyle çocukluk ve iyi bir yürek taşımışlığının hakkını ona teslim etmektedir.

“Felaket acısı insanları küçültür. En yaşlıları, en güçlü ve korkusuz olan arkadaşları Anatay da küçülmüş, savunmasız küçük bir çocuk gibi olmuştu. Omuzlarına çöken felaket acısıyla ezilmiş, fırtınalı havada ne yapacağını bilemeyen küçük bir tay gibi duvara dayanmış, hüngür hüngür ağlıyordu. Ağlamaktan gözleri şişmişti.”¹⁵⁷

Yazar Sultanmurat’a çizdiği liderlik elbisesine, sahaya çıkmadan önce son dokunuşlarını yapar ve Anatay’ın bu zor gününde Sultanmurat’la can dostluğu kuracağı köprülerin atılmasını sağlar. Çünkü iyi bir lider, takım arkadaşlarının güvenini, sevgisini kazanmış olmalıydı. Sultanmurat, taziye evinde evin çocuklarından biri gibi çalışmış ve herkesin gittiği bir vakitte Anatay’la baş başa kalmıştır. Üzerine kavga ettikleri Mirzagül’ün mendilini belki acılarını dindirir düşüncesiyle Anatay’a vermeyi teklif eder. Anatay’da yiğitlik sınavını başarıyla vermiş ve bu mendilin, bu aşkın ona ait olduğunu söylemiştir. “(...) *Bağışla beni Sultan, bir daha olmaz. (...) Şimdi birlikte ağlıyorlardı. Birlikte yaşayıp büyüdüğü gibi, birlikte gözyaşı döküyorlardı.*”¹⁵⁸

Hikâyenin devamında Aksay’da çok zor şartlara rağmen hiç durmadan uyum içinde çalıştıklarından bahsedilmiştir. Hikâyenin sonunda ise çocuklara verilen atların hain kişiler tarafından kaçırılması anlatılır. Burada Sultanmurat, tüm cesaretiyle eli silahlı iki büyük adamın peşine düşer onlara yaklaşır. Onları yakalayamaz, hatta bu kaçışta babasının atı vurularak öldürülür. Sultanmurat’ın hayalleri yıkılmıştır. “*Felaketler, dâhilerin ortaya çıkmasında daima kurucu bir işlev üstlenir.*”¹⁵⁹ Bu felaket onları daha dikkatli, kuvvetli olmayı öğretecektir. Hayat hayallerdeki kadar basit olmayacaktır. Ve muştı, bir liderin doğuşuna tanıklık etmekten kaynaklanmaktadır.

¹⁵⁶ Aytmatov, Cemile- Sultanmurat, s.168.

¹⁵⁷ Aytmatov, Cemile- Sultanmurat, s.173.

¹⁵⁸ Aytmatov, Cemile- Sultanmurat, s.176.

¹⁵⁹ Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.13.

Bir başka çocuk karakterin geleceğin bayraktarı olma rolünü, Yıldırım Sesli Manascı Hikâyesi'nde görmekteyiz. Eli silah tutan gençler, bu kez benliklerini silmek için saldıran Oryat-Çungurlarla mücadele etmek için cepheye götürülmüştür. Geride yaşlılar, kadınlar ve çocuklar kalmıştır. Yaşlıların yapabileceği bir şey kalmadığını ve yeni bir doğuşun gerektiğini, henüz çocuk olan Eleman'ın babasının vefatıyla görmekteyiz. Baba Senirbay gözlerini Eleman'ın yanında hayata kapatmıştır. Diğer yandan savaş tüm vahşetiyle ve bilinmezliğiyle acılar vermekte ve tüm düzenlerini bozmaktadır. İşte tüm bu sıkıntılı, acılı yaşam ortamında Eleman büyüyecek ve ileride de yeniden kurtuluşun sesi olacaktır. Durmuş'a göre de *“Eleman, savaş ve ölüm yüzünden parçalanmış, yıpranmış ve örselenmiş bir ailenin gelecekte sese dönüşecek çocuğudur.”*¹⁶⁰ Yazar, kısa vadede kişilerin, uzun vadede varoluş değerlerinin katledildiği ortamda annesinin duasıyla kuşattığı Elaman'ı Manas Ozanı yaparak millet olma değerlerini korumuştur. *“Çocuk, Tanrı'nın onu, Çungar boyunduruğu altında geçen o korkunç mücadele yıllarında, umut veren, milli kültürü yaşatan bir muştucu olarak seçtiğini de bilmiyordu.”*¹⁶¹ Daha sonra Eleman düşman tarafından acı çektirilerek öldürülse bile bıraktıklarıyla halkına hizmet edecektir. *“Eleman'ın öldürülmesi ile birlikte onun biyolojik varlığı sonlandırılmıştır fakat o, fenomenolojik bir varlık olarak sesle var olmuştur.”*¹⁶²

Eleman'ın bir lider belki bir kurtarıcı olmasını şüphesiz aile ilişkilerinden gelen sağlıklı aktarımlar sonucu elde ettiğini görmekteyiz. Çocuğun varlığına değer verilen doğu toplumlarında olduğu gibi Kırgızlardaki bu çocuklara ve gençlere de değer verilmektedir. Eleman'ın annesi, sadece kendi oğlu için değil savaşa giden tüm yiğitler için üzülmekte ve dua etmektedir. *“Ufuklara baka baka gözlerimiz karardı, üzüntüden kalplerimiz yoruldu. Neler oluyor orada? Yarınımız ne olacak? Onları koru. Evlatlarımızı eyerlerinin üzerinde oturur görelim, onları bize develerin üzerine*

¹⁶⁰Mitat Durmuş, *“Yıldırım Sesli Manascı'da Anlatı Kahramanının “Mitik Sese” Dönüşümü”*, Ed. Ramazan Korkmaz, Cengiz Aytmatov, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.220-221.

¹⁶¹ Aytmatov, Yıldırım Sesli Manascı, s.20.

¹⁶² Durmuş, Ed. Ramazan Korkmaz, Cengiz Aytmatov, s.221.

yatırılmış olarak gösterme!"¹⁶³ Ölüm döşeğindeki baba, son nefesinde savaş yerinden haber olup olmadığını sormaktadır.

Beyaz Gemi’de adsız çocuk yaşasaydı da bir lider olamayacaktı. Çünkü liderlik için aileden ve toplumdan gelen bir duygusal beslenmişlik şarttı. Bu durum adsız çocuğa karakterinin en çok şekillendiği yedi yaşına kadar hiç sunulmamıştı. Önünde en olumlu model Mümin dedesi de zaten liderlikten çok uzak olduğu gibi, yaşına rağmen halâ saygı duyulmayan bir kişiydi. Yazar, çocuğun güvendiği ve tek model olarak gördüğü Mümin Dedesi’nin yanında olduğunu vurgulayarak onun toplumdaki yerini anladığına işaret etmiştir. *“Uzaktan torunu ile birlikte yas şölenine gelen bu ihtiyar adam, çay taşır, ayak işlerini yapardı. Onun yerine kim olsa çatlardı kahrından. Ama o hiç aldırmıyordu bunlara. Kıvrak Mümin’in davetlilere hizmet etmesine kimse şaşmazdı.”*¹⁶⁴ Böylesi bir ortamda Sultanmurat’ta gördüğümüz büyüklerin, küçük çocuğa selam vermesi ona değer vermesi gibi bir durumla karşılaşmak imkânsızdır. Nine ve damadı Orozkul’da, Mümin dedeyi adsız çocuğun gözü önünde pek çok defa azarlamış, akılsızlıkla itham etmişlerdir.

Beyaz Gemide’ki adsız çocuğun yaşasaydı da lider olma ihtimalinin düşük olduğunun kanıtı, Cassandra Damgası’ndaki Filofey’dir. O da ailesiz büyümüştür. Bir şekilde hayatta kalmıştır. Fakat ne kendisini sevmiştir ne de insanlar tarafından kabul görüp sevilmiştir. Kendisini güçlü göstermeye çalışsa da bunu ancak makamından aldığı güçle, zorbalıkla yapmıştır. Bir yetimhanenin merdivenlerinde annesi tarafından bırakılan Filofey, uzandığı göklerde tespitleriyle de sevilmemiştir. O da uzay boşluğunda, cesedi dolaşmak üzere kendisini atıp intihar etmeyi seçmiştir.

5.3. Aile İlişkileri

5.3.1. Anne-Baba Tutumu

Demokratik ya da hoşgörülü bir aile ortamında büyümek çocukların hayatlarındaki en büyük talihtir. Yazar, geleceğin muştusu olarak gördüğü çocuk

¹⁶³ Aytmatov, *Yıldırım Sesli Manascı*, s.15.

¹⁶⁴ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.15.

karakterleri, böyle aile ortamlarında yetiştirmiştir. Bu çocuklardaki ruhsal gelişim; iyi karakterli, değerlerine sahip çıkabilen, karar alabilen, varlığı seven, varlığa saygı duyan insan yönündedir. Bunlara; Sultanmurat, Kirisk (Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek), Seyit (Cemile), Avalbiyek (Asker Çocuğu), Eleman (Yıldırım Sesli Manasçı), Maysalbek, Canbolat (Toprak Ana) örnek verilebilir.

Toprak Ana'da Tolgonay ve kocası Suvankul'un çocuklarıyla oluşturdukları aile bağları yer almıştır. Bu ailede; eşler birbirini sevmekte ve karşılıklı olarak saygı duymaktadırlar. Tolgonay, eşi Suvankul'un sıcak altında çok çalıştığı zaman endişelenmektedir. Suvankul'un kendileri için çok çaba sarfettiğini düşünmektedir. Öte yandan Suvankul da Tolgonay'a; "Benden sonra evin reisi sensin"¹⁶⁵ demiştir. Böylesi sevgi ve saygı ortamında, çocukları olan; Kasım, Maysalbek ve Caynak da anne-babaları ile sıkı iletişim içindedirler, birbirlerini çok sevmektedirler.

Bu ailede görülen diğer bir unsur, çocuklarına karşı olumlu tutumlarıdır. Tolgonay ve Suvankul'un oluşturdukları aile atmosferi, demokratik aile modeline örnektir. Eşlerin birbirleriyle olan iletişimleri sevgi ve saygıya dayalıdır. Çocuklarını seven bu çift, aynı zamanda onlara üst sınırları belli olan bir seçme şansı sunmuşlardır. Bunlardan büyük oğulları Kasım'ın, tarım işleriyle uğraşma tercihinin saygı duyulmuş, bununla iftihar edilmiştir, hediyeler alınmıştır. "*Onu(Kasım'ın atı) henüz küçük bir tay iken büyük oğlumuz Kasım'a traktör sürücüsü olduğu için ödül olarak almıştık.*"¹⁶⁶ Yine ortanca çocuk Maysalbek'in okuyup öğretmen olma isteği desteklenmiş ve şehre gönderilmiştir. Tolgonay'ın, oldukça tez canlı olan küçük oğlu Caynak'ın, sosyal çevresiyle olan sıkı iletişimi Tolgonay tarafından eve gelmemekle eleştirilse de baba Suvankul, onun tercihlerine saygı duymuş, fakat üst sınırını da belirtmeyi ihmal etmemiştir:

En küçük oğlum Caynak'a gelince, o, her bakımdan hem çok güzel, hem çok iyi bir çocuktur. Yalnız, keyif kaçırır bir durumu vardı: Evde pek durmazdı. Kolhozda, Komsomol (Gençlik Kolu) başkanı seçilmişti. Bu yüzden toplantıdan toplantıya, kulüpten kulübe koşar, duvar gazetesinin yazılarıyla meşgul olur, bütün işleri izler, bir dakikası boş kalmazdı. Bazen onun gece gündüz eve uğramayışına kızar, çıkıştırdım:

¹⁶⁵ Aytmatov, *Toprak Ana*, s.

¹⁶⁶ Aytmatov, *Toprak Ana*, s.40.

- Bana bak zıp zıp çekirge! Derdim, madem ki aile sevgin bu kadar az, akordiyonunu, yastığını al, tasını tarağını topla, kolhozdaki bürona git, nasıl olsa her yer bir senin için, ne anaya ihtiyacın var ne babaya!

Suvankul oğlunun savunmasını hemen üstlenirdi. Ama konuşmak için benim susmamı, biraz yatışmamı bekler, sonra hiçbir şey olmamış gibi konuşurdu:

- Ana, ana, kendini üzme, sinirlerini bozmana hiç gerek yok. Bırak toplum hayatını, insanlarla beraber yaşamayı öğrensin. Eğer gerçekten bir serseri gibi amaçsız, sorumsuz yaşarsa, herkesten önce ben yapışırım yakasına..¹⁶⁷

Aile ilişkilerinin en kuvvetlisi, şüphesiz Gün Olur Asra Bedel eserinde geçen Kuttubayev ailesindedir. Bu aile, baba Abutalip ile anne Zarife, çocukları sırasıyla; beş ve üç yaşlarında olan Daul ile Ermek'ten oluşmaktadır. Abutalip, bir erkek olarak eşine çok bağlıdır. Ailesi için kötü şartlarda bile mutlu bir ev mekânı için üstün çaba gösterir. Eşi Zarife'nin de sadakatini ve desteğini bilmektedir. Çünkü Zarife, Abutalip'le evlenmek için ailesini karşısına almıştır. Evlendiklerinde de yönetim tarafından rahat bırakılmayacaklarını bilmektedir. Öyle de olmuş defalarca sürülmüş, hor görülmüşlerdir. Her ikisi de eğitilmiş olmasına rağmen Boranlı'ya sığınmış ve zor yaşam koşullarıyla mücadele edip bir işçi olarak çalışmaktadırlar. Bu sıralarda da Zarife'nin ağladığı zamanlara şahitlik ederiz. Fakat bu ağlamalar, eşine isyan değil, eşini kaybetme korkusu ve çocukları için olan endişelerinden ileri gelmektedir. Birbirini seven bu iki eşin çocukları, etraflarında dönen olumsuzluklardan habersizdirler. Çünkü aile, bu olumsuzlukları bile birer fırsata dönüştürme uğraşısındadırlar. Baba Abutalip'in, evlerini bir okul ortamına çevirmeleri, yılbaşı gecesini için donmayı göze alarak çam getirmesi, sonbaharda yağın yağmur altında çocuklarla oynaması bunlardan sadece birkaç örnektir. Toplum tarafından cüzamlı muamelesi görüp horlanan bu aile, kendi iç dinamiklerinde oluşturdukları sevgi bağları ile çocukları için olumlu yaşantılar sunmuşlardır.

Sultanmurat Hikâyesi'nde, Sultanmurat'ın anne ve babası birbirlerini sevmektedirler. Babası yaz ve sonbaharı geçirdiği Çuy kanalından döndüğünde

¹⁶⁷ Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana*, s.19.

çocukları üzerine atlamış, sevinç çılgınlıkları atmıştı. “Onu bağına basan babasının gözlerinden de yaşlar boşanıyordu. Komşular da koşup geldiler, duygulanıp ağladılar. Mutluluk yaşları döken anneleri de babasının etrafında dönüp Hacımurat’ı almak istiyordu.”¹⁶⁸ Eşinin gelişinden dolayı mutluluk gözyaşları döken bir anne. Bir başka örnekte de Sultanmurat’ı şehre götüreceğini eşiyle istişare eden baba ile annenin fısıltıyla konuşmalarından duyulan mutluluk: “Ne tatlıydı anne ve babasının bu fısıldaşmalarını dinlemek.”¹⁶⁹ Ya da savaş yerindeki eşi Bekbay’dan haber alamadığı için gözyaşı döken anneyi Sultanmurat’ın teselli etmeye çalışması. Böylesi eşler arasında sevgi bağlarının kuvvetli olduğu bir aile, geleceği inşa edebilecek bir lider doğurmaya hazırlanıyordu.

Sultanmurat’ta, içinde buldukları toplumda Sultanmurat’ın özel bir yeri vardır:

Çocukluğundan beri yabanî hayvanları terbiye ediyor ve bundan büyük bir zevk alıyordu. (...) Bazen komşular Sultanmurat’a yalvarırlardı: – Canım Sultake, vakit bulursan şu bizim tosunla biraz meşgul olsana! Derlerdi. Ya da: “Sultake, ne olur, şu bizim huysuz sıpaya bir yular çek, başına sinek konacak olsa ısırıyor, basıyor çiftiyi, bu işi senden başkası yapamaz...” diye ricada bulunuyorlardı.¹⁷⁰

Hacıke bu durumu kıskanmamaktadır. Aksine böyle bir abisi olduğu için gurur duymaktadır. Sultanmurat’ın ehlileştiği sıpaya binerken: “Hacımurat’ın sevincini gururunu görmeliydiniz. Sıpaya bindi. İki ayağı ile dürterek dolaşmaya başladı. Elbette gururlanırdı. Onun akayı gibi akay (ağabey) var mıydı?”¹⁷¹ Küçük kardeşin abisini kıskanmaması, aile ortamından gelen sağlıklı ilişkiler nedeniyledir. Ailenin kıskanılan kişiye bakış açıları, çocuklarını motive etme biçimleri yüksek oranda etkilemektedir.¹⁷² Eşit değil adaletli bir tutum sergileyen aile, çocuklarına; sevildikleri mesajını verirken, kardeşlerin birbirlerini sevme ortamı da hazırlamışlardır.

¹⁶⁸ Cengiz Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.81.

¹⁶⁹ Cengiz Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.87.

¹⁷⁰ Cengiz Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.84.

¹⁷¹ Cengiz Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.86.

¹⁷² Nevzat Tarhan, a.g.e, s.114.

Yıldırım Sesli Manascı'da anne ve baba birbirlerini seven, birbirlerine saygı duyan kişilerdir. *Hastalığı nedeniyle cenaze törenine katılmayan Senirbay'a eşi şöyle demiştir: "Kendine iyi bak. Sen Bozoy aşireti için çok değerlisin. Benim için daha değerlisin. Çocuklarımın atası olan sen, bu dünyada her şeyden daha değerlisin benim için. Bu üzücü görevi, bırak da senin yerine ben yapayım."*¹⁷³ Baba Senirbay da bunun üzerine : *"Haklısın, çocuklarımın anası. Ben gidemiyorsam sen git."*¹⁷⁴ diyerek hem eşini övmüş, hem de onun fikrine saygı duymuştur. Baba Senirbay ve eşi Kertolgo-Zayıp birbirlerine verdikleri bu kıymeti çocuklarına da hissettirmişlerdir. Böylelikle bu evde doğan çocuklar, öncelikle sağlıklı bir aile ortamından geçtiğini söyleyebiliriz. Böylelikle yarınların bayrak sesi olup halkına özlerinin ruhunu üfleyecek Eleman gibi bir kişinin yetişme zeminini görmekteyiz.

Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek Hikâyesi'nde ailede anne ve babanın birbirini önemseydiğini, değerli gördüğünü, kaybetmekten korktuğunu dolayısıyla da sevdiğini görmekteyiz. Türk toplumlarında çocuklara verilen değerler kapsamında incelediğimiz araştırmalarda; çocuğun isminin, çocuğu kötü ruhlardan koruması için özel anlamlar içeren kavramlardan oluştuğunu görmüştük. Bu hikâyede de yine bu inanışa bağlı olarak anne, bu kez çocuk ile babayı yan yana getirmez ve onların nereye gittiğini, gerçek olandan farklı söyler. Bu her ne kadar geleneksel bir tutum içerisinde gösterilen davranışsa da bize annenin; eşini ve çocuğunu önemseydiğini, sevdiğini, onlar için endişe ettiğini göstermektedir.

Onu yalnız annesi uğurladı. Ama o da denize açılmaktan hiç söz etmedi. Daha koya gelmeden birbirlerine veda ederek ayrıldılar. Annesi, gözünü ormandan yana çevirerek ve denize hiç bakmadan, "Haydi, güle güle git ormana!" dedi. "Dikkat et, topladığın odunlar kuru olsun, ormanda yolunu kaybetme sakın!" Kadın bunları söylerken, oğlunun nereye gittiğini cinlerden saklamak, onu kötü ruhlardan korumak istiyordu. Kocasına tek kelime söylemedi. Sanki Emrayin çocuğun babası değildi ve Kirisk denize babasıyla değil de yabancı insanlarla açılıyordu.. Çünkü kötü ruhlar, babaların oğullarla birlikte ava çıkmalarından nefret ederlerdi. Bu kötü

¹⁷³Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.12.

¹⁷⁴ Korkmaz, Ed. Ramazan Korkmaz, *Cengiz Aytmatov*, s.12.

ruhlar, baba ile oğuldan birini öldürür, böylece hayatta kalanı güçsüz bırakır ve o, üzüntüden bir daha denize açılmamak, bir daha ormana gitmemek için yemin ederdi. Kötü cinler böyleydi. İnsanlara kötülük etmek için fırsat kollarlardı.¹⁷⁵

Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek'te en temel anlamda Kirisk, bir çocuk olarak geleceği temsil etmektedir. Ailesi, çocuğu, geleceğe yetiştirmek üzere daha çocuk yaşta Kirisk'in deneyim kazanması gerektiğini bilmektedir. Bu gelecek, sadece ailenin kendi gelecekleri değil, toplum odaklı bir gelecek hesabıdır. *“Kirisk, daha ağzı süt kokan bir çocuk olsa da, onun büyük bir avcı olmayacağını kim söyleyebilir? Bir gün kendileri iyice kocayıp elden ayaktan düşünce, oymağı belki Kirisk, işte bu çocuk besleyecekti.”*¹⁷⁶ Çocuğa yüklenen bu değer, ileride çocukta kendisine anlamlı bir yer bulacaktır. Kirisk, gittikleri kayıktan sırasıyla dedesi, amcasının oğlu ve babasının kendilerini denize bırakmalarından sonra, kıyıyı gördüğünde babasının içinde yaşayan/devam eden birisi olduğunu anlayacaktır.

Sultanmurat, Yıldırım Sesli Manascı ve Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek'te gördüğümüz çocukların geleceğin taşıyıcı sesi, gücü olması; şans ya da rastlantı değildir. Çocukların anne karnına düşmeden önceki ebeveyn yaşantılarından başlayıp çocuğun yetişkinliğine dek süzülüp gelen sağlıklı bir birikim sonucu ortaya çıkmıştır.

Beyaz Gemi'de, adsız çocuk, dağılmış bir ailenin çocuğu olarak dedesi Mümin'in yanında yaşamaktadır. Adsız çocuk, içinde yaşadığı kişilerin kendisine karşı tutumlarını çok iyi bilmektedir. Dürbünüyle Beyaz Gemi'yi görmeye çalışan çocuğa ninenin sözleri şöyledir: *“Dedeni medeni dinlemem hiç! Kaç defa söyledim şu bakılan şeyi kaldırıp at diye! O lanet gemiye bakıyordun. Yanıp kül olsa, dalgalara gömülüp gitse de kurtulsam ondan!”*¹⁷⁷ Yine ninenin; *“Belki ninesi gerçekten kendini suya atmazdı onu kurtarmak için. Ninenin gerçek torunu, kendi kanından torunu olsaydı, belki... Ama ninesi onun bir yabancı, bir hiç olduğunu söylüyordu. Bir yabancıyı ne kadar yedirip içersen, ne kadar baksan, yine yabancı kalırdı... bir yabancı!”*¹⁷⁸ bakışı. Bu yabancı hissediş, çocuğu

¹⁷⁵ Aytmatov, *Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek*, s.95.

¹⁷⁶ Aytmatov, *Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek*, s.94.

¹⁷⁷ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.33.

¹⁷⁸ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.6.

yaşadığı ortamda korkularla, endişelerle, sevgisizlikle büyümesine neden olmuş en sonunda da intihar gibi derin izli bir psikolojik vakanın yaşanmasına yol açmıştır.

Adsız çocuk aile ortamındaki sıcaklıktan mahrumdur. Samimi sevgiden mahrum bırakılan çocuk, yalnızdır. Çocuk safiyetiyle de sürekli bunun iyiye gitmesini ümit etmektedir. Orozkul eniştenin yaptığı tüm kötülöklere rağmen yaşadıkları ortamın güzelleşmesini umut ederek rüyasında konuştuğu Maral Ana'dan, Bekey Teyzesi için bir beşik ister.

Boynuzlu Maral Ana, ne olur, boynuzuna takarak bir beşik getir Bekey Teyzeme. Yalvarırım bir beşik getir.. bir de çocuğu olsun... (...) Boynuna bir beşik tak da getir onlara. Bir şey yap ki dedem ağlamasın, Orozkul enişte Bekey Teyzeyi dövmesin. Küçük bir çocukları olsun. Yemin ederim ki herkesi seveceğim. Orozkul enişteyi bile seveceğim. Tek bir çocukları olsun. Boynuzuna tak da bir beşik getir onlara...¹⁷⁹

Beyaz Gemi'deki adsız çocuk, savaş ortamında olmamasına, besin yönünden büyük bir sıkıntı çekmemesine rağmen Sultanmurat hikâyesindeki çocuklardan çok daha şanssızdır. Çünkü adsız çocuğun ne annesi ne de babasıyla bir yaşantısı olmadığı gibi, kaldığı ortam da sürekli stresin hâkim olduğu zedeleyici bir ortam vardır. Nine, öz ninesi değildir ve dede Mümin'i sürekli azarlamaktadır. Damat Orozkul, çocuğu olmadığı için Bekey Teyze'yi bayıltana kadar dövmeğe, sövmektedir. Gaston Bachelard'ın kitabında 'köşeler'¹⁸⁰ olarak belirttiği, bireylerin sığınma noktalarından birisinde olan çocuk, evin içinde yorganın altındadır. Kalkıp su içmek isteyen çocuk dışarıdan gelen kavgalı sesler nedeniyle kıpırdıyamaz ve yorganı tekrar üzerine çekerek hayal dünyasına geri döner. Bachelard'a göre de böylesi köşeler, ruhun olumsuzluklar karşısında yöneldiği bir sığınaktır. “ “Yaşanan” köşe, birçok bakımdan yaşamı reddeder, yaşamı kısıtlar, yaşamı saklar.”¹⁸¹

Çocuk yorganı attı. Birden hafiflemiş, rahatlamış hissetti kendini. Ter içindeydi. Ama böyle durumlarda dedesinin onu daha sıkı, daha sıcak

¹⁷⁹ Aytmatov, Beyaz Gemi, s.109.

¹⁸⁰ Gaston Bachelard, *Mekanın Poetikası*, Çev.Alp Tümertekin, İthaki Yayın, 2014, İstanbul, s.171.

¹⁸¹ Bachelard, a.g.e, s.171.

sardığını hatırladı ve yine sıkıca sarındı. Evde kimse yoktu. Fitili kısılan lamba çok az ışık veriyordu. Kalkıp su içmek istedi, ama dışarıdan yine sert konuşmalar, bağrışmalar, ağlamalar duydu. Ağlayanı yatıştırmaya çalışanı da vardı. Hızlı hızlı gelip gitmeler, ayakkabılardan çıkan patırtılar da duydu. Sonra, pencerenin dibinden, ahlaya-puflaya iki insan geçti. Biri ötekini sürüklüyor gibiydi. Kapı gürültüyle açıldı ve nine derin derin soluyarak, öfkeden kudurmuş bir halde, dedeyi ite-kaka soktu içeri. Çocuk dedesinin hiçbir zaman bu kadar korktuğunu görmemişti. Aklı başından gitmişti sanki. Sağa sola şakın şaşkın bakıyordu. Nine onu göğsünden itip çöketti:

- Otur, otur şuraya koca sersem! Çağrılmadan da hiçbir yere burnunu sokma! İlk defa mı kavga ediyorlar? (...)

Bu sırada zavallı Bekey Teyze acı acı çığlıklar atıyordu. Nine ile Gülcemel'in yatıştırmaya çabaları, yalvarmaları da duyuluyordu.

Çocuk onlardan ayrılıp yine kendinin hayal dünyasına daldı. Yine coşkun akan çayın kıyısında idi şimdi. (...)¹⁸²

Sürekli stresin hâkim olduğu aile ya da okul ortamlarında, benlik saygısı zedelenen bireylerle karşılaşırız.¹⁸³ Schaffer aile içi gerilimin, çocukta depresyon, sel, kasırga, yangın gibi afetlerden daha fazla psikolojik zarar vereceği bulgusunun nedenlerini, çocuğun her gün karşılaştığı aile içi stresin sürekliliğine bağlamaktadır.¹⁸⁴ Yukarıdaki alıntı metinde olduğu gibi sürekli stresin hakim olduğu ev tüm acı çıplaklığıyla çocuğun gözü önünde çalkalanmaktadır. Çocuk, tek güvendiği dedesini dahi korkular içinde olduğunu görmüştür. Dolayısıyla kendisi de korkuyordu.

Bilinçaltında, sürekli stresli olan bu aile ortamından uzaklaşma fikri vardır. Bir balığa dönüşme isteği/hayali, bu kaçışın dışı vurumudur. Eniştesi Orozkul'un, teyzesi Bekey'i dövdiğü bir gün dedesinin üzüntü ve çaresizliğini gören çocuk, korkudan yatağa sığınmış ve uyumuştur. Fakat uykusunda büyük sıkıntılar çekmektedir. Rüyasında yine bir balık olmuş fakat bu kez boğulmaya başlamıştır. Bu esnada dere kenarında gördüğu Maral Ana'ya seslenir: "*Boynuzlu Maral Anaa! Maral Anaaa!*

¹⁸² Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.107-108.

¹⁸³ Özdoğan, a.g.e, s.19.

¹⁸⁴ Özdoğan, a.g.e., s.17.

Kurtar beni! Ben de senin oğlunum!”¹⁸⁵ Çocuk kendisini o kadar yalnız hissetmektedir ki bu zor durumda sığınabileceği kişi olarak Maral Ana’yı görmektedir.

Aytmatov’un bir başka kompleks romanı *Dişi Kurdun Rüyalari*’nda, çocuk ve aile ilişkilerinde de bu kompleks etkiyi görmekteyiz. Papaz okulundan aykırı fikirleri nedeniyle atılan Abdias, ailesi boşanma sonucu dağılmış olması nedeniyle boşlukta kalan Lenka, Boston ve eşinin ikinci evliliklerinden olarak eşleri birbirine bağlayan Kence ve yaşam nedeni olarak yavrularının yaşamasını gören kurtlar; Akbar ile Taşçaynar.

Abdias’ın annesi, daha o küçük bir çocukken vefat etmiştir. Babası bir taşra diyakozudur ve Abdias ile ablasını babası büyütmiştir. Abdias, babasının ölümüne kadar babasıyla beraber oturmuştur. Abdias’ın aile ile kalan tek bağı mektup yazdığı uzaktaki ablasıdır. Onunla olan ilişkilerinin de kuvvetinden söz etmek oldukça güçtür. Zira mektuplarında ablasına sürekli “siz”¹⁸⁶ diye hitap etmektedir. Abdias’ın aileye ait yaşantıları oldukça az ve resmi niteliklidir. Fakat küçüklüğüne ait hatıralarında annesini gülümseyen bir yüzle, babasını ise bilgisi ile hatırlamaktadır. Abdias’ın genç bir yetişkin olduğunda, doğru kabul edilen her şeyi sorgulayabilme cesaretini, küçüklüğünde yaşadığı sevgi ve bilgi içerikli ailesine borçlu olduğunu söyleyebiliriz.

Birden annemi hatırladım... Ve ilk çocukluk yıllarımın açık bir sabahı canlandı gözümde: Bulvara hafiften kar yağıyordu ve annem küçücük mantosunun düğmelerini ilikliyordu. Gülümseyerek bakıyordu. Bana bir şeyler söylüyor, ben koşmaya başlıyorum ve yine gülümseyerek beni takip ediyor... Bu sırada bir çan sesi duyuluyor şehrin yukarısında. Bu ses, babamın o anda âyin yaptığı küçük tepenin üzerindeki kiliseden geliyor... babam... Sarsılmaz iman sahibi olan bu taşra diyakozu, şimdi inanıyorum ki, her şeye rağmen, Tanrı için ve Tanrı adına insanın nasıl dua edeceğini ve âyin yapacağını kesin olarak biliyordu...(...)¹⁸⁷

Dişi Kurdun Rüyalari’nda işlenen esrar gibi maddelerin gençler tarafından kullanılması ve yaygınlaştırılmasına yer verilmiştir. Burada karşımıza daha on altı

¹⁸⁵ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.107.

¹⁸⁶ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari*, s.54.

¹⁸⁷ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari*, s.75.

yaşlarında olan, annesi ve babası tarafından terk edilmiş Lenka çıkar. Lenka, aile içindeki huzursuz ortamdan uzaklaşmak istemiş ve kendisini uyuşturucu bataklığının içinde bulmuştur. İçinde bulunduğu durumdan memnun değildir fakat sığınabileceği başka bir dal da yoktur. Aile içindeki gerilim Lenka ve onun gibi binlercesini bu tür yaşamlara itmiştir.

Abdias, Petruha'nın öteki mevsimlerde tersanelerde çalıştığını, her yaz Majunkum'a gittiğini de öğrendi. Kenevirin yetiştiği yerleri avucunun içi gibi biliyormuş. (...) Alkolik yaşlı annesiyle oturuyormuş bu delikanlı. Ağabeyleri uzak kuzeyde, her biri bir tarafta gazodük inşaatında çalışıyorlarmış. (...)

Arkadaşı Lenka'nın ailevî durumu daha da kötüydü. Annesini hiç tanımamış ve üç yaşına kadar Murmansk'ta yetimler yurdunda kalmış. Sonra çocuksuz bir çift kurallara uygun olarak onu evlat edinmiş. Koca, Küba taraflarına uzun seferlere çıkan bir geminin kaptanıymış. Beş yıl sonra ailenin durumu bozulmuş, kaptanın karısı genç sevgilisiyle Leningard'a kaçmış, kocası ise limanda kendini içkiye verince başka bir işe aktarılmış. Çocuk da okulda başarılı olamamış, üvey babasının halası ile muhasebeci erkek kardeşi arasında bocalayıp kalmış. Muhasebecinin de karısı tam bir cadaloz imiş. Sonunda çocuk zaptedilemez bir hale gelmiş ve bu aileyi terk etmiş. Şimdi bir harp malulünün yanında oturuyormuş. Bu eski denizaltı eri iyi bir insanmış ama çocuğun üzerinde hiçbir otoritesi yokmuş. Lenka canının istediği gibi hareket ediyormuş. Zaman zaman ortalıktan kayboluyor, sonra yine meydana çıkıyormuş. Geçen yıl ot toplamaya gitmiş ve Petruha'nın dediğine göre uyuşturucu da alıyormuş... Ama henüz on altı yaşındaydı ve bütün bir hayat vardı önünde...¹⁸⁸

Romandaki en küçük çocuk karakter, Boston ve Gülümhan'ın iki yaşındaki oğlu Kence'dir. Bu aile, eşlerinin ölümünden sonra evlenmişlerdir. Fakat evlilikleri üzerine çevrelerinden pek çok dedikoduya maruz kalmışlardır. Her ikisi içinde zor olan ilk eşlerini kaybetme acısından sonra oğulları Kence, aileyi sürekli kötü söylentilere

¹⁸⁸ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari*, s.92-93.

rağmen bir arada tutan kuvvetli bir bağıdır. Yazarın eserleri arasında bu kez çocuk, ailenin sağaltım sebebi olmuştur.

Evliliklerinin sebep olduğu birçok söylentiye, bazen düşmanca olan tepkileri de hatırlıyordu. Evlilik hayatları çok zor şartlar altında başlamıştı. Bir sürü dedikodu atmışlardı ortaya. (...) Kence'ye gelince, bu neşeli, gözleri ıslık ıslık, evin içinde küçük, tumbul bacaklarıyla koşup duran ve henüz çok az konuşabilen çocuğun, kendisi için ne ifade ettiğini soracak olsalar, Boston nasıl cevap vereceğini bilemezdi.(...)

Karısının ve oğlunun yanına yattıktan sonra sakinleşti, yumuşadı. O kadar ki, lokantada olanları bile unutacak noktaya geldi. Hatta kurtlara tuzak kurmaktan bile vazgeçebilirdi. (...) ¹⁸⁹

Boston evinin yakınlarında sürekli uluyarak huzurlarını kaçıran kurtlara tuzak kurma fikrinden dahi aile bağlarındaki sevginin tezahürü olarak vazgeçmeyi düşünecektir. Yetişkin bir babanın dahi sevgiden huzur bulduğu bu aile ortamında, güveni tanıyıp ona göre hayatta yol alacak olan Kence de bundan en iyi şekilde yararlanmıştır. Kence, sevgi dolu bir çocuktur.

Aytmatov anlatılarından Kızıl Elma'da, aile ilişkileri daha bilinçli ebeveynlerin bakış açılarıyla sunulmuştur. İsabiekov ve eşi Sabira, ayrılma kararı almışlardır. Henüz küçük olan Anara, babasıyla kalmaktadır. Baba İsabiekov'un, kızına, ayrılık kararlarını anlatmak için doğru zamanın kollandığını görmekteyiz. Çocuğunu seven, ona kıymet veren, onun hissiyatını dikkate alan bu aile, ayrılık gibi ciddi bir travma oluşturabilecek durumu, en yalıtık hale getirme çabası içindedirler. Özellikle de çocukla birlikte kalan baba, bu durumu en az zararla atlattık için gayret göstermektedir.

Kızıl Elma'da aile demokratik yapılı bir ailedir ve çocuklarının mutluluğunu önemsemektedirler. Eğer aile, çocuklarını düşünmüyor olsalardı, eşlerin birbirlerine karşı olan tüm tahammülsüzlükleri nedeniyle aile atmosferini sürekli stresin hâkim olduğu bir ortama çevirebilirlerdi. Baba, yanında kalan kızına annesini eleştirebilirdi. Oysa annenin kesin ayrılık kararıyla evden Moskova'ya gidişi bile çocuk tarafından eğitim amaçlı bir gidiş olarak bilinmektedir. Ailenin bu tutumu, Anara'nın duygusal

¹⁸⁹ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari*, s.380.

anlamda korunduğuna işaret etmektedir. Bu korunmuşluk sayesinde, daha fazla yıpranmamış olan aile ilişkilerinin tamiri konusunda İsbabekov, bir şeyler yapmak isteyecektir. Özellikle de kızı Anara'nın, anne ve babasından her ikisini de çok sevdiğini ve onlarla yaşama hakkının olduğunu anlayacak ve bu durumda kendisinin daha öz verili davranması gerektiği kanısına varacaktır. Bu hikâyede ebeveynlerin, çocuk için oluşturdukları olumlu aile ilişkileri; hem çocuğu ruhsal etkilerden korumuş hem de yetişkinlerin kendi hatalarını görebilme imkânı doğurarak ailenin yeniden birlikteliği için adım olmuştur.

Çocuğun ailedeki psikolojik işlerliğin diğer bir örneğini de yazarın Selvi Boylum Al Yazmalım eserinde görmekteyiz. Eserdeki çocuk Samet, biyolojik babasıyla büyümemiştir. Çok küçük yaştan itibaren beraber yaşadığı yol ustası Baytemir'i baba olarak görmüştür. Kaderin zaman içerisinde tekrar bir araya getireceği bu insanlar, anne Aysel'in çocuğuna baba, kendisine eş olarak Baytemir'i seçmesiyle gerçekte yüzleşecektir. Bu üç insanın yaşamıyla yazar; ailelerin bir arada olması ve bunun devam edebilmesi için emek, sevgi, özveri ve bunlardaki süreklilik gerekli olduğunu göstermek istemiştir.

5.3.2. Anne-Çocuk İlişkisi

Harnack'ın çalışmasına göre dağılmış aile modellerinden hepsinde; çocukta, davranış bozuklukları gözlemlenirken, babası ölen ve anneye hayata devam eden çocuklarda davranış bozukluğu görülmemiştir.¹⁹⁰ Bunun sebebi annenin kuşatıcılığı ve çocuk hayatındaki önemidir. Bowlby'in bağlanma kuramıyla da annenin, yaşatıcı güç olduğu pekişmiştir. Aytmatov'un kendi hayatında da yaşadığı babasızlık sendromu, öncelikle kendi annesi Nagima Hanımla ve onu da destekleyen babaanne, hala ve teyze motifleriyle sağaltılmıştır. Aytmatov, kendi hayatında fark ettiği anne varlığının gücünü, eserlerindeki çocuklar üzerinde de kurmuştur.

Bunlardan çocuğu anneye veya onun yerine geçebilecek birine teslim ettiği; Yüzyüze, Toprak Ana, Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek, Asker Çocuğu, Sultanmurat, Cengiz Han'a Küsen Bulut, Yıldırım Sesli Manasçı eserlerinde çocuğun korunduğunu,

¹⁹⁰ Özdoğan, a.g.e., s.52.

içsel anlamda olumlu gelişim gösterdiğini görmekteyiz. Tersine örnek olan Beyaz Gemi, Cassandra Damgası, İlk Öğretmen, Dişi Kurdu Rüyalari (Lenka) eserlerindeki çocuk karakterlerde ise çözümlenememiş sorunlar, düzensiz hayatlar, madde bağımlılığı, sevgisizlik, yok olma isteği, intihar gibi durumların ortaya çıktığını görürüz. Aşağıda, eserlerdeki karakterlerde anne ile çocuk arasındaki ilişkileri tek tek incelenecektir.

Yüzyüze'deki çocuk, annesinin karnındayken hikâyede yerini alır. Bu, bebeğin daha sonralarda ne kadar çok bir bakıma ihtiyaç duyduğunu gösterir. Aynı zamanda Seyde'nin annelik duygularının ne kadar taze olduğuna da işaret eder. Savaşa giden baba, ölüm korkusu nedeniyle cepheden kaçmıştır. Kanunî ve sosyal düzenekte baba suçludur. Bu nedenle baba, ortamda, kaynaklık bakımından yok hükmündedir. Açlık, yoksulluk, yokluk kol gezmektedir. Yazar, çocuğu ise kuşatıcı bir anneye, Seyde'ye teslim etmiştir. Anne, kuşatıcılığı ile sarmaladığı bebeğine üstün gayret göstererek yaşam sunmuştur. Bununla birlikte çocuğu ile güvenli bir bağlanmanın gerçekleştirdiğine dair bilgiler edinmiş oluruz. Elde öğüttüğü mısırın unuyla bebeğine mama yaparken kendisi kepeğiyle idare etmiştir.¹⁹¹ Vicdanen rahatsız olduğu eşi İsmail'in kaçışını da çocuğunun geleceği için kendisine normal göstermeye çalışmıştır. *“Seyde ocak başında bir yandan işini yaparken, bir yandan da düşünürdü. Ona hem acıyor, hem de onu kaybedip, kucagında küçük bir çocukla ve ihtiyar kaynanasıyla yalnız kalmaktan korkuyordu.”*¹⁹²

Yüzyüze hikâyesinde diğeri bir çocuk ögesi; komşu Toytoy'un üç küçük oğludur. Bu üç küçük çocuk da anne şefkatinde, zor yaşam koşullarına karşı direnmektedirler. Toytoy'un eşi, savaşta ölmüştür. Fakat köyde bu haberi ona vermeme kararı alınmıştır. Bunun sebebi de Toytoy'un yoklukta bakmaya çalıştığı üç çocuğuyla hayatlarını biraz daha karartmamak içindir. *“Şu günler Toytoy için çok zorlu, yavruları henüz enik gibi. Toytoy onları dişiyile taşıyor ve açlıktan ölmemeleri için didiniyor. En iyisi, kocasının ölümünü şimdi duyurmayalım. Haberi duyunca elden ayaktan düşerse çocukların hâli ne olur?”*¹⁹³

¹⁹¹ Aytmatov, *Yıldırım Sesli Manasçı, Yüzyüze, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*, s.57.

¹⁹² Aytmatov, *Yüzyüze*, s.37.

¹⁹³ Aytmatov, *Yüzyüze*, s.63-64.

Seyde küçük bebeği sayesinde annelik hissiyatıyla tanışmıştır. Artık sadece kendi yavrusu için değil, tüm çocuklar için annelik hissiyatıyla endişelenmekte, gözyaşı dökmektedir. Yaşları çok küçük olan gençler, cepheye götürüldüklerinde ve Toytoy'un küçük oğlu Asantay ile özlemle doğuracak ineğin beklenmesi üzerine konuşmalarında, kuşatıcı anneliğin halkasının daha genişlemiş olduğunu görmekteyiz. Seyde'nin annelik hissiyatının evrenselleşmesi, onun vicdanen daha doğru kararlar almasını sağlamıştır.

Seyde onlara bakarken içinde bir ana sevgisi uyandı, aynı zamanda bir hüznün ve gurur... Ah onlara yardım edebilse! Yerinden kalkıp seslenmek istiyordu onlara: “Durun yiğitler, durun! En güçlü çağımızda gidiyor, doğup büyüdüğünüz köyü terk ediyorsunuz... İsteddiğiniz sadece yaşamak, bırakın sizin yerinize ben öleyim!”¹⁹⁴ (...)

“Annem bira ateş istiyor” dedi çocuk. Ağırlığını bir ayağından öbür ayağına vererek orada duruyor, gözünü değirmen kenarındaki talkandan ayırmıyordu.

Çocuk çocuktur. Onun imrenerek ve açlıktan kıvrılarak bakışı kimi etkilemez! Seyde ona bir avuç talkan verdi. Çocuk da hemen başını eğip talkan dolu avucunu ağzına götürdü. Mutlu mutlu soludu. Seyde'ye iyi şeyler söylemek, teşekkür etmek istediği belliydi. Dudakları talkana bulanmış halde minnetle gülümsedi:

“Seyde Çene (Seyde Yenge), ineğimiz buzağlayınca, annem ilk sütünden ekşimik yapacak. Bundan birazını küçük Amantur'a da getiririm. Artık yemek yemesini biliyor değil mi? Ekşimik çok güzel bir şey, tıpkı beyaz peynir gibi oluyor...”

Seyde pek duygulandı. Onu kucaklayıp gözlerinden öptü: “Sevgili yavrum,” dedi, “İnşallah peyniriniz de, kaymağınız da olacak, yeter ki inek doğursun. O zaman bizim bebeğe de getirirsin biraz, dişleri çıktı bile...”¹⁹⁵

Görüldüğü üzere Yüzyüze hikâyesinde çocuk-anne ilişkisi boyutunda çocuğun, zor şartlar altında bile kuşatıcı bir anne gücüyle yaşama tutunduğunu görmekteyiz. Anne ile çocuk arasında güvenli bağlanma kuramı çerçevesinde gelişen ilişki sayesinde;

¹⁹⁴ Aytmatov, *Yüzyüze*, s.44.

¹⁹⁵ Aytmatov, *Yüzyüze*, s.72-73.

annelikle birlikte kadının daha hassas düşünmesini, daha evrensel bir annelik hissiyatıyla dünyaya bakmasını sağlamaktadır. Kişilerin kendisinden, eşinden, toplum yargılarından daha değerli tuttuğu çocuk ögesi, gelecek için sağlıklı bir topluma gebe olunduğunu göstermektedir.

Savaşın küçük yaşta babasından mahrum ettiği karakterlerden bir başkası da Asker Çocuğu'ndaki Avalbiyek'tir. Beş yaşında olan Avalbiyek, Aytmatov'un anneye emanet ettiği çocuklardan birisidir. Diğer anneye emanet edilen çocuklar gibi o da annesi tarafından yaşam kuşatmasıyla çevrelenmiştir. Anne, postanede çalışmaktadır. Fakat ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmek için yazın olan iznini, koyunların işlerinin görüldüğü zamana denk getirerek geçirmektedir. Anne, çalıştığı yerlere çocuğunu da yanında götürmektedir. Yazın köye sinema geldiğinde anne, oğlunu kucağına almış ve onu korktuğu sahnelerde daha sıkı kucaklamıştır. Diğer çocuklar perdeye yakın yerdeki sandalyelerde oturmaktadır. Burada annenin de yaşama tutunmasında oğlunun kaynak olduğunu görmekteyiz.

Asker Çocuğu'ndaki Avalbiyek, annesi ile güvenli bir bağlanma ilişkisi içindedir. Çocuk, annenin, filmde görülen asker için söylediği: *“Bak, bu senin baban!”*¹⁹⁶ ifadesine inanmıştır. Film bittiğinde etraftaki kişiler tarafından böyle bir şey olmadığı yollu konuşulsa da çocuk, kendisine hayat sunan kadına; annesine yönelecektir. Yazar bu noktada, beş yaşındaki bir çocuğun hayallerini, sevinçlerini, gururunu, güvenini kırdırmamak için anneye olması gereken rolü biçmiştir: *“O sırada, üzgün, ciddi, gözleri yaşla dolu Cihangül'ün oğluna doğru yürüdüğünü gördüler. Kadın çocuğun yanına geldi, onu kaldırdı ve yavaş bir sesle:*

*- Kalk yavrurum gidelim, evet, o senin babandı, dedi, ve onu ağıldan çıkardı.”*¹⁹⁷

Annenin bu tutumuyla, beş yaşında somut kavramlar döneminde; savaş, ölüm, baba sevgisi gibi soyut kavramları algılayamayacak olan Avalbiyek, sinema perdesinde görülen askerle tüm bu kavramları somutlaştırmış oluyordu. Bu nedenle eve gittiklerinde artık daha farklı düşünceler içerisine girecektir:

¹⁹⁶ Aytmatov, *Askerin Çocuğu*, s.69.

¹⁹⁷ Aytmatov, *Askerin Çocuğu*, s.75.

İşte o sırada ve hayatında ilk kez, çocuk, bir yakınıni yitirmenin acısını duydu birdenbire. Babası cephede vurulup öldüğü için, haksızlığa uğramışlığın isyanı, mutsuzluğu, dinmez üzüntüsü kapladı içini. Annesine sarılıp onunla birlikte hüngür hüngür ağlamak istedi. Ama annesi hiçbir şey söylemiyor, o da onun yanında gözyaşlarını geri çevirerek, yumruklarını sıkmış sessizce duruyordu. Uzun zaman önce savaşta ölmüş babasının, o andan itibaren onunla, onun içinde yaşamaya başladığını anlamıyordu çocuk.¹⁹⁸

Yıldırım Sesli Manascı'da anne Kertolgo-Zayıp, çocuklarını sevgiyle büyüten eşini seven, iyi niyetli bir o kadar da cesur bir annedir. Büyük oğlu cephededir. Bir anne olarak sadece kendi evladı için değil, orada çarpışan bütün yiğitler için üzülmektedir. Fakat hayatın devam eden gerçekliğini hiç kaybetmemiş, gelinlerinin kardeşinin cenaze törenine gitmek üze çıktıkları yolda, eşinin de ölüm döşeğinde olmasına rağmen gelecek için elinden geleni yapmaya çalışacaktır. Isık-Göl'ün kenarında Kertolgo-Zayıp sadece kendisini ve ailesini değil, yarını ve halkının geleceğini düşünerek dua edecektir. Belki de bu dua sayesinde Manas Ozanı olan Eleman, sırf bu nedenden ötürü öldürülecektir.

Kertolgo-Zayıp, cenaze törenine giderken oğlu Eleman'a her şeyi emanet edecektir. Fakat bir yandan da onun çocuk olduğunun da farkındadır ve bunun için üzülmektedir. Fakat o güne getirilmiş ilişkilerin bir sonucu olarak Eleman içinde oldukları durumun ciddiyetini kavramıştır ve bu sefer o, kararlı durarak annesini rahatlatmaya çalışmaktadır.

“Orada öyle dikilip durma, koş eve git. Babana iyi bak. Başından ayrılma. Duyuyor musun beni?”

Eleman ‘evet’ anlamında başını salladı. Elbette söylenenleri yapacaktı. Annesine, onun ihtiyarlamış, kırışmaya başlamış yorgun yüzüne baktı. Hiç öyle görmemişti annesini. Tembihlerini dinlerken düşünüyor ve içinden konuşuyordu: Git, mademki kader böyle istiyor, git! Bizi merak etme. Ben büyüdüm artık. Her şeyi yaparım, gözümü de babamdan ayırmam. Yeter ki ağabeyim Koyçuman, üzengilerine dimdik basarak dönsün, atının üzerine

¹⁹⁸ Aytmatov, *Askerin Çocuğu*, s.75.

yatırılmış olarak dönmesin. Öbür çigitler de sağ dönsünler. Babamı merak etme sen. Emirlerin başım üzere, her şeyi yaparım...¹⁹⁹

Sultanmurat'ta anne, eşini ve çocuklarını seven, evi için gayret gösteren vefakâr bir annedir. Çocuklarıyla güvenli bağlanma gerçekleştiren bir annedir. Baba Bekbay, uzaktan gelince anne de çocuklar gibi sevinç gözyaşı döker, etrafında döner. Anne, eşi ve çocukları için endişelenir. Annelerinin, babaları Bekbay'ı sevdiğinden emin olan çocuklar için ideal bir aile ortamıdır. Daha sonrasında savaş çıkar, yoksulluk yüzünü iyice belirginleştirmeye başlar. Bu noktada da yaşanan her anın daha da zor olmasına engel olmak için anne asla şikâyet içerikli konuşmaz. Her gelen yeni güne lanetler okumaz. Tek şikâyeti vardır o da Sultanmurat'ın okulunu bırakmasıdır. Sultanmurat'ın tarlaya gidişi aslında daha fazla doymak anlamı taşımaktadır. Fakat anne o savaş halinde bile onların bundan etkilenmesini istememektedir. Sultanmurat'ın Aksay Komandosu olduğunu öğrendiğinde sessizce çok ağlamıştır.

Kızları da yatırdıktan sonra, lambayı söndüreceği zaman, büyük bir üzüntü çöktü yüreğine. Ve sonra, Sultanmurat'ın da uyuduğunu sanmış olacak ki, başını elleri arasına alarak ağlamaya başladı. Uzun uzun, ama sessizce, zayıf omuzları sarsıla sarsıla ağladı. Sultanmurat'ın pek yüreği yandı onun bu haline. Kalkıp annesini okşamak, güzel sözler söyleyerek onun teselli etmek istedi ama sonra hiç rahatsız etmemesinin daha iyi olacağına karar verdi.²⁰⁰

Öylesi olağan üstü bir durumda evdeki işlere yardım etmesi, biraz daha fazla yiyecek bulmak için çalışmasını da isteyebilirdi anne. Demek ki çocuğu hayatını normal sürdürsün de aç kalmaya razıdır. Anne oğlunun hiç durmadan tarla işleri için çalıştığı zaman; *“Baban sağ salim dönsün de hesabını ona verirsin. Bıktım artık. Bu dert beni öldürecek.. O zaman aklın başına gelir ama iş işten geçmiş olur!”*²⁰¹ demiştir.

Sultanmurat'ta annesine karşı vefalı bir çocuktur. Annesini düşünür, onun tek kalışına üzülür. Elinden gelse evdeki bütün işleri de kendisi yapmak isteyecek kadar iyi yürekli, karşılıklı sevgi doludurlar. Aksay'a gitmeden önce eve yakacak odun toplar, annesine ve kardeşlerine yardım etmeye çalışır. Karşılıklı olarak sevgi çemberi içinde

¹⁹⁹ Aytmatov, *Yıldırım Sesli Manasçı*, s.13.

²⁰⁰ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.110.

²⁰¹ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.121.

olan bu anne-çocuk ilişkisi; Sultanmurat gibi özgüvenli, kararlı, becerikli, sosyal ilişkileri kuvvetli bir çocuğun yetişmesini sağlamıştır.

Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek'teki anneyi çocuğunu, hayatı daha erken öğrenmesi için denize gitmek üzere babasıyla birlikte gönderirken görmekteyiz. Annenin endişeli tutumu, çocuğu kötü ruhlardan koruma çabası bize annenin çocuğunu sevdiğini ona değer verdiğini göstermektedir. Kötü ruhları yanıltmak için, çocuğun, denize değil de ormana gittiğini söylemiş ve onun için sürekli dualar okumuştur.

Onu yalnız annesi uğurladı. Ama o da denize açılmaktan hiç söz etmedi. Daha koya gelmeden birbirlerine veda ederek ayrıldılar. Annesi, gözünü ormandan yana çevirerek ve denize hiç bakmadan, "Haydi, güle güle git ormana!" dedi. "Dikkat et, topladığın odunlar kuru olsun, ormanda yolunu kaybetme sakın!" Kadın bunları söylerken, oğlunun nereye gittiğini cinlerden saklamak, onu kötü ruhlardan korumak istiyordu.²⁰²

Çocuk da kendisine sahip çıkılan, kendisi için endişeyle çarpan bu yüreğe karşılık vermiş, onun endişelerini sorgulamadığı gibi ritüellere uymuştur. "*Onlar koya ulaşmadan anne oradan uzaklaşmıştı. Oğlu da, böyle bir günde annesini üzmemek için, çalıkların ardından dolanarak, görünmez cinlerden saklanmak için izini silerek, epeyce ilerlemiş olan büyüklerin peşinden koştu.*"²⁰³ Anne, bu eserde yine kuşatıcıdır fakat bu kez bunu dilinden dökülen dua sözcükleriyle uzaktan uzağa yapmaktadır. Kirisk, geleceğin belirleyici ögesi olma yolunda, en önemli faktör olan anne ile güvenli bir bağlanma yaşantısı içindedir.

Anne-çocuk ilişkisinde geleceğin muştusu çocuk kavramını gördüğümüz bir diğer eser de Beyaz Yağmur'dur. Beyaz Yağmur'daki çocuk, yaş anlamında çocuk değildir. Fakat sosyolojik açıdan Zeynep-Apa'nın kızı olan Saadet üzerinden değinilmiştir. Zeynep-Apa ile kızı Saadet beraber yaşamaktadırlar. İkisinin de birbirlerinden başka kimseleri yoktur. Zeynep-Apa, kızının kendi köylerinden evlilik yapmasını istemektedir. Annesinin bu düşüncesini de bilen Saadet kolhozda tanıştığı başka bir köyden gence sevdalanmıştır. Annesinin bu evliliğe izin vermeyeceğini bildiğinden bu

²⁰² Aytmatov, *Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek*, s.95.

²⁰³ Aytmatov, *Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek*, s.96.

gence kaçarak evlenmiştir. Zeynep- Apa bu duruma çok kızar ve Saadet'i evlat olarak görmediğini söyler. Akrabalarından aile büyükleri her iki gencin de birbirlerini sevdiklerini, çok çalışkan ve becerikli olduklarını söyler. Onların üstün gayretiyle birçok tarlanın can bulduğunu ve herkesin daha iyi şartlar altında yaşayacağını anlatır. Bu fikirlerle zihni durulan Zeynep-Apa, kızı ve damadından gurur duyar. Onları ziyaret için yola çıkar. Yolda giderken bir gelin gibi bezenmiş tarlaları görünce kızının ve damadının da içinde bulunduğu emeğin karşısında duygulanır. Geleceğin ümidi; sevinç ve gururla, gözlerinden akan yaşlara yağın beyaz yağmurlara karışır. Kızı ve damadı, kullanılmayan toprakları çalışmalarıyla insanlığa sundukları gibi, sevgi üzerine kurulu bir evlikle de yine geleceğe ümitle bakılmasını sağlıyorlardı.

Toprak Ana'da da kuşatıcı anne rolünü görmekteyiz. Tolgonay, eşini seven ve bunu çocuklarına hissettiren bir annedir. Aynı zamanda çocuklarını da çok sevmektedir. Çocuklarıyla birlikte tattığı annelik duygusunu da. Çocuklarından şikâyet ettiği şey, çocuklarının ya çok çalışması ya da mektuplarının geç gelmesidir. Çocukları da bu annelik hissiyatının kuşatmasını çok iyi hissetmişler ki; Maysalbek, cepheye götürüldüğünde birkaç saniyeliğine de olsa annesini görmek istemiş ona haber göndermiştir. En küçük oğlu Caynak, savaş sırasında tüm sorumluluğun annesine kalmasından dolayı çok üzülmüştür. Anneye karşı duyulan bu hisler her ne kadar trajik bir ortamda cereyan etse de sağlıklı bir iletişim sonucu gelişebilecek türdendir. Tolgonay'ın kutsadığı annelik şöyledir:

Birbirimize sarılmış öyle dururken karnındaki bebek kımıldadı, hem de iki defa. Anasının karnını tekmeliyordu. Bunu çok iyi hissettim. Aliman elini karnına koydu, sevgiyle, yavaş yavaş okşadı yavrusunu. Gözlerindeki o sevgiyi, o ana şefkatini görmek bütün benliğimle sarstı beni. Nasıl olmuş da kötü şeyler düşünmüştüm onun için? Analık! Kutsal analık! Böyle bir mutluluğun bir damlası, acılarla oluşan okyanusa değer!²⁰⁴

Toprak Ana'da Tolgonay, sadece kendi çocuklarının değil kıyısından geçen her varlığa anne şefkatiyle yaklaşmıştır. Bunun ilki, hikâyede konuştuğu toprak olmak üzere, köydeki diğer insanlar, gelini Aliman ve Aliman'ın başka bir erkekten olan bebeği Canbolat gibi. Tolgonay, kızı gibi sevdiği gelini Aliman'ın genç yaşta dul

²⁰⁴ Aytmatov, *Toprak Ana*, s.122-123.

kalmasına çok üzülür. Onun hayata yeniden bir başlangıç yapması taraftarıdır. Ne var ki Aliman'ın da yapmaya çalıştığı başlangıcın sonu acı olacak ve kabul edilmeyen bir hamilelikle baş başa kalacaktır. Tolgonay, Aliman'ı bu konu üzerine kırmak istemediği gibi başkalarının da onu incitmesini istemez. Aliman, içine düştüğü durum nedeniyle kendini affedememiştir ve doğumunun olduğu sırada kimseye haber vermemiştir. Tolgonay, Aliman'ın acı seslerine uyanmış, yanına gittiğinde gelininin ölmek üzere olduğunu ve doğumunda başladığını görür. Bebek doğar, Aliman ise yaşamını yitirir. Tolgonay yeni doğan bebeği entarisine sarar ve eve dönerler. *“Bebeği çıplak ve ıslak vücudunu entarimin eteğine ancak saracaktım ki, anası Aliman, Bektaş'ın kollarında can vermiş, suskunluğa gömülmüştü. Başı yana düşmüş, hareketsiz kolları aşağı sarkmıştı.”*²⁰⁵

Tolgonay'ın entarisine ıslak ve çıplak vücudunu sardığı bebek; ne toplum yargılarının ağırlığını ne de vicdani muhasebelerin acısını düşünme fırsatı veremeyecek kadar bakıma muhtaçtır. Entarinin içinde ıslak bedeniyle titreyen bebeğin, yaşamda kalması için gerçek bir öz veriye ihtiyaç vardır. Tolgonay da ana sütünü hiç tatmamış bu bebeğin yaşamından oldukça endişelidir. *“Zavallı küçük yavrum, bu ne büyük talihsizlik, bu ne büyük acıdır ki ilk çıplığın annene bir veda oldu! (...) Nasıl yaşayacak bu çocuk? Ana sütünü hiç tatmadı bile.”*²⁰⁶ Tolgonay, o anda entarisine sardığı bebeği öyle bir sarmalar ki bebeğin geçirdiği ağır hastalıklara, yoksulluklara, kıtlıklara rağmen; oğlu yerine koyduğu torunu Canbolat yaşama tutunur.

Tolgonay, bebeğin ilk karşılaştığı ve sosyalleştiği kişidir. Psikanalistlere göre çocuğun ilk insan ilişkisi onun kişiliğinin temel taşıdır.²⁰⁷ Dolayısıyla da bağlanmanın yönü ne olursa olsun Canbolat'ın bağlanma ilişkisini kurduğu birincil figür; Tolgonay'dır. Rasyonel bir okumada Tolgonay, biyolojik anne değildir. Fakat Bowlby'e göre bağlanmanın gerçekleşmesi için doğal anne (biyolojik anne) olması şart değildir. Bowlby anneden kastının; çocuğa annelik eden ve çocuğun bağlanmış olduğu kişi olarak bahsetmektedir.²⁰⁸

²⁰⁵ Aytmatov, *Toprak Ana*, s.130.

²⁰⁶ Aytmatov, *Toprak Ana*, s.131.

²⁰⁷ Bowlby, *Bağlanma*, s.233.

²⁰⁸ Bowlby, *Bağlanma*, s.234.

Bebeğin Tolgonay'a bağlanmasında, bağlanma teorilerinden ikisinin gerçekleştiğini görmekteyiz. Bunlar: 1- Çocuğun yiyecek ve sıcaklık gibi fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması 2- Bebeklerin bir insana ya da nesneye yapışma isteğidir.²⁰⁹ Tolgonay'ın entarisine ıslak ve çıplak vücudunu sardığı bebek ile bağlanmanın ilk adımlarından birisi atılmıştır. Bu fizyolojik temas, vücut sıcaklığının korunması için gösterilen sarmalama, nefret ya da iğreti olmayan kucağa alış, bebeğe bağlanma için bir yol çizmiştir. Tolgonay'ın, önceden planlamamasına rağmen bu içgüdüsel davranışları, bebeğin, kendisine güvenli bağlanmada ilk uyaranları olmuştur.

Öte yandan Dr. Spitz gibi anneden ayrılıkların sadece ruhsal değil, fizyolojik etkileri olduğunu savunan görüşlere göre de çocuğun bu zor yaşam koşullarından sıyrılmasını sağlayan; bebeğin, Tolgonay'a güvenli bağlanmasının bir kanıtıdır. Zira Özdoğan'ın aktardığı bir veriye göre; doktorların çaresiz kaldıkları, anneden ayrılan bebeklerin, sağlıklı bir ortam, iyi beslenme şartlarına rağmen %95'inin öldükleri gerçeği de bize bunu kanıtlamaktadır.²¹⁰

Canbolat'ın küçüklüğü hastalıklarla mücadele ederek geçti. Sanırım on sekiz aylık iken soğuk aldı, şiddetli bir hastalığa yakalandı. Dudakları mosmor olmuştu, gözlerini açamıyor ve güçlükle nefes alıyordu. Onu kucakladığım gibi hastaneye gittim. Yine kış mevsimi ve yine gece vaktine rastladı hastaneye gidişim. Çayı köprüden değil de sığ yerinden yürüyerek geçtim. Hastanede karşıma çıkan doktor gencecikti, yeni mezun olmuştu. Beni ıpslak elbisemin içinde tiril tiril titrer görünce korkuya kapıldı ve ellerini havaya kaldırarak bağırdı:

- Delisiniz siz! Suda yürümek de ne oluyor! Nerede bu çocuğun anası, babası?
- Ben onun hem anası, hem babasıyım evladım. Kurtar onu, o ölürse ben de ölürüm! Dedim.²¹¹

Toprak Ana'da Tolgonay ile Canbolat'ın iletişim ve sevgi gücünün kuvveti, bebeğin Tolgonay'a güvenli bağlanmasını sağlamıştır. Bowlby, bağlanmanın yaşamı değiştiren bir önem merkezi olduğunu ve sadece bebeklik ya da çocukluk dönemini

²⁰⁹ Bowlby, *Bağlanma*, s.234.

²¹⁰ Özdoğan, *Çocuk ve Oyun*, s.52.

²¹¹ Aytmatov, *Toprak Ana*, s.132-133

değil tüm yaşam boyunca sürecek bir etkiye sahip olduğunu savunmaktadır.²¹² Canbolat'ın bebeklikten sonraki çocukluk döneminde de bu güvenli bağlanmanın sayesinde -kuramda da öngörüldüğü üzere- mutlu, öz güveni yüksek, hayat dolu, meraklı bir çocuk olduğunu görmekteyiz.

Tolgonay, Canbolat'ı babasına benziyor diyerek oğlu Kasım'a benzetir. Bir gün Canbolat Kasım'ın hurdaya dönmüş kırmızı bisikletini bulur ve komşuları Bektaş yardımıyla onarır. Canbolat bisikleti Tolgonay'a gösterirken şöyle demiştir: *“Büyükanne bak, babamın bisikleti ne hale geldi!”*²¹³ Tolgonay, bir başka zamanda komşuları Bektaş'la biçerdövere gittiğinde Canbolat'ın kendisini görmesi üzerine gururlandığından ve sonrasındaki sevgisinden bahseder. *“Elma mı getirdin büyükanne? Diye bağırdı. - Evet. Koşup yanıma geldi, beni kucakladı, yanağımdan öptü.”*²¹⁴

Çocuğun büyük tramvalara düşmesi beklendiği biyolojik annenin yoksunluğu durumunda, Tolgonay'ın kuşatıcılığıyla çocuğun güvenli bağlanma gerçekleştirebildiği bir yetişkin önüne sürülmüştür. Böylelikle o güne dek gerek psikolojik, gerek fizyolojik ihtiyaçları karşılanmıştır. Böylelikle Canbolat'ın hiç bir kan bağı bulunmayan Tolgonay'ın anne kuşatıcılığı sayesinde öncelikle hayatta kaldığını daha sonrasında da mutlu bir birey olma yolunda ilerlediğini görmekteyiz.

Anne kuşatıcılığının yaşattığı başka bir bebeği de Cengiz Han'a Küsen Bulut'ta görmekteyiz. Cengiz Han'ın ordusunda Subay Erdene ile ordunun bayraklarına alev püsküren ejderha çizen genç kadın Togulan'ın, yasaklanmasına rağmen dünyaya gelen erkek bebekleri Kunan'ın yaşam kaynaklarını inceleyeceğiz. Kunan bebek, dünyaya hükümdar Cengiz Han'ın yasaklamalarına rağmen gelmiş ve bu nedenle de anne ve babası ibret olsun diye acı bir şekilde öldürülmüştür. Bebek ise ailenin yanında yardımcı yaşlı kadın Altın'da kalmıştır. Ordunun, bu olaydan sonra kaldığı yeri terk etmesiyle bozkırın ortasında küçük bebek Kunan ve yaşlı kadın Altın yapayalnız kalmışlardır. Altın, bebeğin açlıktan, annesizlikten ve sıcak yüzünden öleceği için endişelidir. Bebek ağlamasını iyice şiddetlendirdiğinde, Altın, dayanamaz ve bebeğin oyalanması için - hiç

²¹² Bowlby, Bağlanma, s.327.

²¹³ Aytmatov, Toprak Ana, s.134.

²¹⁴ Aytmatov, Toprak Ana, s.136.

anne olmamasına rağmen- memesini, bebeğin ağzına verir. Bebek birden susmuştur. Altın, bebeğin birazdan buna da kanmayacağını ve iyice ağlayacağını düşünmektedir. Bir vakit öyle kaldıktan sonra bebeğin uykusu gelir ve memeden ağzını ayırır. Altın, memesinden süt damladığını görür ve çığlıklar atar. Altın, ilahi kudret tarafından, bu masum bebeğe anne olarak atanmıştır. Daha öncesinde Cengiz Han'ın başında olan bulut ise, artık bebek ve Altın'ın üzerindedir. Burada bir roman kurgusu neticesi ilahi kudretin sarmalaması vardır. Fakat yazar, Kunan bebeği onu sevecek, sarmalayacak bir kadına; Altın'a teslim ederek bebeğin, hayatta kalmasını sağlamıştır.

Tanrım! Yüce Tanrım! diye bağırdı. Sütüm var benim, sütüm var! Beni duyuyor musun küçüğüm, gerçek süt bu! Annen olacağım senin. Artık açlıktan ölmeyeceksin! Gök-Tanrı bizi duydu zavallı yavrum! Bak dinle beni: Senin adın Kunan! Annen ve baban sana bu adı verdiler. Onlar birbirlerini sevdiler ve seni dünyaya getirdiler. Bunun bedelini de hayatlarıyla ödediler! Dua et, teşekkür et seni beslemem için bu mucizeyi yaratana, bana süt verene!..²¹⁵

Aytmatov'un en kompleks romanlarından biri olan Gün Olur Asra Bedel'deki anneler ve çocuklar şöyledir: Ukubala ve iki kızı, Zarife ve iki küçük oğlu (Daul ve Ermek), efsanede anlatılan Nayman Ana ve oğlu Colaman'dır. Bu üç anne de çocuklarını seven, ilgi gösteren yeri geldiğinde de çocukları için kendilerinden fedakârlık yapan annelerdir. Ukubala ve Zarife, zor zamanlarına rağmen eşlerinin arkasında durmuş böylece çocukları için olumlu bir ev ortamı oluşturmuşlardır. Özellikle Zarife, eşinin tutuklanıp götürülmesinden sonra çocuklarıyla yapa yalnız kalmış fakat onlar için hayatı normalleştirmeye çalışmıştır. Yazar, Daul ve Ermek'i kuşatıcı anne Zarife'ye emanet etmiştir.

Kuşatıcı anneden koparılan ve özleri silinen Colaman için ise durum daha farklıdır. Nayman Ana, düşmanla savaşmak üzere giden eşinden sonra oğlunu da savaşa göndermiş acılı bir annedir. Oğlunun mankurt olduğunu gördüğünde iyileşmeyeceğini bilmesine rağmen oğluna hakikatleri anlatmaya çalışır. Bu yakınlaşma nedeniyle mankurtlaşmış oğul Colaman, annesini öldürecektir. Devenin üzerinden ölüme giden düşüşte Nayman Ana, anneliğini koruyarak belki bir faydası olur düşüncesiyle oğluna:

²¹⁵ Aytmator, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, s.83.

“Adını hatırla! Kim olduğunu hatırla! Babanın adı Dönenbay! Dönenbay! Dönenbay!”²¹⁶ diyerek gözlerini yumacaktır.

Yazarın eserlerinde anne ile çocuk arasında kurulan güvenli bağlanma, psikolojide de yerini bulan yaşamsal güce, olumlu ruh haline, sağlıklı birey yolculuklarının başlangıcına dönüşmektedir. Bunun aksi durumda gelişen anne-çocuk yaşantıları ise çocuğu; travmatik durumlara, depresyon, içe kapanıklık, hayali arkadaşlık, intihar gibi vakalara götürmektedir.

Aytmatov’un Beyaz Gemi eseri, anne-çocuk ilişkisinin önemi üzerine çok yetkin bir eserdir. Eğer Aytmatov adsız çocuğa çok değil, sadece bir tane candan seven kabiliyetli bir kişi, özellikle de anne rolünü üstlenecek bir kadın atasaydı çocuğun bu şekilde bir sona gitmeyeceğini garanti edebilirdik. Tıpkı Toprak Ana’da Tolgonay’ın kendi kanından dahi olmamasına rağmen anne sütü emememiş Aliman’ın bebeği Canbolat’ı, yaşatma gayretinde olduğu gibi. Ya da Cengiz Han’a Küsen Bulut’ta öldürülen genç âşıkların küçük bir bebek olan oğullarını, tüm yaşananları bilen ve bebeği seven yardımcı kadın Altın’a bırakarak yaşattığı gibi. Cassandra Damgası’nda bebeğin yaşamasını, onun talihi olarak görebileceğimiz gibi bakımını gören ve destek sağlayan, Vava Hala (Valeriya Valentinovna) dedikleri öğretmenlerinden saygı ve minnetle bahsedildiğini belirtmekte fayda var. “*Fakat bu dünyada, her nedense beni dinlemek isteyen ve söylediklerimden şüphe etmeyen tek bir kadın vardı. Bu, iş arkadaşlarının Vava dedikleri Valeriye Valentinovna’ydı. Biz çocuklar da ona “Vava, Vava Hala” diyorduk. Bunda bir aile, akrabalık havası vardı.*”²¹⁷

Annenin bu yaşatma gücünün eksik olduğu Beyaz Gemi’de adsız çocuk, bu eksikliği tüm hücrelerine kadar hissetmektedir. İneğin yavrusunun, şımarıklıkla annesinin tüm sütünü içtiğini ve ineğin bunu yavrusundan esirgemediğini bilmektedir. Annesinin şımarttığı bu buzağı, kuvvetlenmeye başlamıştır. Adsız çocuk, buzağının güçlendiğini anlatırken “*yavrularından hiçbir şeyi esirgemeyen annelere gıpta eder.*”²¹⁸ Kendisi ise annenin yaşatma gücüyle karşılaşamadığı için hiç kuvvetlenemeyecek ve hayatın ipini hiç sarsamayacaktır.

²¹⁶ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, s.172.

²¹⁷ Cengiz Aytmatov, *Kassandra Damgası*, s.203.

²¹⁸ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.156.

Kendi kendisine konuşmayı severdi. Ama şimdi bir çantası vardı ve onunla konuşuyordu: “(...)Buzağımız da iyice büyüdü ha! Kuvvetli bir dana oldu. İpini çektiği zaman tutmak çok zor oluyor. İneğin bütün sütünü emmeyi adet edindi. İnek onun anasıdır ve sütünü hiç esirgemiyor ondan. Anlıyorsun değil mi? Anneler hiçbir şeyi esirgemez. Bunu Gülcemal söyledi. Onun da bir kızı var... Az sonra ineği sağacaklar.(...)”²¹⁹

Çocuğun doğasının anneye bağlı olduğunu²²⁰ savunan ve bağlanma teorisiyle anne ile çocuk arasındaki bağın mucizevi işlevine dikkat çeken John Bowlby'nin verileri ışığında; adsız çocuğa sağlıklı bağlanmayı gerçekleştirebileceği hiçbir kişi sunulmadığını görmekteyiz. Bowlby, erken çocukluk döneminden itibaren çocuğun belirli bir figüre karşı özellikle stresli durumlarda yakınlık arama ve sürdürme eğilimi tarafından oluşturulmuş sürekli duygusal bağ olarak tanımladığı bağlanma kuramı çerçevesinde figürleri kategorize etmiş ve birincil figür olarak anneyi görmüştür. Yine Bowlby anne figüründen kastının, sadece doğal anne olmadığını çocuğa annelik eden ve çocuğun bağlanmış olduğu kişi olduğunu belirtmektedir.²²¹ Adsız çocuğun anne ya da onun yerini alacak başka bir kişiyle sağlıklı bir bağlanma gerçekleştirememesi nedeniyle acı, özlem, korku, yalnızlık, mutsuzluk gibi pek çok olumsuz duygu içinde olduğunu eserde görmekteyiz. Yazarın kitabın sonunda cevap vermeyi gerektirecek kadar savunduğu; çocuğun intihar etme psikopatolojisi ise küçük yaşından itibaren güvenli bağlanma gerçekleştirme fırsatı verilmeyen adsız çocuğun bunu bir kaçış-kurtuluş yolu olarak seçtiğini görmekteyiz.

Annesi hayatta iken onun sevgisinden mahrum büyüyen, güvenli bir bağlanma gerçekleştiremeyen çocuklardan birisi de Kassandra Damgası'ndaki Andrey Kritsov diğer adıyla Uzay Rahibi Filofey'dir. Alman işgali sırasında, genç bir kadın olan annesinin rahmine -toplum tarafından- bir utanç meselesi olarak düşmüştür. Anne, uğradığı bu saldırıdan sonra toplum baskısı nedeniyle küçük oğlunu karlı bir kış günü bir yetimhanenin merdivenlerine bırakacaktır. Filofey, bir bebek olmasına rağmen o günleri hatırlarken şöyle anlatmaktadır:

²¹⁹ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, 23-24.

²²⁰ Bowlby, *Bağlanma*, s.29.

²²¹ Bowlby, *Bağlanma*, s.234.

Ben, yeni doğmuş bir bebekken, battaniyeye, onun da üzerinden çuval bezine sarılı olarak yetiştirme yurdunun önündeki küçük merdivene bırakılmıştım. Çocuk yurdunda bana verilen Kritsov (Rusça kapı önündeki küçük merdiven anlamına geliyor) soyadı da bundan kaynaklanıyor. Bana Andrey adını vermişler, baba adı da buradan çıkmış. Yani, Kritsov Andrey Andreyeviç. Bana anlatılana göre, bu acı olay 1942 yılının sonunda, karlı bir kış sabahı olmuştu. Hiç kimse inanmasa bile ben o sabahı hayal meyal hatırlıyorum. Bunun böyle olduğuna yemin ederim. Annemin ayakları altında gıcırdayan sert karın sesini hatırlıyorum. O kış sabahı, ne kadar hızlı yürüdüğünü hatırlıyorum. Beni sıkı sıkı kucakladığını, ha bire korkudan irkildiğini, kalbinin acıyla çarptığını hatırlıyorum. O, yürürken hızla nefes alıyor ve devamlı, ağlamaklı bir sesle, gözyaşlarını zor tutarak bana bir şeyler fısıldıyordu. Beni çocuk yurdunun merdiveninde bırakmak için götürdüğü o dakikalarda battaniyenin arasından onun yüzünü, ince kar tanecikleri konmuş kirpiklerini ve yukarıdaki tutkun gökyüzünü, düşen kar tanelerini görüyordum. Kar serpiştiriyordu. Belki de bana “Ağla, daha yüksek sesle ağla ki seni duysunlar.” diye fısıldıyordu.

Beni merdiven önüne bıraktığı zaman neler olduğunu anlamamıştım. Soğuktu, donuyordum ve onun geri gelerek beni alacağını bekliyordum. Fakat o, biraz uzakta, çalılıarın yanındaki kar yığınlarının arkasına saklanmış ve yaklaşmıyordu. O zaman ben ağladım, yüksek sesle ağladım ve sonra kapı açıldı, biri geldi, beni aldı ve götürdü...²²²

Uzay Rahibi Filofey, annesiz büyümüş ve bunun eksikliğini daima hissetmiştir. Hayata ve insanlara karşı tahammülü oldukça zayıftır. Tüm bunlardan bir öç alma arzusu içindedir. Annesi tarafından terkedilmek, onun için aşılabilir bir set oluşturmuştur. Yazarın, Filofey’in anılarını anlatma fırsatı tanıdığı mektupların satır aralarında bunu görmek mümkündür. “*Sık sık hep aynı rüyayı görürüm: Kar yığınlarının arasında yürüyorum, annemin ayak izlerini arıyorum, bu izler beni*

²²² Aytmatov, *Kassandra Damgası*, s.202-203.

*ormanın derinliklerine götürüyor, korkuyorum, üşüyorum, kar bastırıyor... Ve ben "Anne, anne" diye bağırtıyor ve uyanıyorum..."*²²³

Kendisinin de içinde bulunduğu 'X-birey' projesinde en yetkin kişi olarak yer almasının nedeni de yine annesizliğidir. 'X- birey'ler laboratuvar ortamında babası belli olmadan herhangi bir kadının -ki bunu hapishanedeki kadınlara uygulamışlardır-rahmine suni döllenme sonucu insan üretme şeklidir. X- bireyler, aile bağları vb bağlayıcı unsurlar olmadan rahatça her istenilen emelde rahatça kullanılabilen bir çeşit kamu malı olarak görülen varlıklardır. Bunun uygulayıcısı olan Kriltsov için; aile, bağlılık, eş, çocuk ve bunların ihtiva ettiği manevi anlamların hiç birisi onun için değerli değildir. Bu nedenle de çok önemli olan bu laboratuvar çalışmalarının başına getirilmiş ve üstleri tarafından oldukça yoğun bir ilgi gösterilmiştir. Neden sonra bu yoğun ve anlamsız ilginin nedenini Andrey Kriltsov bulmuştur.

Çünkü ben de bir X-bireydim. Doğal yoldan doğmama rağmen ben de nesilsiz, sülalesiz, eğilmez, duygusuz ve hatta hareketlerinde acımasız, kendi alanında katı birisi olarak tanınan, amaçlı bir faaliyet dışında kendi yeteneğini ve zamanını başka hiçbir işe harcamayan bir X-bireydim. Anlaşılan bu da parti ideologlarının işine geliyor ve onlar gerçek X-bireylerin böyle olmasını istiyorlardı.²²⁴

Ben, terk edilmiş çocuğun ektiğini biçiyordum. Belki de bu kaderin şeytani bir senaryoyla hazırladığı bir oyundu. Beni bu kadar inanılmaz bir şekilde dünyadan öç almaya itiyorlardı. Doğuştan X-birey olan ben, şimdi de tarafımdan hazırlanmış teknolojiyle anonim doğan X-bireyler nesli yetiştirmeliydim. Bu durum birilerinin çok işine geliyordu ve tarihin bu dönemecinde tam zamanında onların eline geçen iyi bir fırsattım...²²⁵

Andrey Kriltstov, annesiz ve sevgisiz büyüdüğü için sevgiye ait hiçbir şeyi, çevresindeki hiç kimseye de göstermemiştir. Bu nedenledir ki eşi de onun bu umursamaz hayatı nedeniyle kendisini terk etmiştir. İş yerinde emrinde çalışanlar dahi onu sevmezler ve bu durum Kriltstov'un hoşuna gitmemektedir. "*Arkamdan "Bizim*

²²³ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, s.203.

²²⁴ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, s.227.

²²⁵ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, s.228.

dahdik” diye fısıldadıkları zaman, bu hiç de “Bizim dâhi direktör” anlamına değil, “Bizim dâhi diktatör” anlamına geliyordu. Bundan hiç de gocunmuyordum. Tam tersi, hoşlanıyordum.(...)”²²⁶ Andrey Kriltsov, annesi tarafından terk edilmişliğini kabullenememiş, bundan dolayı oluşan hırsını yetişkin bir birey olduğunda çevresine yansıtmıştır. “Bu yalnız, mutsuz ve sürgün meduza, büyüyüp güçlendikçe evin dışına ‘bırakılmışlığını’, ‘terk edilmişliğini’ daha derinden kavrar ve topluma duyduğu derin kinle ondan öç almaya çalışır; X Fert Projesi gibi bir insanlık faciasına imza koyar.”²²⁷

Kassadra Damgası’ndaki anne ögesi, kutsal bir kimliktir. Eksikliği hiçbir şekilde tamir edilemeyen bu kutsal güç, romanda eksikliğiyle, Beyaz Gemi’deki adsız çocuk gibi Andrey Kriltsov’un da hayatının intihar ile noktalanmasına sebep olmuştur. Uzak Rahibi olarak gittiği uzayda, dünyaya gönderdiği bulgularından ötürü, kendisine duyulan nefret sonucunda uzayın karanlık boşluklarına kendisini bırakmıştır. Bu intihara giderken bile kendisinden nefret etmekte olduğunu ve dünyada herkesten neden sürekli intikam alma duygusu içinde olduğunu görmekteyiz.

Kendimi nasıl lanetlediğimi, korkak mazoşist, itoğluit diye adlandırdığımı hiç kimse bilmiyor. Şimdi dünyada olmalı, laboratuvarımızın faaliyeti sonucu doğmuş zavallı çocukların gözlerinin içine bakmalıydım. Bunları niçin mi yazıyorum? Yaptıklarımızın düzeltilmesi imkânsız olduğu için... doğuştan kamulaşmış bu insanlar ne olacak? Yarın mutlaka kim olduklarını anlayacaklar. Toplumdan nasıl intikam alacaklar? Zamanla bu X-bireylerde insanlıktan öç alma, bütün dünyayı cehennem dibine gönderme arzusu uyanmayacak mı? ²²⁸

Kendisi de ürettiği X-bireylerden farksızdır ve diğer bir tezine göre de kendisi de bir Cassandra Damgalı bebektir. Kriltsov, Cassandra Damgası tezini, yaptığı her şeyden pişman olup uzak rahibi olarak gittiği uzayda keşfeder. Hamile kadınların alınlarında hamileliklerinin ilk dönemlerinde çıkan kırmızı ve belirgin bir sivilce, bebeğin bu dünyaya gelmek istemediğine ya da geldiğinde felaketler yaşatacak tehlikeli bir birey olacağına işaret ettiğini savunmuştur. Kendisinin de bu dünyada olmaması gerektiğine

²²⁶ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, s.210.

²²⁷ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.157.

²²⁸ Aytmatov, *Kassandra Damgası*, s.254.

inanır ve uzay boşluğuna kendisini bırakarak intihar eder. Söylemez'e göre de Filofey'den gelen mesajın, uzaydan gönderilmiş olması kişilerde; gökten gelen kutsal mesaj hissini uyandırmaktadır.²²⁹

İlk Öğretmen hikâyesindeki Altınay da anneden mahrum kalan bir çocuktur. Altınay, anne ve babası vefat ettiği için akrabaları olan babasının amcasında kalmaktadır. Amcanın eşine teyze demektedir. Altınay bu evde, oldukça hor görülme ve itilip kakılmaktadır. Özellikle evdeki teyze dediği bayan, sözel olarak da bunu Altınay'a söylemektedir.

Seni gidi tembel seni. Leşin okulda kalsaydı ya. Piç! Kurt yavrusunun köpek olduğu nerede görülmüş zaten. (...) Okulu gösteririm ben sana. Bundan sonra yanından geçsen ayaklarını kıracağım, bilmiş ol. Okul neymiş gösteririm ben sana.²³⁰ Boynun altında kalsın. Hadi git Saykal Ninenin çuvalını götür bari.(...) Bütün gün kıtlık yıllarında yenen yulaf bulguru gibi boğazıma takıldın durdun. Git ihtiyaçlar izin verirse orada yat, gelme eve. Defol başımdan, gözüm görmesin seni!²³¹

Altınay o evde gidecek bir yeri olmadığı için kaldığını ve bunun karşılığında da onlar nasıl isterse öyle davranması ve çalışması gerektiğini bilmektedir. Yine teyze dediği bayanın, okula gitmek isteyen Altınay için söyledikleri şöyledir: “*Kim ekmek veriyor ona? Ben mi, yoksa evsiz barksız biri mi? (...) Gitsin demek kolay, öyle ya evin işlerini sen yapmayacaksın. Hepsi benim üstüme kalacak.*”²³² Altınay'ın on dört yaşında bir çocukken ondan kurtulmak adına yaşlı, evli bir adama verilmesini de yine teyze dediği bayanın kararlarıyla gerçekleşmiş olur.

Altınay, anne sevgisi ve yaşatma gücüne dair bir desteği olmadığı gibi bayan olarak emanet edildiği teyzeden de sürekli darbe yemektedir. Altınay çaresizliğini ve yalnızlığı çok iyi bilmektedir. Zaten evli olan adamın, kendisini kaçırdıktan sonra onu kullanması karşısında aile bireylerinden hiç birisinin kendisini kurtarmayacağını

²²⁹ Orhan Söylemez, Cengiz Aytmatov: Tematik İncelemeler, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.21.

²³⁰ Aytmatov, *İlk Öğretmen*, s.22.

²³¹ Aytmatov, *İlk Öğretmen*, s.33-34.

²³² Aytmatov, *İlk Öğretmen*, s.24.

bilmektedir. Bu işin müsebbibi teyzesine de beddualar etmektedir: “*Kötü, kara yüreğin, ömrün boyu gün görmesin teyze. Gözyaşlarımda, kanımda boğul. Bu gece, henüz on beş yaşındayken gelin oldum. Oysa o kötü adamın çocuklarından bile küçüktü yaşıım.*”²³³ İlk Öğretmen’imdeki Altınay’ın, Beyaz Gemi’deki adsız çocuğa benzeyen anne-babasızlığına fark olarak, Öğretmen Duyuşen ve az da olsa Saykal Nine ve yaşlı Kartanbay Dede kuşatmasına sahip olmasıdır. Bu nedenle Altınay, fiziken ve ruhen adsız çocuğa göre çok daha büyük bir darbe almasına rağmen, bu kuşatıcı kişiler sayesinde hayata tutunmuş ve ikinci kez verilen hayat fırsatını çok iyi değerlendirerek iyi yerlere gelmiştir.

Aytmatov anlatılarında, insan dışındaki diğer canlılar üzerinden işlenen duygular arasında aile-çocuk ilişkisi de konu olmuştur. Dişi Kurdu Rüyaları’ndaki Akbar ve Taşçaynar ile yavruları arasındaki ilişki bunun en çarpıcı örneğidir. Roman Dişi Kurt Akbar ile onun eşi Taşçaynar’ın yavrularına olan sevgi, ihtimam ve yaşatma arzusu ile başlar. Ne var ki insanoğlunun yok ediciliği karşısında her defasında yavrularını kaybeden bu kurt ailesinden anne Akbar, yavru kokusu özlemini Boston’un oğlu Kence ile gidermeye kalkacaktır. Bu olay, Kence’nin, Boston tarafından öldürülmesiyle acı bir şekilde sonlanacaktır. İnsanoğlunun yaptığı tahribatın kendisine döndüğü bu noktada yaşanan trajedi, aile ve çocuk ilişkilerinin kuvveti açısından dikkate değerdir. Ana kurt Akbar, tüm var etme duygularıyla küçük Kence’yi sırtına alıp götürmek istese de varlığı, yaşam kaynakları olan Boston ve Gülümhan bunu engellemek isteyecektir.

Daha önce bomboş olan iki ağılı dolaşmış, yavrularının en ufak bir izine rastlamamıştı. Anlaşılmaz bir iç güdü ile Kence’nin de kendi yavruları gibi bir yavru olduğunu hemen anlamıştı. Ne var ki bu bir insan yavrusuydu. Çocuk bu köpeğin yumuşak tüylerini okşamak için elini ona uzatınca, hayvanın kalbi şefkatle, heyecanla çarpmaya başladı. Yanına gelip yanağını yaladı. Çocuğun hoşuna gitmişti bu. Kollarını uzatıp sevinçle boynuna doladı. Akbar mest olmuş, gönlünü kaptırmıştı bile.(...) ah bir de memelerine yapışıp sütünü emse ne kadar mutlu olacaktı. (...) ve ana kurt, dalga dalga, özlem dolu şefkatini sunuyor, hala körpe olan çocuğun kokusunu sindire sindire içine çekiyordu. “bu insan yavrusunu bomboş

²³³ Aytmatov, *İlk Öğretmen*, s.48.

duran inime götürsem, orada hep benimle kalsa ne iyi olur” diye düşünüyordu.”²³⁴

Kızıl Elma’da anne Sabira ile kızı Anara’nın, anne-çocuk ilişkisini vardır. Aytmatov’un diğer eserlerine göre, refah seviyesi daha yüksek olan bir yaşantının içindeki aileyi görmekteyiz. Baba ve anne eğitilmiş kişilerdir. Anne yine eğitimini sürdürmektedir. Eserde, anne ile kızın yan yana bir yaşantısı yer almamıştır. Eşlerin aldığı ayrılık kararı nedeniyle Anara bir süre annesinden uzak kalmıştır. Fakat onun evde olmayışını annesinin eğitimi nedeniyle olduğunu bilmektedir. Bu ayrılık, Anara’nın annesine karşı olan özlemini ve sevgisini göz önüne çıkarmıştır. Bu sevgi ve özlem o kadar derin hissedilmiştir ki baba İsabiekov kendisini suçlu hissetmiş ve evliliği kurtaracak bir şeyler yapma isteği içine girecektir. Çocuğun, annesi ile olan sıkı bağları, bir aileyi birlikte tutma rolünü üstlenmiştir.

Selvi Boylum Al Yazmalım’da anne Aysel, sevdiği için kaçarak evlendiği İlyas’ı aralarında geçen kırgınlıklar nedeniyle terk etmiştir. Kadınlık gururu ve annelik kuşatmalarıyla yeniden bir hayatı başlatabileceğine inanan genç kadın, zaman içerisinde bunun hiçte kolay olmayacağını anlayacaktır. Bu süreç içerisinde annenin tek yaşam kaynağının küçük oğlu Samet olduğunu görmekteyiz. Anne, küçük oğlunun Baytemir’le olan yakın bağı karşısında yeni bir ailenin oluşumu için adım atar ve anne-baba-oğul ilişkisi olan bir yaşam yeniden başlar. Baytemir’in iyi bir insan olmasının yanında çocuğun ona ‘baba’²³⁵ olarak yönelmesi bu durumda daha etkin olmuştur. Zira anne terk ettiği ve çocuğunun biyolojik babası olan İlyas’ı sevmekte ve beklemektedir. Anne, yıllar sonra İlyas’ın çocuğumuzu da alıp kaçalım teklifini de yine başta çocuğu sonrasında da emektar Baytemir için ret ettiğini görmekteyiz. “Aysel, al oğlanı bin. Bin, o zamanki gibi çekip gidelim bu yerlerden. Bin yalvarırım sana...(…) Aysel sustu, bir şey demedi. Yaşlı gözlerini çevirdi, “Olmaz” dercesine başını salladı”.²³⁶ Görüldüğü üzere genç bir kızken sevdiği kişi uğruna ailesini terk eden Aysel, anne olduğunda çocuğunun aile algıları nedeniyle emek üzerine kurulu olan Baytemir’le olan yaşantısını terk etmemiştir.

²³⁴ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari*, s.394.

²³⁵ Aytmatov, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, s.124.

²³⁶ Aytmatov, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, s.100.

5.3.3. Baba-Çocuk İlişkisi

Özdeşim modeli olarak babanın önemi çok büyüktür. “*Özdeşleşme, bireyin içinde bulunduğu grubun bir üyesinin duyuş, düşünüş ve davranışlarını izlemesi, onu taklit etmesi, kendisine model almasıdır.*”²³⁷ Güçlü, kuvvetli bir babayla kendisini özdeş tutan çocuk, önemli bir güven kaynağına sahiptir. Baba özdeşimde en başta güven olmak üzere başarı, saygı, disiplin, dürüstlük gibi konularda anneden daha fazla etki alanına sahiptir. Bekman’a göre, babaların çocukları ile etkin bir yaşam paylaşımı içinde olmaları, çocuğun analitik düşünce yapısını, zekâsını, sözel becerisini ve akademik başarısını da olumlu yönde etkilemektedir.²³⁸ Çocukta özgüven gelişimiyle liderlik vasıflarının öne çıkması da yine iyi bir baba modeliyle kurulan etkileşim sonunda meydana gelecektir.

Yukarıdaki açıklamayı en net gördüğümüz baba-çocuk ilişkisi Bekbay ile oğlu Sultanmurat arasındadır. Daha sonra bunu Emrayin ile oğlu Kirisk, Senirbay ile oğlu Eleman ve Abutalip ile oğulları arasında da görmekteyiz.

İlk Öğretmenim’de Altınay’ın babası ve annesi vefat etmişlerdir. Korunmaya, sevmeye, bakıma ihtiyaç duyan bu kız çocuğu, babasının amcasına emanet edilmiştir. Fakat amca, eserde oldukça zayıf bir karakterdir. Yeğenini, eşinin sözlü ve fiziksel örselemelerinden koruyamamıştır. Onun küçük bir kız olarak gelin edilmesinde sesi çıkmadığı gibi bunun doğru olduğunu düşünmüştür. Zira Altınay’ı verdikleri kırmızı suratlı adamla votka içip eğlenmişler, saatlerce konuşmuşlardır. Altınay baba koruyuculuğunu, öğretmeni Duyuşen’den görmüştür. Duyuşen, Altınay’ı okula vermemeleri sonucu devlete karşı suç işlemekle tehdit ettiği gibi, Altınay’ın kaçırılmasının ardından da jandarmalarla baskın yapıp onu kurtarmıştır.

Görüldüğü üzere İlk Öğretmen eserinde Duyuşen, hem şefkatin hem de korumanın bir sunucusu olarak çocuk Altınay’ın hayata tutunmasını sağlamıştır. Çocuklar korunmaya, sevmeye, bakıma muhtaçtır ve bunlar kanunlar tarafından da belirlenmiştir. Çocuk her zaman çevresiyle doğrudan etkileşim içindedir. Sağlıklı bir

²³⁷ Yavuzer, *Ana- Baba ve Çocuk*, s.22.

²³⁸Bekman, a.g.m, s.6.

etkileşimin olmadığı noktalarda ise çocukta ciddi hasarlara yol açmaktadır. Bunun en çarpıcı etkilerini Beyaz Gemi'deki adsız çocukta görmekteyiz.

Babasına kavuşmak, yaşadıklarını anlatma hayali, adsız çocuğun etrafında olan onlarca soruna karşı sığındığı bir limandır. Hayalinde söylediği: “*Merhaba beyaz gemi, ben geldim, ben!*”²³⁹ ifadesi, adsız çocuk için geliştirdiği bir savunma mekanizmasıdır. Hayaliyle birlikte ninenin onu bir yabancı olarak hor gördüğü, Orozkul'un onu gördüğünde çocuksuzluğuna olan öfkesinin depresmesi gibi her şey bitmektedir. Çocuğun geliştirdiği bu savunma mekanizmasıyla çocuk o güne kadar hayatta kalmıştır. Ne var ki baba rolüne en yakın tek destek kaynağı olan Mümin dedenin, maralı kesip etini kaynatması bu savunma mekanizmasını da devre dışı bırakmış ve çocuk intihara sürüklenmiştir.

Beyaz Gemi'de adsız çocuğun, anneden ziyade babaya kavuşma isteği hâkimdir. Çocuğun yaşama sebebini oluşturan iki masaldan birisi, sadece kendisinin bildiği Beyaz Gemi'de çalışan babasına, balık olup ulaşma hayalidir. Babasını bu kadar istemesinin nedeni çocuğun kendisini koruyacağı bir güç, güven kaynağı ihtiyacı/arayışıdır.

Adsız çocuğun güçlü bir baba modelini arayışına, kısa bir süreliğine gördüğü kamyon şoförü olan genç Kulubeg adındaki kişiye olan düşüncelerinden ulaşmaktayız. Çocuğa dedesi dışında yakınlık gösteren, hiç tanımadığı bu kuvvetli, genç kişi onu sırtına alır ve dağ yolu boyunca yere indirmez.

Çocuk çok memnundu. Kulubeg'in güçlü omuzlarında kendini çok rahat ve güvenli hissediyordu. “Ah onun gibi bir ağabeyim olsa, kimseden, hiçbir şeyden korkmazdım” diye hayal kurmaya başladı. “Orozkul o zaman dedeme bağırsın ya da başkalarına dokunsun da görsün! Kulubeg'in ona kaşlarını çatıp şöyle bir bakması yeterdi sus-pus olup yerinde oturması için.” (...) Çalışan kamyonlar çekti, onlar itti. Onlarla beraber çocuk da itiyor ve kendisine her an “sen çekil, dolaşma ayak altında” demelerinden korkuyordu. Ama kimse ona böyle bir şey söylemedi. Belki ona Kulubeg izin verdiği içindi bu. Kulubeg en güçlüleriydi, herkes onu sayıyordu.²⁴⁰

²³⁹ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.39.

²⁴⁰ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.129-130.

Toprak Ana’da, Suvankul baba olarak tüm aile fertlerine yaşam kaynağı sunmak isteyen bir babadır. Toprağı işlemek zordur fakat ailesi ve toplumu için bunu zevkle yapar. Tolgonay, onun kendileri için çok çalıştığını bilmektedir. Tolgonay, daha sonraları eşinden bahsederken “babamız” ifadesini pek çok yerde kullanmıştır.

Suvankul, çocuklarını seven, onların maddi ve manevi ihtiyaçlarını düşünen bir babadır. Oğlu Kasım, traktör sürücüsü olduğunda ailesinin hediye ettiği yavru bir tay vardır. Suvankul, Kasım’ın savaşa çağırılma haberini duyunca bütün gün yorgun olmasına rağmen uzakta otağa bırakılan bu atı getirir. Tolgonay bunu şöyle anlatır: *“Babamız, oğlumuzun bize veda edip gitmesinden önce, bu rahvan doruya binip bir iki gün gezmesini istiyordu...”*²⁴¹ Suvankul, savaşa gitmek üzere olan Kasım ve genç eşi Aliman’ın biraz daha beraber kalabilmeleri için fırsatlar yaratıyordu. Bir başka yerde sosyal ilişkilerde başarılı olan Caynak’ı destekliyorken, okumak isteyen Maysalbek’i şehre okumaya göndermektedir. Suvankul çocukları ve eşi için bir şeyler yaptıkça mutluluğu bulan bir babadır.

Böyle bir babaya sahip olan çocuklar da girdikleri işlerde başarılı olmuşlardır ve ailelerine duygusal olarak bağlıdırlar. Kasım, traktörün yanında biçerdöveri öğrenmiştir. Caynak, daha çocuk denecek yaşta komsomolda başkan olmuştur ve önemli işler icra etmiştir. Diğer yandan Maysalbek, idealleri için gittiği okulundan, evine ve ailesine sadakatini hiç yitirmemiş, sürekli onları düşünmüştür.

Yıldırım Sesli Manascı’da baba Senirbay, ünlü bir yurt ustasıdır. Yurt, Kırgızların keçeden yapılan evleridir. Senirbay bu işteki maharetiyle etraflarındaki insanları sıcak bir yuvaya kavuşturarak toplum içerisinde başarı ve minnet duygularını hissetmiş bir insandır. Senirbay, içinde yaşadıkları Bozoy aşireti içinde çok kıymetlidir. Senirbay’ın işini iyi yapması, dürüst ve saygın bir insan olması çocuklarına bıraktığı en kıymetli mirastır. Senirbay’la birlikte onun çocuklarına ve eşine de kıymet verilmekte, zamanı geldiğinde arkalarından gidilmektedir. Tıpkı Eleman’ın ileride Manas Ozanı olduğunda onu dinlemek için dağların eteklerine gizlice kaçıp gelen Kırgızların gittiği gibi.

Sultanmurat’ın babası Bekbay, kolhoza iki atının çektiği arabasıyla akaryakıt taşıyarak geçimini sağlamaktadır. Atlarına özen gösteriyor, bakımlarını ihmal etmiyor

²⁴¹ Aytmatov, *Toprak Ana*, s.40.

ve onları seviyordu. Öyle ki Bekbay, atlara hiç kamçı vurmamıştı²⁴². Atlar da ona bunun karşılığını veriyor, nerede nasıl gidileceğini biliyorlardı. Korkmaz'ın deyimiyle: “Ülkü değerleri temsil eden şahıslar, doğaya daima güvenirlere ve doğa da onları yanılmaz ve ihanet etmez.”²⁴³ Bekbay, Sultanmurat'a da bildiklerini öğretiyor, onu hayatın içine dâhil ediyordu. İşte böylesine hayvanlara dahi kötü davranmayan bir kişi çocuklarını bir babanın yapabileceği en güzel kuşatılmışlıkla sarıyordu. Sultanmurat, bu kuşatılmışlık sayesinde tarım komando şefi olmuştu. Çünkü kararlıydı, becerikliydı, cesurdu ve kendisine güveniyordu.

Sultanmurat, bilgi becerisini babasının ilgisi sayesinde kazanmıştır. At bakımını, at arabası sürmeyi, tarla işlemeyi ve adı iş olmayan; iyilik, çalışkanlık, yiğitlik gibi hasletleri. Babasıyla özdeşleşen oğul Sultanmurat, babasının ona güvendiğini hissedince mutlu olur. Bu mutluluk, çocuğun özgüveninin yerleşme basamaklarıdır. Şehre giderken babasının Sultanmurat'a, atların dizginlerini verdiğiinde: “Sultanmurat, minnet duyarak gülümsedi. Sabırsızlıkla beklediği bir şeydi bu. Kendisi de isteyebilirdi dizginleri tutmayı ama babasının ona güvenmesi daha önemli ve ayrı bir kıvanç sebebiydi. Herhangi bir yolda değil, uzun yoldaydılar çünkü.”²⁴⁴ yaşamıştır. Bu olay Sultanmurat'ta özgüveni geliştiren kilit yaşantılardan biridir.

Sultanmurat hikâye boyunca özellikle de yiğitliğine, becerilerine vurgu yapılacağı yerlerde “Bekbay'ın oğlu Sultanmurat”²⁴⁵ olarak takdim edilmiştir. “Yürekli ve akıllı olduğu için komutan olarak atanan Bekbay'ın oğlu Sultanmurat. Babaların en iyisi olan babası uzaklarda, büyük savaştaydı. Savaş atı Çabdar'ı Sultanmurat'a bırakmıştı.”²⁴⁶ Tüm bu becerilerini babasından gelen öğretiy ve his dünyasından kazandığına bir vurgudur bu. Sultanmurat'ta baba, oğluyula az zaman geçirmiştir. Ya uzaklarda çalışmıştır ya da savaştadır. Fakat yaşadıkları dönemi fırsatlara dönüştürmüşlerdir. Sultanmurat, babasının çalışkanlığından ve başarılarından dolayı gurur duymaktadır. Bekbay, yaz ve sonbahar boyunca uzakta çalışıp evine döndüğünde emek kahramanı ödülü almıştı. Bu erkek çocuk için övünülecek bir şeydi ve o zaman dilimindeki

²⁴² Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.92.

²⁴³ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.183.

²⁴⁴ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.89.

²⁴⁵ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.117.

²⁴⁶ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.117.

ayrılığın zedelenmesinden daha çok yarar sağlamıştır. Bekbay, oğlu Sultanmurat'ı geleceğe bir yiğit olarak hazırlarken onun çocukluğunu hiçbir zaman kenara koymamıştır. Savaş dönemlerinin ağırlıklı işlendiği Aytmatov anlatılarında ilk kez oyuncaklarla, eğlence yerleriyle, hayvanat bahçesiyle karşılaşırız. Bekbay, oğlunun şehirde kahkaha sarayından kocaman fillerin sergilendiği hayvanat bahçesinde doyasıya eğlenmesini sağlamıştır. Buradan yine babanın, çocuğuna verdiği değeri, çocuğuna sevgiyi hissettirme yollarını görmekteyiz. Yol dönüşü arabada uyuyup kalan Sultanmurat'ın ayakkabılarını çıkaran babası hakkında, Sultanmurat şöyle düşünür: *“Uyku öyle bastırmişti ki Sultanmurat gözlerini bile açamıyordu. Yine de “dünyada insanın babası olması ne iyi” diye düşündü o anda. Babası, bağlarını çözüp ayağından ayakkabılarını çıkarırken de uyandı. Bütün gün ayağını nasıl da sıkmişti bu ayakkabılar! Babası da bunu nasıl anlamıştı.”*²⁴⁷

Sevgiyle ve güvenle kuşatılan çocuk Sultanmurat, böylelikle sadece yiğit ve insanlara karşı iyi birisi olarak kalmıyor en küçük hayvana dahi saygı duyuyor ve seviyordu. Evrene açılan bir sevgiye sahipti artık. Şehirden köylerine dönüşte çok yorgundurlar ve yol üzerinde bir bahçede dinlenmektedirler. O geceye ait Sultanmurat: *“Yakınlarda, hemen iki adım ötede, bir bildircin, sabaha kadar öttü durdu. Herhalde dünyanın bütün bildircinleri mutluydular.”*²⁴⁸ diye düşünmüştür.

Baba, her hali ile Sultanmurat için üstün donatılardadır. Savaşın acı yüzüyle karşılaşp çocuk yaşta sorumluluklar almak zorunda kalan Sultanmurat, yine babasını düşünür: *“Sultanmurat'ın içi sızladı ve kendisinden utandı. Aksay komandosunu hazırlamak için tavlada gecesini gündüzüne katarak çalışmış, evi ihmal etmiş ve bu acıklı duruma düşmesini farketmemişti bile. Babaları varken böyle miydi evin hali? Kış ve baharı çıkaracak kadar ot biçirdi babası. Yakacakları da bol bol yetiyordu. Babası varken bambaşka bir düzenleri vardı. Umutlu ve mutlu idiler.”*²⁴⁹

Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek Hikâyesi'nde baba Emrayin; çalışkan, dürüst, çevresi tarafından sevilen saygı duyulan bir kişidir. Yaşadıkları yerde birçok ailenin geçim kaynağı olan balıkçılıkla geçinmektedir. Hikâyede, çocuklarını ve eşini seven ve

²⁴⁷ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat* s.99.

²⁴⁸ Aytmatov, *Cemile-Sultanmurat*, s.100.

²⁴⁹ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.128.

bakımları için elinden gelinin en iyisini yapmaya çalışan babanın, on bir yaşındaki oğlu Kirisk ile olan ilişkisini görmekteyiz. *“İşte o adam, babası, şimdi kayığın önünde oturuyordu: Kara sakallı, beyaz dişliydi. Geniş omuzlu, kendinden emin ve her zaman dengeli. Kirisk, bir defa bile babasının kendisini dövdüğünü, bazı babaların yaptığı gibi ona acıyıp koruduğunu hatırlamıyordu. Böyle bir şey olmamıştı.”*²⁵⁰ Emrayin, denizin ortasında geçmiş güzel günleri düşünürken eşinin oğluna hamile olduğu müjdesiyle başlayan haberdarlığından beri, Kirisk’in kendisi için hep sevinç sebebi olduğunu fark edecektir. Büyük bir çamın üzerine devrilmek üzere olduğunu gördüğünde kanı tutulmuş kaçamamış ve o an sadece oğlu Kirisk’i düşündüğünü de hatırlamıştır.²⁵¹ Yine bu hikâyenin en keskin noktalarından biri olan Kirik’in yaşaması için kayıktakilerin kendilerini denize bırakmalarıdır. Beyaz Gemi’deki gibi canların serin sulara çırpındığı bu hikâyede, Beyaz Gemi’den farklı olarak bu kez bir baba, çocuğuna olan sevgisi ve geleceği yaşatma arzusu nedeniyle kendisini soğuk sulara teslim etmiştir. Çocuğun baba için ne kadar değerli olduğunu gösteren bu durum, ileride Kirisk’in iç mülahazalarında beklenen yerini alacaktır. *“Denizin soğuk ve derin sularına dalan insanlar, Kirisk’in vicdanında insani öz olarak yeniden doğacaklardır.”*²⁵²

Babasının kendisini, bir evlat olarak bu kadar sevdiğini hissedene Kirisk de babasını sevmekte, ona benzemekle övünç duymaktadır. Rol model olarak gördüğü babasına benzemek Kirisk’in çok hoşuna gitmektedir. Karşılıklı bu sevginin tezahürü sonucu Kirisk, bir çocuk olarak babasının kendisi için hayatını sonlandırdığı noktadan, babası kimliği ile yeniden doğarak hayata devam edecektir. *“Babası onun yanında, yanında, çarpan yüreğindeydi. Babasına benzemekten her zaman övünç duymuş, onu taklit etmiş, onun gibi olmayı hayal etmişti her zaman. Ama şimdi anlıyordu ki babası kendisiydi, kendisinin bir başlangıcı, kendisi de onun bir devamıydı.”*²⁵³

Asker Çocuğu’nda savaş nedeniyle babasını hiç görmeden büyüyen fakat baba özlemine ve ihtiyacını iliklerine kadar hissedene beş yaşındaki Avalbiyek vardır. Avalbiyek beş yaşında gelişimsel açıdan somut işlemler dönemine ait bir devrenin

²⁵⁰ Aytmatov, *Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek*, s.134.

²⁵¹ Aytmatov, *Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek*, s.179.

²⁵² Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.170.

²⁵³ Aytmatov, *Deniz Kıyısına Koşan Ala Köpek*, s.178.

içindedir. Savaş, düşman, ölüm vb kavramları anlamlandırabilecek bir yaşta değildir. Babasının ölmüş olması da bu nedenle onun için tam anlamıyla kavranmış bir durum olamamıştır. Avalbiyek, Beyaz Gemi'deki adsız çocuk gibi babasını hiç görmemiştir. Onun savaşta öldüğünü ve geri gelmeyeceğini bilmektedir. Fakat Avalbiyek'in, adsız çocuğa göre şanslı, annesinin yaşam kuşatması altında olmasıdır. Ortak yönleri ise gücüne, kuvvetine ve sevgisine ihtiyaç duydukları babalarının olmayışıdır. Avalbiyek, bir baba varlığı arayışı içerisindedir. Çobanların kendisine kimin oğlu olduklarını sorduklarında babasının adını söyleyerek: *"Toktosu'un oğluyum ben!"*²⁵⁴ demektedir.

Avalbiyek babasını bir akşam köye gelen sinema perdesinde bulur. Bu fikri ona annesi vermiştir. Hiç tanımadığı bu yabancı askerin çarpışmalarını izler. Sonlara doğru, bunu iyice içselleştirir ve *"Dur, baba, dur! Geçemeyeceksin oradan!"*²⁵⁵ diye bağırır. Film bittiğinde ise o güne kadar babasının kim olduğunu tanımayan çobanlar, çocuklar duysunlar diye yüksek sesle o askerin babası olduğunu söyleyerek hoplayıp zıplayacaktır. *"Ağıl ışığa boğulunca seyirciler gözlerini oğuşturdular, sinema ve savaş dünyasından gerçek hayata geçtiler. O sırada çocuk yün balyasının üzerinden yuvarlanıp indi ve başladı sevinç çığlıkları atmaya: - Hey çocuklar, gördünüz mü, o benim babamdı! Benim babam! Babamı öldürdüler!.."*²⁵⁶

Bir baba figürü arayışı içinde olan Avalbiyek'in bu sevinci, çevredekiler tarafından kısa sürmesine neden olsa da o artık savaşı, ölümü, baba varlığını, gururu hissetmiştir. Artık yabancı olduğu tüm bu kavramlarla babası onun zihni mülahazalarında yaşamaya başlayacaktır.

Gün Olur Asra Bedel'de fedakâr, var edici ve annenin kuşatıcılığına yakın bir çizgide olan baba figürünü görmekteyiz. Bunlardan Yedigey'in, eşi Ukubala'nın gebeliğinde canının bir balığa (altın mekre) dokunma isteğini çekmesi üzerine giriştiği gayretten²⁵⁷, dostu Kazangap ile çocukları kışın ortasında okula götürme telaşlarını

²⁵⁴ Aytmatov, *Oğulla Buluşma*, s.70.

²⁵⁵ Aytmatov, *Oğulla Buluşma*, s.73.

²⁵⁶ Aytmatov, *Oğulla Buluşma*, s.73.

²⁵⁷ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, s.288-294.

örnek verebiliriz. Öte yandan Abutalip'in çocuklarına olan ilgisi ve sevgisi, en sonunda tren rayları üzerinde kendi hayatına mal olacak kadar derindir²⁵⁸.

Gün Olur Asra Bedel'de baba-çocuk ilişkisinde pek çok noktaya vurgu yapılan kısımları Abutalip ve çocuklarıyla olan yaşantılarda görmekteyiz. Abutalip, çocukları için bozkırın ortasında şartları iyileştirmeye çalışacak, onların mutluluğu ve gelecekte onlara iyi şeyler bırakabilmek için yoğun çaba sarf etmektedir. Çocuklarına kimi zaman öğretmen olurken, kimi zaman çocuklar gibi onlarla oynayacak, akşamları ise oturup onlara hatıra olarak kalması için yazılar yazacaktır.

Çocuklarında babalarına olan yakınlığı oldukça sık vurgulanmıştır. Özellikle babalarının tutuklanıp götürülmesinden sonra, her gelen trenden onun ineceği beklentisiyle kendilerini dışarı atan çocuklar, içlerine sığmayan özlemlerini de böylece dışa vurmuşlardır. Çocukların babalarının eksikliği ile yaşadıkları yoksunluk, anlatılan iki durum üzerinde şöyle işlenmiştir: birincisinde Abutalip ve Yedigey, aileleriyle Kumbel İstasyonuna gitmişlerdir. Orada anne Zarife çocukları berberde tıraş ettirmek istemiştir. Çocuklardan Ermek'e sıra gelince çocuk, korkmuş ve ağlamaya, tepinmeye başlamıştır. Bu sırada dükkana gelen babası Abutalip'i gören Ermek, onun kucağına kendisini atmıştır.

O sırada Abutalip girdi dükkâna. Çocuk, berber koltuğundan fırlayıp kendini babasının kucağına attı. Babası da onu kollarına alıp havaya kaldırdı, bağrına bastı. Çocuğun çok korktuğunu, ona daha fazla işkence etmemek gerektiğini anlamıştı:

- Bizi bağışlayın, dedi, başka zaman tıraş oluruz. Biraz cesaretimiz artsın da.. Şimdilik idare eder, acelesi yok, başka zaman tıraş oluruz...²⁵⁹

Bu olayın ikinci perdesi sayılabilecek baba Abutalip'in tutuklanıp götürülmesinden sonra yaşananlar ise şöyledir. Anne Zarife, Ermek'in saçlarının uzun olduğunu ve onu sıktığını düşünerek kestirmek ister. Boranlı'da bu işi yapmak için Kazangap'a gider. Kazangap, çocuğun elini ayağını bağlı tutturup, ağlamalarını

²⁵⁸ Aytmatov, *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, s.112.

²⁵⁹ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, s.184-185.

dinlemeden saçlarını keser. Bu ağlamalarda, arkasında gelip kurtaran bir baba olmadığı için çocuğun nasıl bir iç yıkım yaşadığını şu sözlerinden anlamaktayız:

Yedigeş, saçları kesildiği için, bangır bangır bağırarak çocuğunu elinden tutup Kazangap'ın evinden dönen Zarife ile yolda karşılaştı.

Ermeş, gerçekten tanınmaz olmuştu. Saçları kökünden kesilince çıplak boynu incecik kalmış, kulakları fırlayıp açılmıştı. Yedigeş'i görünce annesinin elinden kurtulduğu gibi kendini onun kucağına attı:

- Yedigeş amca, bak bunlar bana ne yaptı! Bak saçımı nasıl kestiler! dedi.²⁶⁰

Ermeş'in, Yedigeş'in kucağına kendisini atarak aradığı baba gücü, yakınlığı, korumasını onlarda çözümsüz bir sorun olarak hep yerini koruyacaktır. Gözleri önünde büyük bir engellenmişlikle götürülen ve geri dönmeyen baba algısı, çocukların sonraki dönemlerinde sağaltımının güç olduğu yaralar olarak kalacaktır.

Oğulla Buluşma hikâyesinde baba çocuğunun kararlarına saygı duyan bir kimlikle karşımıza çıkar. Gençlik yaşlarına yakın Çordon'un oğlu Sultan, kendi isteğiyle savaşa katılmıştır. Çordon'un kızları kardeşlerinin bir çocuk olduğunu ve ne yaptığını bilmediğini söyleyerek Çordon'dan onu durdurmasını isterler. Çordon ise oğlunun bir karar aldığını ve onu geri çevirerek kendisine olan saygısını yitireceğini düşünüp, gidişine çok üzülse de oğlunu döndürmeye çalışmayacaktır.

Oğlu verdiği sözden nasıl dönebilirdi? Sözünden caymaya kalkışsa, aynı sıradaki asker arkadaşlarının yüzüne nasıl bakardı? Sonra onun için ne derlerdi? Ve kendisini ne duruma düşürür, kendisi için ne düşünürdü? Ne derdi?

- Bunu yapmamalı, utanç verici olur...

- Nee? Utanç verici ha!

- Kimden utanacak, kim tanıyor onu burada?

- Aman Tanrım, onun var ya da yok olmasından kime ne? Kimin ihtiyacı var onun olduğunu bilmeye?

- Kendisinin! Kendisi kim olduğunu bilecek ya! En önemlisi budur işte! Kendisinden kaçamaz! Dedi Çordon.²⁶¹

²⁶⁰ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, s.283.

Çordon'un, oğlunun gitmesini engellemesiyle, oğlu; akranları arasında düşeceği korkak, beceriksiz, kaçak gibi yaftalamalara maruz kalacağını düşünmüştür. Bunun yanı sıra hayatta sürekli taşıyacağı engellenmişlik ve bunun sonucunda da öfke yaşayabilirdi. Genç çocuğa karşı Çordon'un baba olarak sınırlarına saygı duymuş olması, maddi hayatta ölümle sonuçlansa da çocuğun kendisini gerçekleştirme anlamında önemli bir tutumdur. Çordon, bir baba olarak oğlu için sağlıklı bir rol model olmuştur. En son onu vagona binmeden kucakladığında, kendisinin o an yaptığı gibi: *“Bir erkek, bir adam ol oğlum. Nerede olursan ol, erkek ol, mert bir erkek olarak kal!”*²⁶² demiştir.

Kızıl Elma'da diğer eserlere göre refah seviyesindeki farklılık baba-çocuk ilişkisine de yansımıştır. Açlık ve yoksulluğun ya da savaşın olmadığı bu eserde, babanın çocuğa karşı olan kaygısı, onun ruh dünyasının incinmesidir. Öğretmen olan İsabiekov, kızı Anara'yı gece uyuduğunda üzerini açıp açmadığını kontrol edecek kadar düşünceli bir babadır. Yine baba, eşiyle aldığı boşanma kararını, kızına söylemek için uygun ortam ve zamanı oluşturma çabası içindedir. Çocuk anne ve babasını birini diğerine tercih etmeden sevmektedir. Aileden de böyle bir baskı görmemektedir. Baba, boşanmak üzere olmasına rağmen eşini kızına karşı eleştirmemekte, onun eşinin sevdiği müziklerden konuşmaktadır. Demokratik yaklaşımda bulunan ailede İsabiekov, boşanma kararını ve kızının nerede kalacağını şöyle planlamaktadır:

Gündüz Anara'yı bir kır gezisine götürmüştü. Orada ona annesiyle olan ilişkilerinden söz edecekti. Karısı da yazdığı mektupta ona gerçeği anlatmasını ısrarla istiyordu zaten. Kızına, annesinin Moskova'da sadece tezini vermek için bulunmadığını, artık ayrı yaşamalarının daha iyi olacağına karar verdiklerini, kimin yanında kalacağına Anara'nın karar vereceğini söyleyecekti. İsabiekov çocuk için bu konuşmanın pek acı, pek korkunç olduğunu düşünerek, konuyu evde değil, kır gezisinde açmayı uygun bulmuştu.²⁶³

Aytmatov anlatılarından Selvi Boylum Al Yazmalım, baba-çocuk ilişkisi açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Biyolojik baba İlyas'ın eşine ve çocuğuna karşı

²⁶¹ Aytmatov, *Oğulla Buluşma*, s.44.

²⁶² Aytmatov, *Oğulla Buluşma*, s.49.

²⁶³ Aytmatov, *Kızıl Elma*, s.10-11.

kayıtsızlığı karşısında dağılan ailenin bireylerinden anne ve çocuk ilk karşılaştıkları andan itibaren ilgi, samimiyet ve sevgi gördükleri Baytemir'in yanında yeniden bir aile oluşum sürecine girecektirler. Baytemir, romanın başlangıç kısımlarında da adı geçen bir yol yapım ustasıdır. İşinin ehli olan bu ustanın dürüstlüğüne bu kısımda İlyas'ın ağzından vurgu yapılmıştır: “*Bir hal olursa siz sorumlusunuz, Baytemir Ake...*” “*Hepimiz sorumlu olacağız.*” dedi o da. *Bak bunu beğendim. Böyle insana saygı duymamak mümkün mü?*”²⁶⁴

Baytemir, daha önce eşini ve çocuklarını bir çığ felaketinde kaybetmiş, içi aile özlemiyle tutuşan bir kişidir. Bu nedenle Aysel ve kucağındaki bebeği Samet'e ilk gördüğü andan itibaren acımış ve korumak istemiştir.

Küçüğü gocuğumun altına sararak koynuma bastırdım. Sustu. Güzel bir çocuktuktu. On aylık var yoktu. Sol yanından tutuyordum ve bir anda kalbim başladı yaralı kuş gibi çırpınmaya, atılmaya. Bir keder düştü içime, yanı sıra bir de sevinç! “Hiçbir zaman baba olamayacak mıyım?” artık diye düşündüm. Çocuk büzülmüş, benim aklımda olanlardan habersiz sıcacık duruyordu.²⁶⁵

Baytemir biyolojik oğlu olmamasına ve çocuğun annesi Aysel ile eş münasebeti olmadığı dönemlerde bile Samet'e yakın ilgi ve sevgi göstermiştir. İlk yürüyüşünde ona tören düzenlemiş, yüzüyle gözüyle oynamasından hep hoşnutluk hissetmiştir.²⁶⁶

Çocuk Samet, annesinden sonra bağlanma için güvenilir ve sevgi dolu Baytemir'i seçmiştir. Bu seçimle Aysel, Baytemir'in yanında eşi olarak kalmayı uygun görmüştür. Yıllar sonra biyolojik baba İlyas'ta Samet'in Baytemir'i baba olarak bağlanması nedeniyle bu aileyi kabullenmiş ve oraları terk etmiştir. İlyas, Samet'e aldığı oyuncakları ona vermesi ve kamyonla dolaştırması sırasında yaşadıklarıyla bunu daha iyi anlayacaktır.

“Amca işte babam, onu da bindirelim! Durdur, durdur babamı çağırayım.”

²⁶⁴ Aytmatov, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, s.45.

²⁶⁵ Aytmatov, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, s.115.

²⁶⁶ Aytmatov, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, s.124.

Susuyordum. Durdurmak imkânsızdı. Ne diyecektim adama? Samet bir an içinde geri bakındı, korktu, ağlamaya başladı.

“Babamı isterim, durdur, babamın yanına gideceğim. İstemiyorum daha fazla gitmek...Ana-a-a...” (...) “Aç, aç bana kapıyı koşacağım babamın yanına...”(...) Samet yere atladı ve ağlayarak geriye doğru koşmaya başladı.

Ben yetiştim tuttum: “Dur, göz yaşlarını sil bakalım. Neden ağlayacaksın? Haydi ağlama. Ya kamyon nerede kaldı, neden unuttun kamyonunu? İşte bak...” Oyuncağı elime aldım titreyen parmaklarımla kurdum: “Bak...” dedim. “Sana doğru nasıl yürüyecek şimdi, bak, tut...” (...)

“İstemiyorum!..”

Evvelkinden daha hızlı ağlamaya başladı Samet. Ve gerilere hiç dönmeden koşmaya başladı.”²⁶⁷

Samet’in bu yaşantısıyla stresli ve kendini güvende hissedemediği bir durumla karşılaştığı ve güvenli bağlanma gerçekleştirdiği figürlere yöneldiğini görmekteyiz. Bu figürler anne Aysel ve baba Baytemir’dir.

5.4. Akran İlişkileri

Bebeklik döneminden başlayan arkadaşlık isteği kendisine Aytmatov anlatılarında da geniş bir yer bulmuştur. Aytmatov anlatılarında çocukların akranlarıyla anlatılmasının en büyük nedeni savaş faktörü nedeniyledir. Çünkü küçük çocuklar bile savaş ortamında önemli bir iş gücü olarak kullanılmıştır. Aytmatov’un kendi hayat hikâyesinde de dış dünya ile buluşması on üç yaşları civarındadır.

Çocuk, aile çemberinden, içinde akranlarının bulunduğu dünyaya doğru kaydıkça, bu kimselerle birlikte olmaktan daha çok doyum sağlamayı öğrenmek zorunda kalacaktır. Artık akran grubunun bir bireyi olan çocuk, dostluk ilkelerini öğrenmek zorunda kalacaktır. Bu grup, giderek çocuğun davranış ve tavırları üzerinde etkisini gösterecek ve aile grubunun yerini alacaktır.²⁶⁸ “*Öğrenme isteği bir gruba ait olma*

²⁶⁷ Aytmatov, *Selvi Boylum Al Yazmalım*, s.105-106.

²⁶⁸ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s.145-147.

isteğinden doğar."²⁶⁹ Bir gruba ait olma isteği çocuk için önemli bir motivasyon aracıdır.

Sultanmurat hikâyesinde, Aksay komandosu olan beş gencin Manas ruhu ile çalıştıklarından bahsedilmektedir. Bu ruh, tıpkı Manas Destanı'nda olduğu gibi yeniden doğuşun muştusudur. Fakat ögesi insan olan oluşumun böylesi uyum içinde çalışması kolay olmamıştır. Hikâyede sevdikleri kız olan Mirzagül nedeniyle sık sık çatışan Sultanmurat ve Anatay, ilk evrede arkadaş grubunda birliktelikten uzaktır. Fakat ilerleyen bölümlerde Aksay'a gittiklerinde artık uyum içinde çalışan, birbirlerini kollayan gençler haline dönmüşlerdir. Bunun sebebi çatışmalara rağmen grupta kalabilme, kabul görebilmek için bireylerin kendi düzeneklerini ayarlamasıdır.

Sultanmurat örneğinde gruptan kabul görme isteği nedeniyle Anatay'ın ve Sultanmurat'ın çaba gösterdiğini görmekteyiz. Çünkü bu grupta olmak ve iyi işler yapmak övünülecek bir iştir. Fakat her zaman iyi amaçlar güden bir grupta, kabul görme çabası olmayabilir. Aytmatov anlatılarında birçok noktaya ince ince temas ettiği gibi bu konuda da çarpıcı bir örnek mevcuttur.

Dişi Kurdun Rüyalari romanında, Majunkum bozkırında uyuşturucu madde bitkisi toplamak üzere bir araya gelen akran grubunda da grup tarafından kabul görme isteği vardır. Bunlardan Lenka, en genç olanlarıdır. Doymak ve daha iyi yaşamak için bu tehlikeli işi yapmaktadır. Onları doğru yola getireceğini düşünen genç Abdias, onun korktuğunu, bu işi istemeyerek yaptığını sezinlemiştir. Abdias, o grupta en genç olan Lenka için üzülmemektedir. Fakat Lenka, grubuna karşı ihanet olarak algılanmaması için elinden geleni göstermeye çalışmıştır. Abdias'ın, bu gençlere doğruyu göstermek için yaptıklarının yanlış olduğunu anlatması, para kazanmak için türlü türlü birçok yolun bulunduğunu söylemesi ve yaptıklarından dolayı tövbe etmelerini tavsiye etmesi üzerine grubun lideri Petruha:

- Sen ne halt edersen et, pişmanlık getir, günah çıkar, tövbe et! Biz kesemizi dolduracağız. Mangıra ihtiyacımız var bizim, anlıyor musun, mangıra! eğer bunları gülelim diye, eğlenmek için söylemişsen bir dahaki sefere iyi şeyler söylemeye çalış. Senin hangi laflarla kafa ütlediğini şef duyacak olursa

²⁶⁹ Özdoğan, a.g.e., s.18.

belânı bulursun. Söylemedin deme. Sırf iyilik olsun diye uyarıyorum seni. Cesaretimizi kırmaya çalışma. Bizim için para her şeyden önce gelir! Lenka, söyle şuna, sen Tanrı'yı mı istiyorsun, parayı mı?
- Parayı! dedi Lenka.²⁷⁰

Abdias bu konuşma üzerine susar ve grubu doğru yola getirmek için daha iyi bir vaktin olacağına inanır. Fakat içinde buldukları grup, bütünü küçük bir halkasıdır. Ve daha geniş olan grubun sarmal gücü, bu gençleri, Abdias'ın fikirlerine yönelmekten alıkoyacaktır. Tüm grupların trende birleşmesinde en büyük şef de onlara katılacak ve Abdias'ı fikirlerinden dolayı trenden atma vahşetine kadar sürükleyecektir.

Abdias trenden gruba ait olmadığı, düzeni bozmaya, daha çok genç olan üyelerin akıllarını çelmeye çalıştığı için atılmıştır. Bu grup için hem bir beladan kurtulmak, hem de içlerinde bir eğitim fırsatı olacaktır. Kurallara uymayanın sonu; vahşi ve kanunsuz bu grup için iyi bir eğitim fırsatıydı.

Grup elindeki kişilerin ruhuna o kadar tesir etmiştir ki, kaçakçılık sonrasında yakalanıp hapse götürüldüklerinde olanlardan ötürü ağlayan genç Lenka'nın ağlamasına dahi kızar, onun susturmak isterler. Abdias, daha birkaç gün önce kendisini trenden atan bu grubu hapiste görmüş, onlardan biri olduğunu söylemiştir. Grup onu tanımadığını söylemesi üzerine polisler Abdias'ı nezarethaneden çıkarmak üzereyken: *“Kısa bir sessizlik oldu. Sonra birden hüüngür hüüngür bir ağlama sesi duyuldu. Lenka idi ağlayan. Yüzü duvara dönüktü ama gözyaşlarının çeşme gibi aktığı görülüyordu. Petruha elini onun ağzına götürmüş, kulağına besbelli tehdit dolu bir şeyler fısıldıyordu.”*²⁷¹

Beyaz Gemi'de ise talihsiz çocuğun arkadaşı bile yoktur. Yedi yaş gibi oyun çağında olan bu çocuğun etrafında sadece kendisini hor gören yetişkin bakışların sıkışıklığı içindedir. *“Arkadaşsız, yapayalnız çocuk, onu kuşatan bu basit çevresinde yaşayıp gidiyordu.”*²⁷² Bir başka yerde de çocuğu olmayan Bekey Teyze, onu öfkeli ninenin elinden kurtarmak için şöyle demiştir: *“Sakin ol eneke (ana) sakın ol. Daha küçüçük bir çocuk o, nereden akıl edecek? Burada yapayalnız, hiç arkadaşı yok.*

²⁷⁰ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari*, çev. Refik Özdek, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s.136.

²⁷¹ Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari*, s.237.

²⁷² Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.9.

Bağırman neye yarar?”²⁷³ Bekey Teyze’sinin de dediği gibi çocuk yapayalındı. Görüldüğü üzere adsız çocuğun, aile, akraba ve son olarak da arkadaş sağaltımlarından hiç biri onun karşısına çıkmamıştır.

Beyaz Gemi’de çocuğun arkadaşlık ihtiyacını da yine kendisi sağlar. Hayalinde eşyalarıyla konuşur. Onlardan cevaplar alır. Bu durum Piaget’in bilişsel gelişim kuramında, Sembolik İşlemler Dönemi (3-4 Yaş)’nde animizm olarak açıklanmaktadır. Animizim, güneş, ay, ağaç, nesnelere vb. diğer varlıkların da insanlar gibi canlı olduğuna inanmak olarak tanımlanmaktadır.²⁷⁴ Adsız çocuk, dürbünüyle, çantasıyla konuşmaktadır. Eserde çocuğun yedi yaşında olduğu belirtilmiştir. Oysaki nesnelere canlıymış gibi konuşması 3-4 yaşlarına ait bir bilişsel gelişim göstergesidir. Çocuğun daha geçmişte kalan bir döneme ait yaşantı içinde olmasını ne kadar yalnız olduğuna ve sığınacak bir liman aradığına işaret eder. Eşyalarıyla konuşması bir tür kendini sağaltım aracı olarak kullanılmıştır. Bowlby’e göre de bağlanmanın sağlıklı gerçekleşmediği çocuklar etraflarındaki cansız nesnelere bağlanma gerçekleştirebilirler. Bağlanmanın cansız bir nesneye yönelmesi ve bunun devam etmesi Bowlby’e göre kesinlikle çocuğun, gelecekteki ruh sağlığına zararı olacağı görüşündedir.²⁷⁵ Bağlanmanın gerçekleştiği adımlardan birisi olan ‘*Güven Barınağı Olarak Anneye Kaçış*’²⁷⁶ maddesine göre adsız çocuğun kendini güvende hissetmediği, korktuğu anlarda cansız nesnelere olan çantasına ya da dürbününe yöneldiğini görmekteyiz. Ninenin, elbisesini kecinin kemirmesi üzerine çocuğa hiddetlenmesi üzerine:

“Çocuk dürbünü gözünden çekti. Büyük bir hüznle başını öne eğdi.

Çantasına dönerek:

Peki, şimdi eve nasıl gideceğiz? dedi alçak sesle. “Bütün bu olanlar benim yüzümden, aptal buzağının yüzünden.. bir de senin yüzünden ey dürbün.

Hep o beyaz gemiye bakmamı istersin benden. Senin de suçun var.”²⁷⁷ demiştir.

²⁷³ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.34.

²⁷⁴ Jean Piaget, *Çocuğun Gözüyle Dünya*, Çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s.149-169.

²⁷⁵ Bowlby, a.g.e, s.376-377.

²⁷⁶ Bowlby, a.g.e, s.367.

²⁷⁷ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.35.

5.5. Eğitim

Aytmatov anlatılarında çocuk eğitimine iki yönlü yaklaşımı görmekteyiz. Bunlar okul eğitimi ve okul dışı eğitimi olarak. Bunlardan okul dışı eğitim, başta aile ortamı olmak üzere topluma da görevler düşüren eğitim modelidir. Eserlerdeki aile ilişkileri ve toplum öğeleri, eğitim şekline de yansımış; sıcak bir yuvada ve toplumda büyüyen çocuğun hem ruhen hem de zihnen daha donanımlı olduğu vurgulanmıştır.

Korkuların hâkim olduğu, sevgisizliğin ve stresin hüküm sürdüğü evlerden ve toplumlardan ise ruhi sorunlu bireyler yetişmiştir. Aytmatov, kişinin hissi duyusunu, toplumun refahına endekslediği için bunların akademik başarısı, çoğu zaman yüksek gözükse de kıymetinin olmadığı mesajını vermiştir.

Sıcak aile ortamlarındaki çocuklar; masallarla, efsanelerle büyütülmüştür. Masalların genç kuşakları yetiştirmedeki gücüne önem veren Cengiz Aytmatov bu konudaki görüşleri şöyledir:

"Bilimin ve teknolojinin dönemi masallara inanamaz. Ancak bu masalları gereksiz sayarak bir kenara atmak değildir. Eğer böyle bir teşebbüse kalkışsaydık biz yazarlar, hatta insanoğlu olarak akılsızlık etmiş olurduk. Geçmişin tecrübelerini yok sayamayız. Masal, insanoğlunun tecrübelerini yansıtır. Bu yüzden masallarımızı korumalı, eskiden kalan yadigâr gibi sahip çıkmalıyız."²⁷⁸

Bunlardan en belirgin örnek; Gün Olur Asra Bedel’de Abutalip’in çocuklarına hatıra olarak yazdığı Nayman Ana, Raymalı Ağa destanlarıdır. Yine umudun sembolü olan Kirisk’e anlatılan Deniz Kızı Efsanesi ya da Beyaz Gemi’nin adsız çocuğuna anlatılan Maral Ana Efsanesidir. Çocuğu aile ile yaklaştırıp geçmişe ait değerleri öğrenmesini sağlarken, hayal dünyasını ve zihni kabiliyetlerini artırmaktadır. *“Masallar, çocuğu dış dünya konusunda bilgilendirir, hayal kurma yeteneğini geliştirir, iyilerin ödüllendirileceğini kötülerin cezalandırılacağını gösterir. Ana dilini düzgün*

²⁷⁸ Muhammed Ali İsmail Fakirullahoğlu, *Sulayman Rıspayev'in Sahneye Konulmuş Çocuk Oyunlarının Eğitim ve Terbiye Boyutu Üzerine Bir İnceleme*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s.39.

kullanmayı öğretir. Bu nedenlerden çocuğun eğitiminde masallardan mutlaka yararlanmak gerekir."²⁷⁹

Bir diğer eğitim alanı okul ise, kendi içinde ikiye ayrılan bir tutum sergilemiştir. İlki genelde köylerde olan ve öğretmeni kendi milletlerinden biri olan sağaltıcı mekânlar ile bunun karşıtı şehirlerde olan Sovyet okullarıdır. İlkinde en belirgin örnek İlk Öğretmen, Sultanmurat hikâyeleri olurken karşıt örneğini ise; Gün olur Asra Bedel'de Sabitcan ve Elveda Gülsarı'da Tanabay'ın şehirde okuyan oğlu ile görürüz.

Sultanmurat'ta baba oğlunun eğitiminde aktif rol oynamıştır. Ona atları; beslemeyi, sürmeyi, sevmeyi öğretmiş, tarlanın nasıl ekilip biçileceğini uygulamalı olarak göstermiştir. Sultanmurat hayata, farkına varmadan bu işlerden neşe duyarak hazırlanmıştır. İlk kez uzun bir yolda atları sürmesinden yüksek onur duymuştur. Babası çocuklarla iletişime geçebilen bir insandır. Yolda gittiklerinde topraklarına ait bir kuşun nasıl öttüğü hakkında bile oğluyla fikir yürütür, bildiklerini ona aktarır. Sonrasında kasıtlı olmadan aldığı bu eğitim, Sultanmurat'ta daha becerikli, daha zeki, daha lider ruhlu bir çocuğun oluşmasını sağlayacaktır.

Sultanmurat hikâyesinde, okul eğitiminden de bahsedilmiştir. Okul, köylerindeki bir okuldur. Öğretmenleri kendi yörelerinden İnkamay-Apay adında bir bayandır. Yoksulluk yaşanabileceği en üst noktadadır. Öyle ki samanla yanan sınıfta öğretmen konuşurken ağzından buhar çıkmaktadır. Ama bu mekânı Sultanmurat ve arkadaşları için sağaltıcı bir mekân olarak görmekteyiz. Hikâye sınıftaki bir ders ortamından bahsederek başlar. Derse, dolayısıyla hikâyeye umutla başlar yazar.

Okyanusta, Hint kıyılarındaki o masal adası Seylan anlatılıyordu. Sınıfta. (...) Öğretmenin anlattığına göre "yok" yoktu orada. Maymunlar, filler, muzlar (nefis meyvelermiş), dünyanın en iyi çayı, bilmediğimiz, görmediğimiz daha nice nice nefis meyveler, bitkiler... Ama bizi en çok imrendiren adanın sıcak oluşu, hep sıcak kalışı idi. O kadar sıcaktı ki, yıl boyunca giyim derdiniz olmazdı: ne çizme, ne şapka, ne çorap, ne palto. (...) Tam yaşanacak yerdi orası! Canınızın istediği yere gidersiniz. (...)²⁸⁰

²⁷⁹ Mehmet Murat Döğüsgen, a.g.e, s.26.

²⁸⁰ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.75.

Savaşın ölüm ve yoksullukla kavurduğu küçük yüreklere anlatılan ders, umudun yaşatılma gayretidir. Bu nedenle Sultanmurat'taki okul ögesi sağaltıcı bir mekândır.

Bir başka yönü ise öğretmen İnkamay-Apay'ın, öğrencilerinin Aksay Komandosu olarak alındığındaki üzüntüsüdür. Bu üzüntü öğrencilerini seven bir öğretmenin duruşudur ki Öğretmen yaklaşımlarında ideal olanın “*Uygun pedagojik yaklaşımla bilgiyi yaymak, grup veya bireyin problemlerine eğilmek*”²⁸¹ olarak belirtebiliriz. Olumlu bir öğretmen tarafından, öğrencinin kabiliyetleri fark edilip, özgüveni yüksek, öğrenmeyi kendi iç kontrol sisteminde haz duymayla birleştiren mutlu bireylerin yetişmesini sağlamaktadır.

İnkamay-Apay'ın, Sultanmurat'ın daha dayanıklı, güçlü, kabiliyetli olduğunu vurguladığını sık sık görürüz. Bunlardan: “Onu pencere yanına öğretmen oturtmuştu. “Sultanmurat, sınıfın en güçlüsü sensin, soğuğa dayanırsın” demişti ona.”²⁸² İlgi çekmek için öksürdüğünde ise; “Sebepsiz yere öksürüyor ve sorularıma cevap vermiyorsun. Bari git biraz saman getir de sobayı yak!”²⁸³ demiştir. Atlara bakım yapıp pullukları onardıklarında ise İnkamay-Apay yine Sultanmurat'a ve arkadaşlarına pedagojik desteğini esirgememiş: “-Aa, çok iyi atlar, çok iyi bakıldıkları belli, aferin size.”²⁸⁴ demiş, şu duygu ve düşüncelerini çocuklarla paylaşmıştır:

İnkamay-Apay çok memnun olmuştu. Ayrılmadan önce, onları okuldan almalarına çok üzüldüğünü, karşı çıktığını, ama burada gördüklerinden sonra, bu küçük fedakârlığın boşa gitmediğini anladığını söyledi. Şimdi önemli olan savaş, savaşın kazanılması, askere gidenlerin bir an önce dönmeleriydi. O zaman yitirilen zaman kazanılacaktı ve mutlaka arayı kapatacaklardı.²⁸⁵

Sultanmurat'taki okul eğitimi ve öğretmen, çocukların öz güvenlerini geliştirici roledir.

²⁸¹ Yavuzer, Ana- Baba ve Çocuk, s.188.

²⁸² Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.77.

²⁸³ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.101.

²⁸⁴ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.132.

²⁸⁵ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.133.

İlk Öğretmen'imde de okul, Sultanmurat hikâyesindeki gibi köylerindeki bir okul ve yörelerinden bir öğretmen vardır. Öğretmen Duyuşen, akademik ve pedagojik anlamda donanımlı olmasa da verilen görevi yerine getirmeye inanmıştır. Bunun için hiç kimsenin yardım etmemesine rağmen, bir tepenin başında derme çatma bir okul kurmuştur. Okulun kurulumu sırasında çocuksu merakıyla okula giden Altınay ve arkadaşları ile Öğretmen Duyuşen ilk kez o zaman karşılaşır. Altınay, o kadar hor bakışlar altında büyümüştür ki birkaç dakikalık bir konuşmada tanıdığı, sevgi dolu tebessüm gösteren Duyuşen'i daha orada sevmiştir. Heyecanla atan kalbiyle onun için bir şeyler yapma isteğindedir. Arkadaşlarına da düşüncesini açıklar fakat hiç biri yanaşmaz. Kendisi akşam evde yiyeceği dayağı bilmesine rağmen, bütün gün topladığı tezекleri okula bırakır.

Söylediğimi yapmadıkları için kızlara darıldığımdan mı, yoksa küçük yaşlardan beri bütün isteklerim kaba insanların tokatlarıyla karşılandığı için, bana böyle sıcak, içten gülümseyen, yüreğimi ısıtan Duyuşen'e teşekkür etmek istediğimden mi, bir şeyler yapmalıydım. Ve ben iyi biliyorum inanıyorum da buna, hayatımın akışı, ömrüm boyunca duyduğum sevinç ve acılar o günkü bir çuval tezек olayına bağlıdır. Böyle kesin konuşuyorum. Çünkü o gün, hayatımda ilk defa düşünmeden, başıma geleceklerden korkmadan, önemli saydığım, uygun gördüğüm bir iş yaptım. Okula döndüm, çuvalı kapının önüne boşaltıp var gücümle tepelere koştum. Tezек toplamaya başladım yeniden.²⁸⁶

Öğretmen Duyuşen, öğrencileri okula vermek istemeyen ailelerden çocukları zorla da olsa almıştır. Zorla aldığı öğrenciler arasında zeki, kabiliyetli ve yüksek hissiyatlı Altınay da vardır. Öğretmen Duyuşen, Altınay'ı, yanında kaldığı amcası ve teyzesinden korumak için çaba göstermiştir. Altınay'ın yaşlı bir adama gelin edileceğini engellemek istediğinde dayak yese bile Altınay'dan vazgeçmemiş ve onun haklarını korumaya çalışmıştır. Öğretmen Duyuşen, jandarmalarla Altınay'ı kaçırın kişi basıldığında o kişiye şöyle söylemiştir: *“Sen taze çimenlere basar gibi bu kızı çiğneyip kuruttuğunu sanıyorsun değil mi? Aldanıyorsun, çok aldanıyorsun. Senin çağın geride kaldı, şimdi*

²⁸⁶ Aytmatov, *İlk Öğretmen*, s.20-21.

onunki başlıyor”²⁸⁷ Öğretmenin idealist tutumuyla; körpe bir fidan, hayata uzamak üzere ikinci kez başlayacaktır.

Cebinden küçük bir sabun çıkardı, bana uzattı:

“Buyur al Altınay! Ben gider atı otlatırım. Soyun, bir güzel yıkan şu dere, hiç utanma! Olanları unut, bir daha hiç hatırlama. Yıkan Altınay, hafifleyeceksin.” Duyuşen uzaklaşınca soyundum. Cesaretle suya girdim. (...) Avucuma doldurup üstüme serptim, soğuk damlalar parıldayarak bedenimden dökülüyordu. Günlerdir ilk defa güldüm. Gülmek ne güzel şeymiş. Avuç avuç su serptim üstüme. (...) “Götür su, götür, bugünlerin kirlerini, bütün köpüklerini al götür benden. beni kendin gibi berrak, temiz yap.”²⁸⁸

Duyuşen, Altınay’ı şehirdeki okula uğurlarken ona: “*Güle güle Altınay, güle güle ak günüm benim.*”²⁸⁹ Demiştir. Öğretmen Duyuşen, destekleyici öğretmen tavrını, Altınay genç bir kız olup kendisini sevdiğini yazdığı mektubuna da cevap vermeyerek sürdürmüştür. Öğretmen Duyuşen, Altınay’ın başaracağına gerçekten inanmıştır. Bu inanç; on dört yaşından itibaren yatılı okulda yetişen küçük kız, saygın bir öğretim üyesi olana dek takip edecektir.

İlk öğretmen eserinde Öğretmen Duyuşen Lenin’i seven ve Sovyet Okullarını yücelten bir karakterdir. Altınay’ın çok kötü bir geçmişten kurtuluşu ermesindeki önemli basamaklardan biri olarak gösterilen Sovyet Yatılı Okulları, bu eserde, ötekileşmenin adresi olarak görülmemiştir.

Deve Gözü hikâyesindeki genç Kemal’in idealist ve kendinden emin tutumunun altında da bir öğretmen vardır. Tarih öğretmenleri Aldiyarov’u can kulağıyla dinlediğini belirten Kemal, üzerinde konuştuklarının hepsini de onun sayesinde olduğunu bilmektedir.²⁹⁰ Kemal, bakir toprakların fatihi olma hayalleriyle geldiği Anarkay düzlüğünde, Abakir adındaki ham ruhlu kişi tarafından aşağılanmış oldukça zor günler

²⁸⁷ Aytmatov, *İlk Öğretmen*, s.50.

²⁸⁸ Aytmatov, *İlk Öğretmen*, s.51.

²⁸⁹ Aytmatov, *İlk Öğretmen*, s.53.

²⁹⁰ Aytmatov, *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu, Deve gözü*, s.77.

yaşamıştır. Fakat Kemal, eğitiminin kendi içinde açtığı ufuklarla yılmamış ve sonunda da kendini gerçekleştirebilme yolunda birçok kazanım edinmiştir.

Beyaz Gemi’de adsız çocuğun, ev kaynaklı eğitiminde Mümin Dede’nin anlattığı masallar dışında bir şey yoktur. Küçük bir çocuk olan adsız çocuk, ona tek yakınlık gösteren kişiye inanır ve bu masallar onda bir değerler sistemi oluşturur. Dedesinin anlattığı Maral Ana Destanı’na göre; sonu gelmiş olan halkından kalan iki çocuğu Maral Ana besler büyütür. Soylarının devamını Maral Ana’ya borçludurlar. Çocuk saf duyuşuyla bu efsaneye inanır ve özümser. Anlatılan bu efsane ve masallar çocuğun hayal dünyasını geliştirir. Çocuk Maral Ana’ya o kadar inanmıştır ki rüyasında onunla konuşur. *“Dedem ve ben seni çok seviyoruz Boynuzlu Maral Ana. Uzun zamandır yolunu gözlüyorduk.”*²⁹¹

Adsız çocuğun okul eğitimine dair yaşantıları ise kendisine alınan siyah bir okul çantasıyla başlar. Dedesi, etraftakilerin *“delirmiş”*²⁹² demesine rağmen çocuğu beş kilometre uzaktaki okula götürüp getirir. Eserde okulun eğitimine ve öğretmene ait belirgin bir vurgu yoktur. Hikâyede çocuğun büyük bir istekle okula gitme, geç kalmama arzusu verilmiştir. Geç kaldığı bir gün, okula varıncaya dek ağlamıştır ve dedesi *“Allah vere de hep böyle sevse okumayı”*²⁹³ diye geçirir içinden. Bir yandan da bu kadar ağlamasının altında, içindeki sıkıntılardan kaynaklandığını da düşünür. Çocuğun okula karşı olan bu ilgisi de nineyi kızdırmaktadır. Öte yandan ham ruhlu enişte Oruzkul da çocuğun okula götürülmesi sırasında yaşanan aksaklıklar nedeniyle oldukça öfkelidir. Okul eğitimine yönelik yaşantıları; çocuğun ev ortamındaki sıkıntıları, sevgisizliği yüreğinde taşıması ve bu ortamdan kaçış/kurtuluş aracı olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Gün Olur Asra Bedel’de aile eğitimi ve okul eğitiminin her ikisi de işlenmiştir. Aile eğitiminde, Abutalip’in çocuklarına bırakmak üzere yazdığı efsaneler, çocuklarının öğretimi için çabaları ve yine çocukların hayat deneyimlerini artıracak tecrübe arayışları yer almıştır. Abutalip’in çocukları için; evlerinde okul gibi bir ortam kurmaları,

²⁹¹ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.106.

²⁹² Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.22.

²⁹³ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.88.

yağmurda çocuklarla çılgınca oynamaları ya da gece yarısı pencere kenarında saatlerce eski hatıralarını yazmasını örnek verebiliriz.

Okul eğitiminde, Gün Olur Asra Bedel’de yöresel küçük okuldan çıkılmış ve Sovyet Yatılı Okulları olarak yer almıştır. Bu okullarda çocukluğu geçen ise, romanda karşı değerlerde kişi bazında yer alan çağdaş mankurt Sabitcan’ı görmekteyiz. Sabitcan, küçük yaşta gittiği yatılı okulda ailesine ve milletine ait sıcaklığı ve değerleri kaybetmiştir. Sistemi bir soba, insanları ise bir yakıt olarak gören rejim, Sabitcan gibileri çocukluk yaşından itibaren kendi öğretileri üzerine yetiştirmiş ve milli benliğinden utanan, milli öğeleri yok edici güce dönüşen kişiler haline getirmiştir. Kitapta bu silikleşmenin nedeninin ev sıcaklığından yoksun büyüme olduğuna özenle vurgu yapılmıştır. Yedigey’in hatıralarında geçen Kazangap’ın eşi Bikey’in oğluyla ilgili şu sözleri Sabitcan’ın değişimindeki nedenleri göstermektedir: “*Yatılı okula gideli sanki bizim yabancımız oldu. Ne evini biliyor, ne ana-baba tanıyor! Felaket bu!*” dedi.²⁹⁴ Romanın genelinde Sabitcan’ın nasıl bir rejim kandırılmışı olduğunu pek çok yerde görürüz. Bunlardan; Sabitcan’ın, babasının ölümü ile sergilediği umursamaz ve aşağılayıcı tavırlar ile rejime ait söylediklerini örnek olarak verebiliriz.

Ne sandın ya! İnsan ancak merkezden verilen programa göre hareket edebilecek. Keyfince yaşadığını, dilediğince hareket ettiğini sanacak ama aslında her şeyi, aldığı nefesi bile yukarıdan verilen programa uygun olacak. Oradan ayarlanacak her şey. Bir şarkı söylemen mi gerek? Merkez bir sinyal verecek ve sen şarkı söyleyeceksin. Dansetmen, oynaman mı gerek? Başka bir sinyal verecekler ve sen başlayacaksın oynamaya. Çalışmak mı istiyorsun? Yine sinyalle çalışacaksın, hem de ne çalışmak! Hırsızlık, soygun ya da başka bir suç işlemek olmayacak artık. Bütün bunlar eski kitaplarda kalacak. Çünkü insanın her davranışı, her işi, bütün düşünceleri ve istekleri, her şey, önceden tespit edilecek. (...)²⁹⁵

Sabitcan’ın yetişkin yaşında ulaştığı milli kimliğinden utanma, ait olmadığı bir bütünün parçası olma hevesi, ailesine ve geleneklerine olan öfkesinin temelinde, rejimin bireyleri sistematik olarak silikleştirdiği Sovyet Okulları bulunmaktadır. Küçük bir

²⁹⁴ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, s.228.

²⁹⁵ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, s.48.

çocukken bu sistematüğün içerisinde giren Sabitcan, Korkmaz'ın detaylı bir şekilde üzerinde durduğu öteki kavramının tipik bir örneğidir.²⁹⁶ Sabitcan'ın çocukluğuna, bilinçli bir şekilde müdahale ederek aile ilişkilerinde dahi iğreti konuma düşecek kadar yabancılaştırılmasını sağlıklı bir ruh halinden oldukça uzaktır. Bugünü geleceğe taşıyacak olan çocuk Sabitcan, artık bir babadır. Kendine ait değerler kapsamında aktarması gereken hiçbir değere sahip olmadığı gibi yıkıcılıkta da özne konumuna dönüşmüştür. Zincir halkalarından birisi olan çocuk Sabitcan, Sovyet yatılı okullarında işlevsiz hale gelmiş ve geçmişini geleceğe taşıyacak bir halka olamamıştır.

Yedigey, babasının cenazesi başında “*akşam eğlencesine katılmış gibi habire (votka) içerek*” (s.55) keyiflenen, oradan buradan öğrendiği kulaktan dolma bilgileri kesin ve değişmez doğrular olarak anlatan, kız kardeşiyle cenaze daha kalkmadan kavgayatutuşan ve “*her gelişinde aynı lafları geveleyen*” (s.55) Sabitcan'ı gördükçe, dinledikçe; gelecek endişesine kapılır. Çocuklarının benliklerini tahrip ettiğini sandığı komünal eğitim sistemini sorgular.(...)²⁹⁷

Bunların hepsi masal, Yedike, eski masal. Adamlar burada dünya çapında, uzay çapında meselelerle uğraşıyorlar, sen de tutturmuşsun “Mezarlığımız, Ana-Beyit'imiz!” diye. Kime senin mezarlığından? Kimse dinlemez seni. Onlar için boş şeylerdir bunlar. Dinlemek şöyle dursun bizi yanlarına bile sokmazlar!²⁹⁸

Sovyet okulları çemberinde ötekileşmiş bir diğer çocuk da Elveda Gülsarı'da Tanabay'ın oğludur. Bu çocuğun, ailesi ile olan bağlarının zayıf olduğunu ve evlendiği kişinin kendi değerleri üzerinde rahatça hakaret edebildiğini görmekteyiz. Tanabay, yaşlanmış atı Gülsarı ile birlikte, ikinci torununun doğumunu kutlamak üzere ilçede oturan oğlunun evine gittiğinde, gelininden oğlunun yanında şu sözleri duymuştur:

- Ömrünü çobanlık, yılkıcılıkla geçirecek olduktan sonra parti üyesi olmanın ne yararı var? Seni partiden de kovdular işte. Bu yüzden çocuğun yükselmiyor. Yüz yıl çalışsa bundan başka bir şey olmayacak! Sizin

²⁹⁶ Korkmaz, *Aytmatov Anlatularında Ötekileşme Sorunu*, s.19.

²⁹⁷ Korkmaz, *Aytmatov Anlatularında Ötekileşme Sorunu*, s.23.

²⁹⁸ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, s.418.

umurunuzda mı? Dağda oturuyorsunuz Biz de senin yüzünden sıkıntı çekiyoruz!

- Tanabay geldiğine, geleceğine pişman olmuştu. Gelini susturmak, sakinleştirmek için:

- Mademki böyle, ben de partiye yeniden girmek için başvurayım bari, demişti çekine çekine.

- Yaa, çok mu gereklisin partiye? Ne zaman gelecek acaba diye gözlerini dört açıp seni bekliyorlar? Senin gibi bir ihtiyar olmadan işlerini yapamazlar mı sanıyorsun! diye bar bar bağırıldı gelin.²⁹⁹

5.6. Sosyal Çevre Şartları

Aytmatov anlatılarında sosyal çevre şartları, kişiyi ve kitleleri derin bir şekilde etkilediğine vurgu yapılmıştır. Yoksulluk, savaş, kıtlık, yönetsel baskılar gibi konularda sıkıntı çeken toplumunun sesini duyururken her zaman olduğu gibi bu konuları evrensel boyutlarıyla işlemiştir. Biz burada bahsi geçen sosyal çevre şartlarının, çocuklar üzerindeki psikolojik tesirini inceleyeceğiz.

5.6.1. Toplumsal İlişkiler

Eserlerin ağırlıklı kısmının, doğu kökenli bir topluma ait yaşantıları anlatmasıyla geleneksel öğelerin sıkça vurgulandığını görmekteyiz. Bu öğelerin, ya Gün Olur Asra Bedel'de olduğu gibi kaybolmak üzere olduğundan yakınılır ve eksikliklerine vurgu yapılır ya da Yüzyüze'de olduğu gibi vicdani sesin duyulmasında belirleyici faktör olarak yerini alır. Bunlardan komşuluk ilişkisi ve toplum tutumlarının ağırlıklı olduğunu görmekteyiz.

Ceballo ve McLoyd'un yaptığı, kendi kültürümüzde de anlamlı yer bulacak bir araştırması şöyledir: özellikle, maddi ve manevi sosyal destek ile daha iyi ana-baba olmak arasında pozitif bir ilişkinin, iyi komşuluk ilişkilerinin olduğu yerlerde daha

²⁹⁹ Aytmatov, *Elveda Gülsarı*, s.228.

yüksek olduğu görülmüştür.³⁰⁰ Biz bu desteği Aytmatov anlatılarında etkileyici bir şekilde görmekteyiz.

Komşuluk ilişkileri sonucu gelişen ve topluma hizmet eden bir yakınlığın etkilerini en çok Gün Olur Asra Bedel'de Yedigey ile Abutalip arasında görmekteyiz.

Yedigey, Abutalip'in aklına, bilgisine değer verir, saygı duyardı. Ama asıl beğendiği tarafı ağırbaşlılığı, ailesine bağlılığı, çocuklarının iyiliği ve geleceği için kendi hayatını hiçe sayar gibi çalışmasıydı. Kuvvetini de bundan alıyordu zaten. Bu yeni arkadaşını dinledikçe, bir insanın başkalarına yapabileceği en büyük iyiliğin, çocuklarını iyi terbiye etmek, iyi yetiştirmek olduğunu da anlıyordu. Bunun için başkalarının yardımına da gerek yoktu. İnsan bu işe her gün zaman ayırmalı, adım adım gitmeli, kendini tamamen ailesine, çocuklarına vermeliydi.

Yedigey, komşusu Abutalip'in çocuklarına karşı olan tutumlarından etkilenmiş ve elinden geldiğince kendi çocuklarına o da yapmaya çalışmış ya da bunun için fırsat kollamıştır. Çocukla ilgilenme yollarını gözlemlemiş ve bu ilginin çocuklardaki etkilerini fark etmiştir. Böylece Yedigey'in daha iyi bir baba olma gayretini görmekteyiz.

Sultanmurat'ta, baba Bekbay, altı aylık bir işçilikten döndüğünde çocukları ve eşi sevinç gözyaşları dökerek etrafında mutluluktan dönerler. Onların bu halini gören komşuları da mutluluktan ağlamaktadırlar. Komşular, tıpkı ev halkından biri gibi gözyaşı dökmektedirler. Demek ki Sultanmurat ve diğer çocuklar etrafları tarafından da sevilen sahip çıkılan çocuklardır. *“Onu bağına basan babasının gözlerinden de yaşlar boşanıyordu. Komşular da koşup geldiler, duygulanıp ağladılar.”*³⁰¹

Sultanmurat'ta, çocuğun karakterindeki gelişime toplumdan gelen etkinin örneklerinden bir diğeri de baba Bekbay ile Sultanmurat'ın şehre gittiklerinde yaşanan bir olayla vurgulanır. *“Önce Bekbay'ın dostları yerli Özbeklerle konuştular biraz. Bekbay: “Essalâmü aleyküm! Bakın bu benim büyük oğlum! diye Sultanmurat'ı tanıtıyor, onlar da ayağa kalkarak ve ellerini göğüslerine, kalplerinin üzerine koyarak*

³⁰⁰ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s.86.

³⁰¹ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.81.

ona “Hoş geldin” diyorlardı. Bekbay gururlanıyor, “Ne kibar insanlar şu Özbekler, büyük küçük demeden herkese saygı gösteriyorlar” diyordu.”³⁰² Küçük yaşta bir çocuğa gösterilen bu saygı şüphesiz çocuğun kendisini değerli hissetmesine neden olacak ve şahsiyet gelişimini kuvvetlendirecektir.

Sultanmurat gibi içinde yaşadığı toplum tarafından da kuşatılan bir diğer çocuk Kirisk’tir. Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek’teki Kirisk, hayatı erken öğrenmesi böylece ileride daha başarılı bir balıkçı olması için; dede Orhan, amcasının oğlu Mılgın ve babası Emrayin ile denize açılmıştır. Yaşadıkları yerde balıkçılıkla uğraşan en deneyimli ve yaşlı kişi olan Orhan Dede, Kirisk’i kayığa ilk aldığı andan itibaren çocuğa göre bir dille konuşur, onun korkularının olağan olduğunu hissettirmeye çalışır. Bir yandan da çocuğun denizle olan deneyimlerinin başlaması için yine çocuğa göre sorular sorar, şakalar yapar. Ala Köpek’in nerede kaldığı, karnındaki gözlerin nasıl gördüğü, suyun önemi bunlardan bazılarıdır. Bu kısa yolculukta, denizkızının efsanesini, gökte uçan kuşun, kurtuluşun ipucu olduğunu anlatır. Her şey ve her yer karanlığa gömülüp, oldukları yerde çakıldıklarında ise Orhan Dede, en çok çocuk için üzülür. Kendi hakkı olan suyu ısrarla içmez ve en sonunda da soğuk ve derin sulara kendisini ilk bırakan kişi olur. Bunu kendisinden daha genç olan Mılgın, Emrayin ve özellikle de Kirisk için yapmıştır. Daha sonra bu yaşatmak için ölüme gidişi, Mılgın ve en son olarak da baba Emrayin yapacaktır.

İnsani ihtiyaçlar doğrultusunda susamış ve ölümün nefesi enselerine gelmiş olan bu kişiler, tatlı olan yaşamdan çocuk Kirisk için ayrılmışlardır. Daha on bir yaşındaki bir çocuğa verilen bu değer çok kıymetlidir. Kirisk, ailesinden sonra toplum tarafından da kuşatılmış ve böylesi bir kriz anında yetişkinlerin aldıkları zor kararlar neticesi yaşamda kalmıştır. Ailenin ve toplumun; sevgi, sorumluluk ve bilinç dolu bu tutumları Kirisk’te karşılığını bulmuştur. Daha kayıktayken Orhan Dede, Mılgın ve babacığı Emrayin onun benliğinde yaşamaya başlamıştır. Minnet duyguları içerisinde ve umulduğu gibi geleceği yaşatacak bu çocuk, taşıması gereken değerleri bu kısa yolculukta yaşadıkları zor durumlar nedeniyle edinmiştir. Kurtuluşa yaklaştığında, bu kişileri hiçbir zaman unutamayacağını ve gururla yarınlara aktaracağını görmekteyiz: “*Es rüzgâr, dayan rüzgâr, sakın durma! (...) İster misin sana Orhan adını, Orhan*

³⁰² Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s.95.

Ata'nın adını vereyim? Seni hep Orhan Rüzgarı diye çağırırım, sen de beni tanırsın... (...) Dalgalar, kayığımı itip götürüyorsunuz, ne iyisiniz şimdi! Size Mılgın Akay Dalgaları diyeceğim. (...)"³⁰³ Ve Kirisk, adını gökteki en parlak yıldız olan Emrayın Yıldızı'ndan alan babayı her zaman minnetle anacaktı.

Kitapta Kirisk'in bu seferden sorunsuz bir şekilde döndüğünde yapılacaklar da geçmektedir:

Denize işte böyle açıldılar. Ama şansları yardım eder, avları bol olursa, dönüşleri pek farklı olacaktı. O zaman büyük bir törenle karşılayacaklardı çocuğu. Genç avcı için şenlik düzenlenecek, denizin cömertliğini öven şarkılar söylenecekti. (...)Akağaç dallarından yapılan tokmaklar kütükten oyulmuş davulları gümbür gümbür dövecek, dans edenlerin ortasında şaman –oymağın en bilge kişisi- 'Toprak' ve 'Su' ile konuşacak, onlara oymağın yeni avcısı Kirisk'i anlatacaktı. Evet, şaman Toprak ve Su'ya Kiriskten söz ederek ona daima cömert davranmalarını isteyecekti. Büyüler yapacak, dualar okuyacak, Kirisk'in karada ve denizde şansının açık, getirdiği avları küçükler ve yaşlılar arasında eşit olarak paylaştıran büyük bir avcı olması dileğinde bulunacaktı.(..)³⁰⁴

Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek'te görüldüğü gibi; toplum, sağaltıcı bir öge olmuştur. En yakın halkadan, en geniş halkaya kadar çocuk, toplum tarafından sarmalanmıştır. Şüphesiz böyle bir toplum içinde çocuk; mutlu, huzurlu, başarılı, geçmiş ile bağları kuvvetli bir birey olacaktır. İleride kendini gerçekleştirme yolunda bir birey olarak daha başarılı bir yol alacaktır.

Komşuluk ilişkilerinde çocuk, Yüzyüze hikâyesinde, vicdani sesin duyulmasını sağlamış Seyde'yi doğru yola yönlendirmiştir. Komşu Toytay'un küçük oğlu Asantay'ın aç ve sefil haliyle Seyde'ye ineklerinin doğuracağı günü beklediğini heyecanla anlatmıştır. Çocuğun bu haline yakından şahitlik eden Seyde, hamile ineği kaçıran kocasından tiksindir ve onu elleriyle askerlere teslim eder. Bu süreç içerisinde Asantay'ı değerlendirecek olursak; babası cephede ölmüştür ve yoksulluk dört bir

³⁰³ Aytmatov, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, s.189-190.

³⁰⁴ Aytmatov, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, s. 97.

yandan kuşatmıştır. Kendi kocasını her şeye rağmen saklayan Seyde, komşusunun oğlu Asantay'ın ve kardeşlerinin düştüğü zor koşullar için kocasından nefret etmiş ve yakalatmıştır. Bu üst düzey komşuluk ilişkisinden, çocukların daha iyi bir çevre tarafından sarmalandığından bahsedebiliriz. Savaş, yoksulluk, kıtlık gibi zor koşullarda böylesi bir koruma sarmalı çocuklar için her zaman faydalı olacaktır. Başta fiziki sorunlardan (hastalık, gelişim geriliği, sakatlık vb.) korunma sağlarken ruh sağlığında da daha sağlıklı çocuklar yetişmesini sağlayacaktır.

Toprak Ana'da, çocuğun toplumla buluştuğu noktalar; gençlerin savaşa gittiklerinde kalanların birbirlerine olan desteklerinde görürüz. Bu destek; gerek manevi gerekse de son avuç buğdayını, ekilmesi için köye veren maddi destektir. Tolgonay'ın torunu Canbolat ile komşuları Bektaş'ın ilişkileri de önemli veriler içermektedir. Tolgonay'ın Canbolat'la ilgili gerçekleri kendisine anlatmadığını ve toplumun yargılarından da çekindiğini görmekteyiz. Fakat tüm olanlara fiilen şahitlik eden Bektaş, Canbolat'a karşı özel bir yakınlık hissetmektedir. *“Kendisi de bir aile babası olduğu halde, bir çocuk gibi heyecanla, sabırla uğraştı tamir için. Onun Canbolat'a bir zaafı vardı. Çocuğun başına ufak bir şey gelecek olsa, hemen okula gider öğretmenleriyle konuşurdu.”*³⁰⁵ Canbolat, aslında kan bağı olarak içinde yaşadığı yerde kimseyle akraba olmamasına rağmen başta Tolgonay sonrasında da Bektaş gibi toplum öğeleriyle korunmuş, sağlıklı bir çocukluk geçirmektedir.

Beyaz Gemi'de yakın toplum ögesi, akraba olan üç evden ibarettir. Korkmaz'ın, dışarıdan bakınca huzuru simgeleyen pastoral bir resim gibi³⁰⁶ durduğunu söylediği bu üç ev; doğanın onlara sunduğu birçok güzelliği silecek kadar, stres ve gerginliklerle doludur. Bu gerginlik, iletişime kapalı Orozkul ve öz olmayan ninenin eseridir. *“Orozkul'un bu cehennemi yüzü, dağ başındaki bu doğal cenneti kâbusa dönüşerek tüm sevinçleri, mutlulukları ve içtenlik düşlerini yutar.”*³⁰⁷

- Orozkul enişte, bak bir çantam var benim! Dedem aldı, okula gideceğim..

- Ay senin...

³⁰⁵ Aytmatov, *Toprak Ana*, s.134.

³⁰⁶ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.66.

³⁰⁷ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.68.

Korkusu geçmemiş olan Orozkul güçlükle dizgine asılarak çocuğa bir küfür savurdu.

Sonra, sarhoşluktan ve uykusuzluktan kanlanmış gözlerini çocuğa çevirerek:

- Sen de nerden çıktın? Nereden geliyorsun? Dedi.

Çocuğun coşkusu, neşesi kaçmıştı. Birden kısılan sesiyle cevap verdi:

- Eve dönüyorum... Şey.. çantam var, onu Seydahmet'e gösterdim de..³⁰⁸

Beyaz Gemi'de yine o topluluktan, öz olmayan nine de çocuğun sevinç ve hayallerini katı bir şekilde yıkan, merhamet etmeyen kişidir. Hayata karşı olan öfkesini, çocuktan çıkarır. Kendisine tahammül edemediği gibi ona ait en küçük bir eşyaya, hatta hayallerine bile tahammül edemez: *“Dedeni medeni dinlemem hiç! Kaç defa söyledim şu bakılan şeyi kaldırıp at diye! O lanet gemiye bakıyordun. Yanıp kül olsa, dağlara gömülüp gitse de kurtulsam ondan!”*³⁰⁹ Bir başka yerde: *“Şu pis çantaya neden bu kadar yapıyorsın bilmem ki, bari onunla evlensen de başlık parası vermekten kurtulsak! derdi.”*³¹⁰

Beyaz Gemi'de daha geniş çaplı bir toplum ögesi, taziye ziyaretlerinde karşılaşılan insanlardır. Yazar bu gibi yerlerde çocuğu, yaşlılığına rağmen herhangi bir ayrıcalık gösterilmeyen ve gittiği yerlerde yaşına rağmen ayak işlerini yapan Mümin dedenin yanında olduğunu söyler. Dedesinin yaşına rağmen gösterilmeyen saygı, onunla birlikte gelen adsız çocuğa da gösterilmemiştir. Varlığı hissedilmemiştir. Sultanmurat'ta gördüğümüz yiğit Bekbay'ın oğlu olma sıfatı ve yaşlı Özbeklerin ayağa kalkarak selamlama vurgusunu hatırlayacak olursak, adsız çocuğun toplum tarafından da bir yakınlık göremediğini belirtebiliriz: *“Uzaktan torunu ile birlikte yas şölenine gelen bu ihtiyar adam, çay taşır, ayak işlerini yapardı. Onun yerine kim olsa çatlardı kahrından. Ama o hiç aldırılmıyordu bunlara. Kıvrak Mümin'in davetlilere hizmet etmesine kimse şaşmazdı.(...)”*³¹¹

Beyaz Gemi'deki dar ve geniş toplum halkalarının her ikisinde de adsız çocuk, örselenmiş, ötelenmiştir. Çocuğa bağlanma öğelerinin yolu, toplumun belirleyicisi olan

³⁰⁸ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s. 25.

³⁰⁹ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.33.

³¹⁰ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.86.

³¹¹ Aytmatov, *Beyaz Gemi*, s.15.

Oruzkul ve üvey nine tarafından kapatılmıştır. Çocuğa sevgi ya da saygı duyulmamış, çocukluğa dair özel bir yaşantı oluşturulmamıştır. Bu nedenle çocuk çekingen, korkak ve aşırı duygusaldır. Çocuk stresli durumlarda, kendi hayal dünyasında bağlanma gerçekleştirdiği Boynuzlu Maral Ana objesine sığınmaktadır.

5.6.2. Yoksulluk ve Savaş

Yoksulluk ve savaş, Aytmatov anlatılarında üzerinde çok durulmuş iki konudur. Zira hem savaşlar hem de yönetim sistemleri, halkın sürekli yoksul olmasına neden olmuştur. Yoksulluk ve savaşlarda en çok etkilenen sırasıyla çocuklar, yaşlılar ve kadınlar olmuştur. Aytmatov da eserlerinde savaşı, cephe gerisindeki boyutuyla işlemiştir.³¹² Biz burada yoksulluk ve savaşın, Aytmatov eserlerindeki çocuklarda nasıl psikolojik bir etki yarattığını inceleyeceğiz.

Sultanmurat'ta yoksulluk, savaş nedeniyledir ve tüm ağırlığıyla çocuk ve kadınların üzerine çökmüştür. Sınıfta ders görülen ortam şöyle tasvir edilmiştir: *“Isıdan çok kül veren samanla ısıtılan bir sınıfta söylüyordu Tinaliev bunları. Cephenin ihtiyacını karşılamak amacıyla Aksay gibi uzak bir yere giderek yüzlerce hektarlık alana buğday ekilmesi gerektiğini söylerken, sanki dışarıda, açık havada imiş gibi ağzından buhar çıkıyordu.”*³¹³ Sınıfta soba yanmasına rağmen ağızlarından konuşurken buhar çıkan bir tablo öğrenciler öksürmekten ve titremekten kendilerini alamadıkları gibi soğuktan yüzleri morarmış bir vaziyette ders işlemektedirler. Ne yazık ki eve gittiklerinde de durum pek farklı değildir. Etraftan topladıkları çalı çırpılarıyla tutuşturulan bir soba ve her yönüyle kıt kanaat geçinilen bir sofa.

Savaşın ellerinden çekip aldığı büyük erkek gücünün eksikliği nedeniyle yoksulluğun diz boyu hüküm sürdüğü Sultanmurat hikâyesinde, çocuklar hayata erken atılmak zorunda kalmışlardır. Yaşadıkları her bir günde savaşın olmadığı zamanları hayal etmiş, babaları varken olan güzel günlerin özlemini çekmişlerdir. Fakat hayatta kalmak için çalışmak gerekiyordur. Bunun içinde çocuklardan oluşan Aksay

³¹² Mihrican Aylanç, *Cengiz Aytmatov'un Öykü ve Romanlarında Savaş ve Savaş Karşıtlığı*, Orhan Söylemez (Ed.), Cengiz Aytmatov: Tematik İncelemeler, Atatürk Kültür Merkezi yayınları, İstanbul, 2010, s.49-70.

³¹³ Aytmatov, *Cemile- Sultanmurat*, s. 106.

Komandosu oluşturulmuştur. Bu beş küçük çocuk bu nedenle erken olgunlaşmak zorunda kalmışlardır. Tinaliev on beş yaşındaki Sultanmurat'a, komando şefi görevini verirken şöyle demiştir: *“Her şeyden sorumlusun: İnsanlardan, hayvanlardan, pulluklardan, koşumlardan sorumlusun. Aksay'daki çalışmalardan da sorumlu olacaksın. Sorumlu olmak demek, görevi başarmak demektir. Başaramazsan başkasını kumandan yaparım. Ama şimdi hiçbirinizden itiraz istemiyorum!”* sınırları oldukça keskin olan bu görev on beş yaşındaki Sultanmurat'ı olgunlaştırmış, büyütmiştir. Aksi halde kendisinden büyük ve silahlı olan iki at hırsızının peşinden hiç tereddütsüz gidemezdi.

Toprak Ana'da savaşın yine çok hızlı bir şekilde çocuk ya da gençleri olgunlaştırdığını görmekteyiz. Tolgonay'ın çocuklarından en küçük olan Caynak'ın savaşı duymasıyla birden olgun tavırlar sergilemesi ve evdekilerin daha fazla üzülmesini istemeden savaşa gitmesi bunlara örnek teşkil etmektedir.

Şu son günlerde Caynak tanınmayacak kadar değişmiş, ağır başlı, ciddi bir adam olmuştu. Onda gördüğüm bu değişim, savaş haberini getiren Rus gencini hatırlattı bana. Caynak'ın çocuk gözlerinde de öfkeli bir ışıltı vardı şimdi. Tıpkı onun gibi o da çocukluk çağına veda ediyor, bir yetişkin oluyordu. Aslında o günlerde çocukluğa veda eden gençler çoktu...³¹⁴

Savaşın en ağır eziciliği, şüphesiz Toprak Ana'daki Tolgonay'a ve onunla birlikte hayata tutunan Canbolat'a kalmıştır. Tolgonay'ın üç oğlu ve eşi savaşa gitmiş ve geri dönememişlerdir. Evdeki genç ve güzel gelin Aliman, yeni bir hayat kurma çabasına girmiş fakat onun da kadınlığı kullanıldıktan sonra, hamile bir kadın olarak ortada bırakılmıştır. Tolgonay gelininin başkasından olan çocuğuna sahip çıkmış hayata tutunmasını sağlamıştır. Onu öz torunu, hatta oğlu gibi sevmektedir. Fakat ne olursa olsun savaşın getirdiği bu hayat kolay değildir. Bugün olmasa bile torunun yarın bu konular nedeniyle toplum tarafından incitilebileceğini düşünmektedir. Savaş dolayısıyla çok sevileceği, muhtemel babası Kasım, amcaları ve dedesi Suvankul ile çok güzel bir hayatın içinde yaşayabilecekken bunlardan mahrum kalmıştır. Canbolat'ın hayattaki tek şansı, Tolgonay Ana'dır.

³¹⁴ Aytmatov, *Toprak Ana*, s.38.

Aytmatov anlatılarında var olan savaş unsuru, Yıldırım Sesli Manascı'da düşman boyutunda daha farklıdır. Bu kez de evden gençler gitmiştir. Fakat bu sefer Kırgızları ve onlarla birlikte değerlerini ortadan kaldırmak üzere ant içmiş Oryat-Çungurlarla savaşmak üzere gidilmiştir. Bu kez korunmaya çalışılan Sovyet Sistemi değil, öz benliklerini koruma mücadelesidir. Yaşı daha çok küçük olan Eleman, savaşa gidenlerle birlikte yaşananları tüm gerçekliğiyle görmüş ve yaşamıştır. Diğer savaşlarda küçük çocuklarda gördüğümüz ani ve hızlı olgunlaşmak zorunda kalma yaşantısı Eleman'da da gerçekleşmiştir. Annesinin, hasta babasını ve geride kalan her şeyi emanet ettiği Elaman şöyle düşünmektedir:

Eleman 'evet' anlamında başını salladı. Elbette söylenenleri yapacaktı. Annesine, onun ihtiyarlamış, kırışmaya başlamış yorgun yüzüne baktı. Hiç öyle görmemişti annesini. Tembihlerini dinlerken düşünüyor ve içinden konuşuyordu: Git, mademki kader böyle istiyor, git! Bizi merak etme. Ben büyüdüm artık. Her şeyi yaparım, gözümü de babamdan ayırmam. Yeter ki ağabeyim Koyçuman, üzengilerine dimdik basarak dönsün, atının üzerine yatırılmış olarak dönmesin. Öbür çigitler de sağ dönsünler. Babamı merak etme sen. Emirlerin başım üzere, her şeyi yaparım..³¹⁵

5.6.3. Devlet Yönetim Sistemleri

Toplumsal algılar, yönetsel boyutlarda zaman zaman değişiklikler göstererek daha erdemli, daha dindar, daha ahlaklı bireyler yetiştirme hedeflenirken daha itaatkâr, daha asimile olmuş, daha materyalist bireyler yetiştirmek de hedeflendiği olmuştur. Bunlar büyük-küçük her birliğin, her yönetimin doğru kabul ettiği bir yöntemdir. Tezcan'ın kitabında konuya eğitimde verilen "Gizli Müfredat" başlığı altında değinmiştir. Tezcan'a göre; toplumsal denetim, eğitim kurumları içinde gizli müfredat aracılığıyla sağlanır. Bireyden itaat etmesi, otoriteye uyması istenir. Böylece toplumsal denetim ile yeniden bir kültürel üretim görülür. Bu yolun herkese uygulanmasıyla da toplumsal bütünleşme de sağlanmış olur.³¹⁶

³¹⁵ Aytmatov, *Yıldırım Sesli Manascı*, s.13.

³¹⁶ Tezcan, a.g.e, s.182.

Sovyetler Birliği de bu yöntemi kullanmış ve eserlerde geçen bireyler üzerinden incelediğimizde bu konuda başarılı da olmuştur. Bireyler sistematik olarak kendi değerlerine yabancılaştırılmıştır. Gün olur Asra Bedel’de kendi değerlerine yabancılaşan birey, öncelikle Nayman Ana efsanesinde, savaşta esir düşen gençlere fiziki işkenceler uygulanması sonucunda hafızasını kaybetmesi ile anlatılır. Bunlardan birisi olan Colaman’ı da annesi Nayman Ana bulup kendi vatanlarına geri götürmek ister. Ne var ki Coloman artık bir mankurttur ve sahibinin öğretisiyle, gördüğü bu bayanı düşman olarak bilmektedir. Bu nedenle Nayman Ana ile tekrar karşılaşmasında mankurt oğul Coloman, annesini öldürecektir. Ötekileşen bireyin, yıkımın öznesi olmasının sebebi hafızasının silinmiş olması ve kendi iradesinin kalmamış olmasıdır. Aytmatov, bir efsane olarak yaşayan bu örneği, Sovyet Okullarında rejim öğretileri doğrultusunda iradesi elinden alınan ve zihni silinip istenilenlerin yüklendiği çağdaş mankurt Sabitcan üzerinden anlatmaktadır. Sabitcan da yıkımın öznesi olma yolundadır. Babasının mezarının Ana-Beyit’e götürölme isteğini anlamlandıramadığı gibi bunun için etrafına nefretle saldırmakta, küfürler etmektedir.

Sabitcan küçük yaşta okumak üzere gittiği Sovyet Yatılı Okullarında ev sıcaklığından uzak bir şekilde yalan bir dünyanın doğuşuna inandırılarak büyümüştür. *“O, köktenci bir tarikatın/partinin gençlik kolları gibi eğitim veren Sovyet yatılı okullarında okuduğu için, öncelikle evden koparılmış ve sloganik söylemlerle yapay cennet vaatlerine inandırılmıştır.”*³¹⁷ Sabitcan, inandığı yapay cenneti fırsat bulduğu her yerde övünerek anlatmaktadır: *“Gün gelecek, insanlar da telsizle yönetilecekler, tıpkı şimdiki otomotlar gibi. Anlıyor musun, büyük, küçük herkes radyo dalgalarıyla yönlendirilecek. Bu konuda deneylere başlandı bile. İnsanlığın yüksek çıkarları için çalışan bilim çok önemli sonuçlar, çok önemli veriler elde etmiş bulunuyor...”*³¹⁸ Sistem, daha küçük bir çocukken okutmak için bünyesine aldığı kişiyi, hedeflediği gibi yetiştirmiştir. Sabitcan, yetişkin birey olduğunda kendi değerlerini saçma bulan ve onlardan utanan, yine bu değerlere karşı öfkeli olan, iradesiyle düşünemeyen bir birey olmuştur. *“Bunların hepsi masal, Yedike, eski masal. Adamlar burada dünya çapında, uzay çapında meselelerle uğraşıyorlar, sen de tutturmuşsun “ Mezarlığımız, Ana-*

³¹⁷ Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.19.

³¹⁸ Aytmatov, *Gün Olur Asra Bedel*, s.47.

*Beyit'imiz!" diye. Kime ne senin mezarlığından? Kimse dinlemez seni. Onlar için boş şeydir bunlar. Dinlemek şöyle dursun bizi yanlarına bile sokmazlar!."*³¹⁹

Devletlerin yönetim sistemleri içinde çocukların küçük yaşlardan itibaren eğitimle hedeflenen bireylere dönüştürülmesinin yanında bir de daha kısa süre içerisinde, çocukların yaşam kaynaklarını baltalayacak etkileri mevcut olabilmektedir. Bunlardan Gün Olur Asra Bedel'de Abutalip'in yazdığı hatıralarının ve çocuklarına okuma yazma öğretirken yazdırdığı "*Bizim Evimiz*"³²⁰ gibi ifadeler nedeniyle tutuklanıp götürülmesini örnek olarak verebiliriz. Çocuklarına çok bağlı olan Abutalip'in götürülmesinden sonra, eve gelen sadece ölüm haberi olacaktır. Eserde özenle Abutalip'in çocuklarına karşı olan ilgisi detaylı bir şekilde anlatılmış ve bu kaybın çocuklarda ne kadar derin tramvalar oluşturacağı sezdirilmiştir. Biz bunlara baba-çocuk ilişkisi içerisinde örnekleriyle değinmiş bulunmaktayız.

Aytmatov'un kendi çocukluğunda yaşadığı; çok sevdiği ve tek koruyan erkek gücü babanın, kendilerinden koparılışı hayatındaki en acı tecrübe olarak yerini almıştır. Bu nedenle Aytmato, Abutalip'i ölüme götüren akdoğan bakışlı müfettiş Tansıkbayev'in gördüğü gibi; rejimin bir soba, insanların birer yakıt olduğu fikrini başarılı bir şekilde eleştirmiş. Kendi hayatındaki deneyimlerle de dikta rejim anlayışının, çocuklar üzerindeki yıkıcı etkilerini başarılı bir şekilde göstermiştir. Çocuklar her gelen trenden babaları incek ümidiyle kendilerini yollara kadar atıp beklerler. İçlerindeki, babamız neden burada değil acısı, etraflarına cevabı verilemeyen sorular olarak yöneltilir. Aytmato,un kendi hayatından bildiğimiz bu ayrılığın sonu ancak mahşere kalacak kadar çözümsüz bir sorundur. Zira Korkmaz, Aytmato,un vefatından bahsederken şöyle demiştir: "*Dokuz yaşından beri, ateşin özlemlerle yollarını beklediği babası Törekul Aytmato, 'a, Atabeyit mezarlığında ancak 80 yaşında kavuşabildi...*"³²¹ Bu kader, Abutalip'in çocukları Daul ve Ermek içinde aynı olacaktır.

³¹⁹ Aytmato, *Gün Olur Asra Bedel*, s.418.

³²⁰ Aytmato, *Gün Olur Asra Bedel*, s.227.

³²¹ Korkmaz, *Aytmato, Anlatılarında Ötekileşme Sorunu*, s.13.

Sonuç

Çocuk, insanlık tarihi içinde daima yetişkinlerden farklı bir öge olmuştur. Bu kimi zaman çocuğun çaresizliği karşısında onun kullanılması olmuşken kimi zaman da varlığın nedeni konumunda olabilmıştır. Türk toplumsal belleğinde çocuğun varlığından duyulan memnuniyet, geleceğin var edicisi bakış açıları önemli birikimlerdir. Eserlerini ele aldığımız Cengiz Aytmatov da son yüzyılın o güne dek birikmiş güçlü bir Türk sesi olarak çocuğu, eserlerinin ana ekseninde tutmuştur. Hemen hemen çocuk ögesinden bahsedilmeyen eseri yoktur. Bunlardan bazıları olan Sultanmurat, Beyaz Gemi, İlk Öğretmen’de ana karakter bir çocuk iken, dünyada en çok ses getiren öyküsü Cemile’nin anlatıcı karakteri de bir çocuğa emanet edilmiştir. Eserlerin diğerlerinde ise ya kişilerin çocuklar nedeniyle değişen ya da dönüşen hayatları ya da çocuklar için var olma çabaları ekseninde çocuk ögesi kullanılmıştır.

Aytmatov, insanlığı var eden güç; çocuğu, geleceğin yaşatıcısı olarak görmüştür. Bu nedenle çocuk ögesi hemen her eserinde kullanmış ve onun özellikle sağaltım noktalarına dikkat çekmiştir. Bu sağaltım noktaları başta anne, aile, baba, akran, eğitim ve toplum olabilmıştır. Kimi zaman bunlara çocuğun fiziki görünümü, mizacı, cinsiyeti etki etmiştir. Literatürde de çocuğun sağaltımına dair bu etkenler, çocuğun psikolojisini şekillendiren ögeler olarak incelenmiştir. Böylelikle topluma nasıl bireylerin sunulduğunun araştırmaları yapılmıştır.

Aytmatov evrensel bakış açısını, çocuk motifi üzerinde de başarılı bir şekilde desenlemiştir. Eserlerindeki çocuklar, psikolojilerine etki eden etmenler ışığında detaylı bir şekilde verilmiş ve çocuklar, literatürün de doğruladığı pek çok sonuca yönelmişlerdir. Bu yönelimlerden bazıları; sağaltım kaynakları iyi olan Sultanmurat’ta gördüğümüz liderlik, özgüven, zorluklarla mücadele edebilme vasıfları olurken, sağaltım kaynakları yok edilmiş Adsız Çocuk’un intihara sürüklenen yaşamını örnekleyebiliriz.

Aytmatov, çocukların psikolojik gelişimlerinin, toplumu hatta tüm insanlığı etkileyebildiğini görmüştür. Bu nedenle eserlerinde çocuğu sık sık kullanmış ve çocuğun psikolojisindeki sağaltım ögeleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur.

Bu sağaltımlardan ilki anne-çocuk ilişkisinin önemidir. Anne, çocuk için birincil bağlanma figürüdür. Çocuğun ilk sosyalleştiği ve dünyayı tanıdığı bu figüre göre kişiliğinin temel taşları konulmuş olur. Yaşamın gücünün, anneden gelmesi ve çocukla aktarılması toplumların her zaman göz önünde bulundurması gereken önemli bir konudur. Zaman ve mekândan sıyrılarak tüm gerçekliği ile karşılaşılan kopuşlarda merkez sağaltım noktası; annedir. Duygusal bağ kurma yeteneğinin artışıyla gelen sağlıklı ruh halinin, gelecek kuşaklara da aynı şekilde aktarılacağı yüksek ihtimaldir. Böylelikle sağaltım kaynağı anneden geçen bireyler, gerçek anlamıyla geleceğin ümidi misyonunu taşıyabileceklerdir. Yazar Aytmatov, beslendiği diriltici Manas ruhunun özlerini eserlerinde etkili bir şekilde kullanmış, hem milleti hem de insanlık için dirilişin ve varoluşun sırlarından en kuvvetlisi olan anneye dönüş izleğini başarılı bir şekilde işlemiştir. Bunlardan güvenli bağ kurabilen anne-çocuk ilişkisinde; Sultanmurat, Toprak Ana, Yıldırım Sesli Manascı, Yüzyüze, Asker Çocuğu, Selvi Boylum Al Yazmalım'daki çocuk karakterlerin mutlu, özgüveni yüksek, değerlerine sahip çıkabilen, mücadeleci bireyler olduğunu görmekteyiz. Anneye karşı olan güvenli bağlanmanın gerçekleşemediği Beyaz Gemi ve Kassandra Damgası ise yalnızlık acıları içinde kıvranan iki bireyin intihara sürüklendiği örneklerdir.

İkinci sağaltım ögesi yine anneye bağlı olmak koşuluyla aile ilişkileri ve babadır. Aile ilişkilerindeki karşılıklı saygı, güven, sevgi çocuklar üzerinde olumlu tesir etmiştir. Daha özgüvenli, lider ruhlu, zorluklarla başa çıkabilen, değerlerine sahip çıkabilen karakterler aile iletişiminin iyi olduğu evlerden çıkmıştır. Bunlardan bazıları; Sultanmurat, Toprak Ana, Yıldırım Sesli Manascı'dır. Öte yandan dağılmış, sevgisiz, sürekli stresin hâkim olduğu aile ilişkilerinden ise; ailesini terk eden, hayata küskün, benlik saygısı düşük karakterleri görmekteyiz. Bunlardan bazıları şöyledir; Beyaz Gemi (Adsız Çocuk), Kassandra Damgası (Filofey), Dişi Kurdun Rüyaları (Lenka)'dır.

Üçüncü sağaltım ögesi olarak çocuğun akran grubu yer alır. Aileden sonra ilk karşılaştığı bu kişiler çocuğun içinde yaşadığı toplumla iletişime geçmede ilk yargılarını oluşturabilme fırsatı tanımaktadır. Akran ilişkilerindeki en büyük güç olan gruba kabul edilebilme isteği yazarın eserlerinde ele alınmıştır. Bu akran grubu Sultanmurat'ta olduğu gibi yapıcı işlev taşıırken, Dişi Kurdun Rüyaları romanında ise uyuşturucu kaçakçılığı yapan gruba kabul edilme gayreti gösteren on altı yaşındaki Lenka'da olumsuz örneklemesini oluşturur.

Dördüncü öge eğitimidir. Yazarın eserlerindeki eğitimi aile içi ve eğitim kurumu olarak sınıflayabiliriz. Yazar aile içinde çocuğa verilen eğitimdeki en güçlü anahtarın efsaneler yoluyla aktarılacağını savunmuştur. Beyaz Gemi’de Maral Ana Destanı, Gün Olur Asra Bedel’de geriye dönmeyeceğini bilen baba Abutalip’in çocukları için kayıt altına almaya çalıştığı Nayman Ana, Raymalı Ağa destanları gibi. Abutalip bir daha hiç görmese de çocuklarının kendilerine dönüşte bu destanların birer çıkış kapısı olduğunu düşünmektedir.

Çocuğun altı yaş gibi bir dönemde başladığı eğitim kurumları aileden sonra çocuğun en çok zaman geçirdiği etkileşim alanlarıdır. Aytmatov anlatılarında Sovyet Okulları adı altında eğitim kurumlarının ötekileştirmenin kaynağı olduğu üzerinde durulmuştur. Fakat yazar, bu konuda da evrensel bir okuma getirir. Her sistemin böyle bir çabası olduğunu ve bunun çocuklar üzerinde özgür düşünemeyen, farklı göremeyen, çekingen, fikirlerini söylemekten korkan kimi zaman da kimliğinden utanan karakterlere dönüştüğünü görmekteyiz. Gün Olur Asra Bedel’de Sabitcan, bunun en belirgin örneğidir. Daha bölgesel kökenli küçük köy okullarındaki eğitim ise çocukların üzerinde etkin bir sağaltım aracı olarak işlenmiştir. İlk Öğretmen ve Sultanmurat’taki eğitim bilgileri yöresel kaynaklı okullardan beslenen iki çocuğu geliştiren yönüyle ortaya çıkmıştır.

Sonuncu sağaltım ögesi daha makro düzlemdeki toplumsal yaşantılardır. Bunun içerisine küresel anlamda savaşlar onun getirisi açlık, sefalet, ölüm nedeniyle kayıplar girmektedir. Eserlerde toplumun kitlesel yönelimleri içinde çocukların arada bir tuz gibi eridiklerini görmekteyiz. Gün Olur Asra Bedel ‘deki Abutalip’in çocukları Erkek ve Daul, Cengiz Han’a küsen Bulut’taki bebek Kunan, Asker Çocuğu’ndaki Avalbiyek bunlardan sadece bir kaçıdır. Kendi hayatında da toplumsal yönelimler nedeniyle pek çok acıyı çekmek zorunda kalan yazar, bu konuda çocukların bir çığılığı olmuştur.

Aytmatov, çocuk ögesini hiçbir eserinde kişiler bazında karşıt değere oturtmamıştır. Çocuğun yetişkin bir insan olduğunda ondan kaynaklanan sorunları ise geliştirici bir eleştiriyle sisteme ve algılara yöneltmiştir. Bunun örneğini Gün Olur Asra Bedel’de Sovyet Okullarının bir kurbanı olarak gördüğü Sabitcan’da görmekteyiz. Yazar, Sabitcan’ı ötekileştiren Sovyet Okulları’nı ısrarlı bir dille eleştirilmiştir. Öte yandan terk edilmişlik ve toplum baskısı gibi etmenler nedeniyle Beyaz Gemi ve

Kassandra Damgası'ndaki kişilerin intiharları da aile kurumunun ve toplum yargılarının ciddi boyutlarda eleştirildiği önemli eserler olmuşlardır. Yazarın çocuğu ele almadaki en büyük amacı, çocuğun gelecek olduğu gerçeğinin anlaşılması ve bu gerçeğin yetişkinler tarafından sağlıklı yönetilmesi gerektiğinin vurgusudur.

Aytmatov anlatılarında çocukların negatif cinsiyet ayırımına dair bir öge yoktur. Fakat eserlerinden İlk Öğretmen dışında öne çıkan kız çocuk karakterine rastlanmamıştır. Kızların daha az kullanılmasını, eserlerdeki savaş kurgusunun ağırlıkta olmasından kaynaklanmış olduğunu düşünmekteyiz. Yaş aralığında ise anne karnından başlayan çocuk ögesinden, bireyin yetişkinliğine kadar geçen gelişimini gördüğümüz karakterler yer almıştır.

Günümüze geldiğimizde çocuğun birey olduğu fark edilmiş, geleceği şekillendirme potansiyeli kesin olarak görülmüştür. Bu nedenle çocuk ve onun psikolojisine yönelik çalışmalar bitmediği gibi artan bir hızda devam etmiştir. Öte yandan bitmeyen ve artan bir gerçek daha vardır ki; çocuk istismarları, savaşlar, açlıklar, ötekileştirmeler. Dünya, mekândan ve zamandan ayrı olarak her dem diri bir uyanıklığa ihtiyaç duymaktadır. Yazar Aytmatov ise bu uyanışı, 1950'lerde yazmaya başladığı eserleriyle öncelikle kendi milletinin kurtuluş reçetesi olarak sunmuş sonrasında da bu sesin evrensel baskısı, dünyada kendisine haklı bir yer bulmuştur. İnsanların zihinlerini donatmalarının yanında, içsel sezislerin kuvvetlenmesini isteyen yazar halkının uyanışında gerçek bir Manas sesi olmuştur. Biz de yükseköğretimde, kuramsal bilginin yanında edebiyatın büyülü dilinin, içsel anlamlandırmalarda daha etkin olacağı kanısındayız. Bu nedenle Aytmatov'un ve benzeri diğer değerlerin eğitim fakülteleri, çocuk hekimliği, çocuk hukuku ya da çocuğa yönelik her disiplin alanında değerlendirilmesi ve açılması gereken kaynaklar olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynakça

- AKMATALİYEV, Abdılcan (2008), Yıldırım Sesli Manasçı Aytmatov, 1. Basım, İstanbul: Manas Yayıncılık.
- AKYÜZ, Yahya (1993), *Türk Eğitim Tarihi*, 4. Basım, İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.
- AKYÜZ, Emine (2000), *Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*, 1. Basım, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- AKYÜZ, Emine (2012), *Çocuk Hukuku*, 2. Basım, Ankara: Pegem Akademi.
- ARAGON, Louis (2009), “*Dünyanın Aşkı Anlatan En güzel Hikâyesi*”, Ramazan Korkmaz (Ed.), **Cengiz Aytmatov**, Çev. Kemal Göz, 1. Baskı İçinde 83-91, Ankara: T.C.Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- AYLANÇ, Mihrican (2010), *Cengiz Aytmatov’un Öykü ve Romanlarında Savaş ve Savaş Karşıtlığı*, Orhan Söylemez (Ed.), **Cengiz Aytmatov: Tematik İncelemeler**, 1. Baskı içinde 49-79, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- AYTMATOV, Cengiz (2002), *Çocukluğum*, (Çev. Muhammet Mertek), 1. Basım, İstanbul: Da yayıncılık.
- AYTMATOV, Cengiz (2008), *Kassandra Damgası*, (Çev. Prof. Dr. Ahmet Pirverdioğlu), 2. Basım, Ankara: Elips Kitap.
- AYTMATOV, Cengiz (2012), *Ebedî Gelin Dağlar Yıkıldığı Zaman*, (Çev. Prof. Dr. Ahmet Pirverdioğlu), 2. Basım, Ankara: Elips Kitap.
- AYTMATOV, Cengiz (2013), *Toprak Ana*, (Çev. Refik Özdek), 29. Basım, İstanbul: Ötüken.
- AYTMATOV, Cengiz (2013), *Cemile- Sultanmurat*, (Çev. Refik Özdek), 22. Basım, İstanbul: Ötüken.
- AYTMATOV, Cengiz (2013), *Beyaz Gemi*, (Çev. Refik Özdek), 39. Basım, İstanbul: Ötüken.
- AYTMATOV, Cengiz(2013), *Yıldırım Sesli Manasçı, Yüzyüze, Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek*, (Çev. Refik Özdek), 11. Basım, İstanbul: Ötüken.
- AYTMATOV, Cengiz (2013), *İlk Öğretmen*, (Çev. Refik Özdek), 10. Basım, İstanbul: Elips Kitap.

- AYTMATOV, Cengiz (2013), *Dişi Kurdun Rüyaları*, (Çev. Refik Özdek), 17. Basım, İstanbul: Ötüken.
- AYTMATOV, Cengiz (2013), *Elveda Gülsarı*, (Çev. Refik Özdek), 20. Basım, İstanbul: Ötüken.
- AYTMATOV, Cengiz (2013), *Gün Olur Asra Bedel*, (Çev. Refik Özdek), 32. Basım, İstanbul: Ötüken.
- AYTMATOV, Cengiz (2013), *Kızıl Elma, Oğulla Buluşma, Beyaz Yağmur, Asker Çocuğu, Deve gözü*, (Çev. Refik Özdek), 12. Basım, İstanbul: Ötüken.
- AYTMATOV, Cengiz (2013), *Cengiz Han'a Küsen Bulut*, (Çev. Refik Özdek), 18. Basım, İstanbul: Ötüken.
- AYTMATOV, Cengiz (2014), *Selvi Boylum Al Yazmalım*, (Çev. Refik Özdek), 10. Basım, İstanbul: Elips Kitap.
- BACHELARD, Gaston (2013), *Mekânın Poetikası*, (Çev. Alp Tümertekin), 2. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları.
- BAŞAR, Hayati (2009), **Eski Türklerde Aile**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BEKMAN, Sevda (2001), “Genel Değerlendirme ve Geleceğe Yönelik Öneriler”, Çocuğun Yaşamında Babanın Rolü ve Önemi Sempozyum Raporu, Anne Çocuk Eğitim Vakfı Yayını. No:12.
- BOWLBY, John (2013), *Bağlanma*, (Çev. Tuğrul Veli Soylu), 2. Basım, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- ERDE, Gülsen-Gürdil, Gökçe (2009), “Savaş Yaşantılarının Ardından Çocuk ve Ergenlerde Gözlenen Travma Tepkileri ve Psiko-Sosyal Yardım Önerileri”, **Türk Psikoloji Yazıları**, 12(24), s.1-13.
- FAKİRULLAHOĞLU, Muhammed Ali İsmail (2013), **Sulayman Rıspayev'in Sahneye Konulmuş Çocuk Oyunlarının Eğitim ve Terbiye Boyutu Üzerine Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DÖĞÜŞGEN, Mehmet Murat (2010), *Çocuklarda Eğitim Ve Disiplin*, 1. Basım, İstanbul: Ekinoks Yayıncılık.

- DURMUŞ, Mitat (2009), “*Yıldırım Sesli Manasçı’da Anlatı Kahramanının “Mitik Sese” Dönüşümü*”, Ramazan Korkmaz (Ed.), **Cengiz Aytmatov**, 1. Baskı İçinde (209-221), Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GAÇEV, Gerorgiy (2009), “*Yaşamak... ve Ölmek Hakkında...*”, Ramazan Korkmaz (Ed.), **Cengiz Aytmatov**, Çev. Farizat Kuramayeva, 1. Baskı İçinde (115-119), Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GARNER, Marry J. - Gardiner, Harry W. (2007), *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, (Çev. Bekir Onur-Ali Dönmez- Nermin Çelen), 6. Basım, Ankara: İmge Kitabevi.
- GÜLAY, Hülya (2010), *Okul Öncesi Dönemde Akran İlişkileri*, 1. Basım, Ankara: Pegem Akademi.
- JUNG, Carl Gustav (2013), *Dört Arketip*, (Çev. Zehra aksu Yılmaz), 1. Basım, İstanbul: Metis yayınları.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1988), *İnsan Ve İnsanlar*, 7. Basım, İstanbul: Evrim Basım.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (2010), *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*, 1. Basım, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- KESEBİR, Sermin ve diğerleri (2011), *Bağlanma ve Psikopatoloji*, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3(2):321-342.
- KOÇAK, Mesut (2010), *Cengiz Aytmatov Eserlerinde İntihar*, Orhan Söylemez (Ed.), **Cengiz Aytmatov: Tematik İncelemeler**, 1.Baskı içinde 71-90, İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KOLCU, Ali İhsan (2009), “Cengiz Aytmatov ve Eserlerinde Babalık Psikozu”, Ramazan Korkmaz (Ed.), **Cengiz Aytmatov**, 1. Baskı İçinde 157-164, Ankara: T.C.Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KORKMAZ, Ramazan (2008), *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, 2. Basım, Ankara: Grafiker Yayınları.
- KORKMAZ, Ramazan (2009), “*Suların Ödünçlediği İnsan: Aytmatov*”, Ramazan Korkmaz (Ed.), **Cengiz Aytmatov**, 1. Basım İçinde 13-19, Ankara: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KUZUCU, Yaşar (Küçükler İçin Büyüklere, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- ONUR, Bekir (2011), *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, 9. Basım, Ankara: İmge Kitabevi.

- ORTAYLI, İlber (2009), *Osmanlı Toplumunda Aile*, 1. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÖZDOĞAN, Berka (2004), *Çocuk ve Oyun*, 4. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.
- PIAGET, Jean (2010), *Çocuğun Gözüyle Dünya*, Çev. İsmail Yerguz, 2. Basım, Ankara: Dost Kitabevi.
- POLAT, Oğuz (2001), *Çocuk ve Şiddet*, 1. Basım, İstanbul: Der Yayınları.
- POSTMAN, Neil (1995), *Çocukluğun Yokoluşu*, (Çev. Kemal İnal), 1. Basım, Ankara: İmge Yayıncılık.
- SAYAR, Kemal- Bağlan, Feyza(2012), *Koruyucu Psikoloji: Çocuk Eğitiminde Duygusal Rehberlik*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- SCHAFFER, H. Rudolph (2008), *Çocuklar Hakkında Karar Verme*, (Çev. Selma Koçak), 1. Basım, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- SÖYLEMEZ, Orhan (2010), *Cengiz Aytmatov: Tematik İncelemeler*, 1. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ŞENOL, Dolunay -Yıldız, Sıtkı (2013), *Çocuk İhtiyaçları-Çocuk ve Anne-Baba Bakış Açılılarıyla*, 1. Basım, Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları.
- ŞERMİN UĞUREL, Refia (1972), *Ruh sağlığı*, İstanbul: İstanbul üniv. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- TARHAN, Nevzat (2012), *Aile Okulu*, 16. Baskı, İstanbul: Timaş.
- TEZCAN, Mahmut (2005), *Sosyolojik Kuramlarda Eğitim*, 1. Basım, Ankara: Anı Yayıncılık.
- TDK (Türk Dil Kurumu), Büyük Sözlük,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5457483167d131.78296302 (03.11.2014)
- ULUSOY, Ayten (2002), "*Eğitim Öğrenme İlişkisi ve Temel Kavramlar*", Ayten Ulusoy (Ed.), **Gelişim ve Öğrenme**, 1. Basım İçinde 119-129, Ankara: Anı Yayıncılık.
- UNICEF (1996), *The State of World's Children*,
<http://www.unicef.org/sowc96/ciwcont.htm>, (28.11.14)
- UNICEF (2003), *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı*,
<http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Uygulama%20Elkitabi%20TR.pdf>, (17. 03. 2015).
- YAVUZER, Haluk (2009), *Ana- Baba ve Çocuk*, 20. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

YAVUZER, Haluk (2014), *Çocuk Psikolojisi*, 37. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

YÖRÜKOĞLU, Atalay (2007), *Değişen Toplumda Aile ve Çocuk*, 7. Basım, İstanbul:

Özgür Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ**Kişisel Bilgiler****Adı Soyadı** : Çare TUFANER**Doğum Yeri ve Tarihi** : Çıldır-1983**Eğitim Durumu****Lisans Öğrenimi** : Sınıf Öğretmenliği/Marmara Üniversitesi**Yüksek Lisans Öğrenimi** :**Bildiği Yabancı Diller** : İngilizce**Bilimsel Faaliyetleri** :

İş Deneyimi : 2006-2014 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı devlet okullarında sınıf öğretmeni olarak görev yapmıştır. 2014 yılında başladığı Adıyaman Üniversitesi SHMYO Çocuk Gelişimi Programında öğretim görevlisi olarak görevine devam etmektedir.

Çalıştığı Kurumlar : Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı devlet okulları (2006-2014), Adıyaman Üniversitesi (2014-Devam ediyor)

İletişim : Adıyaman Üniversitesi SHMYO Çocuk Gelişimi Programı 02040 Adıyaman

E-Posta Adresi : ctufaner@adiyaman.edu.tr**Tarih**

07.04.2015